

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU'NUN
İLANININ AREFESİNDE MEDRESE-MEKTEP
BAĞLAMINDA DİN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI
(1920-1924)

AHMET AYDIN

2501121143

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. AYŞE ZİŞAN FURAT

İSTANBUL 2015

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Ahmet AYDIN
Anabilim/Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Danışman : Doç. Dr. Ayşe Zişan FURAT

Numarası : 2501121143
Tez Savunma Tarihi : 24.08.2015
Tez Savunma Saat : 11:00

Tez Bağılığı : Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun İnanımın Arefesinde Medrese-Mektep
Bağlamında Din Eğitimi Tartışmaları (1920-1924)

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
Prof. Dr. Hamit ER		KABUL
Doç. Dr. Ayşe Zişan FURAT		KABUL
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖCAL		Kabul
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim TURAN		
Yrd. Doç. Dr. Musa Kazım GÜLÇÜR		

ÖZ

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun İlanının Arefesinde Medrese-Mektep Bağlamında Din Eğitimi Tartışmaları (1920-1924)

Ahmet Aydın

İslâm eğitim öğretimi medreselerin kurulmasıyla kurumsal bir hale gelmiştir. Selçuklulardan aldığı medrese mirasına sahip çıkan Osmanlı Devleti, Sahn, Bâyezid ve Süleymaniye Medreseleriyle medreselere altın çağını yaşatmıştır. Ancak Avrupa karşısında üstünlüğün kaybedilmesi, Osmanlı'yı devlet kurumlarında bir takım ıslahatlar yapmaya zorlamıştı. Bu ıslahatlardan eğitim sahası da nasibini almış ve batı tarzı yeni eğitim kurumları açılmaya başlamıştı. Zamanla artarak çoğalan bu eğitim kurumları geleneksel eğitim kurumu olan medreseleri gölgede bırakmıştı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde de Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla medreseler önce Maarif Vekâleti'ne bağlanmış ve ardından kapatılmışlardı. Yeni mekteplerin kurulması bir takım tartışmaları da beraberinde getirmişti. Bu süre zarfında medrese-mektep ihtilafı ve mekteplerde din eğitimi üzerine bir takım tartışmalar ve görüş ayrılıkları yaşanmıştı. Biz de araştırmamızda 1920-1924 yılları arasında meclis tutanaklarında ve süreli yayınlarda bu hususta yaşanan tartışmalara ışık tutmak istedik.

Anahtar kelimeler: Medrese, Mektep, Tevhid-i Tedrisat, Din Eğitimi, Eğitim.

ABSTRACT

Discussions on Religious Education, in the Context of *Madrasah*-School Relationship, Following the “*Tevhid-i Tedrisat*” Law (1920-1924)

Ahmet AYDIN

Islamic Education became institutionalised with the establishment of the *madrasa*. Having received the legacy of the Seljuk Empire, the Ottoman *madrasa* experienced its golden age with the Sahn and Süleymaniye *madrasas*. However, having lost the upper hand against Europe, the Ottomans were forced to make a number of reforms. The field of education also took its share of these reforms where increasing numbers of Western-style institutions were established, leaving behind such traditional institutions. During the transition period from the Ottoman Empire to the Republic, under the *Tevhid-i Tedrisat* (Unification of Education) Law, the *madrasas* were first linked to the Ministry of Education and, later, abolished. The establishment of schools (*mekteb*) also brought about a number of discussions. During this time period, there were many debates and disagreements on the conflicting relationship between the *madrasa* and schools. The aim of this research is to shed light upon this subject within Parliament Records and regular periodicals, between 1920-1924.

Key words: Madrasa, School, *Tevhid-i Tedrisat*, Religious Education, Education.

ÖNSÖZ

Hedefledikleri insan profilini yetiştirmede şüphesiz en güçlü araç olan eğitim, insanlık tarihi boyunca dinlerin, devletlerin, medeniyetlerin, düşünce akımlarının öncelik ve emek verdiği alanlardan birisi olagelmıştır. İslâm Dini de ortaya çıkışından itibaren eğitime önem vermiş, zamanla eğitim kurumları oluşmuştur. Bu eğitim kurumlarından birisi de medreselerdi. XI. asırda kurulan Nizamiye Medreseleriyle kurumsallaşmaya başlayan medreseler Osmanlı döneminde tarihinin altın çağlarını yaşamıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin batılılaşma çabalarıyla beraber yeni okulların kurulmasıyla gözden düşmeye başlamış, buna rağmen uzun yıllar herhangi bir ıslah çalışması yapılmayarak ihmal edilmişti. II. Meşrutiyet sonrasında bir takım ıslahat çalışmaları yapılmış ancak akabinde çıkan I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'yla istenilen verim alınamamıştı. Ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle beraber yapılmaya başlanan inkılaplar çerçevesinde önce Maarif Vekâleti'ne bağlanmış ardından kapatılmışlardı.

Osmanlı devletinin batılılaşma çalışmaları çerçevesinde açılan yeni okullarla beraber dini eğitim verilen medreselerin yanında din eğitimi verilen mektepler de kendine yer bulmuştu. Aynı zamanda Müslümanların hilafetinin de temsil edildiği Osmanlı Devleti'nde karşılaşılan bu durum zamanla kimi çevreleri rahatsız etmiş ve mekteplerde verilen din eğitimi yetersiz görülmüş ve eleştirilmeye başlanmıştı.

Osmanlı'nın Batılılaşma çalışmalarıyla devlet teşkilatlarında özellikle adliye ve eğitim sistemlerinde ikili bir yapılanmaya gidilerek geleneksel kurumların yanında batı tarzı kurumlar tesis edilmişti. Eğitim alanındaki bu ikiliğin sonucu geleneksel eğitim verilen medreselerle batı tarzı eğitim veren mektepler arasında zamanla bir sosyal ve fikri hayatta bir çatışma ortamı oluşmaya başlamış hatta bu çatışma farklı varyasyonlarıyla günümüze kadar süregelmiştir.

Biz bu çalışmamızla Tevhid-i Tedrisat Kanunu arefesinde medrese ve mektep bağlamında yaşanan bu ortamda yaşanan din eğitimi tartışmalarına ışık tutmayı

arzuladık. Birinci bölümde Osmanlı klasik dönem eğitim kurumları olan medreseleri ve Osmanlı'nın Batılılaşma serüveninde açılan mektepleri kısaca inceledik.

İkinci bölümde meclis tutanakları ve süreli yayınlarda araştırmamızın konusu olan medrese-mektep bağlamında din eğitimi tartışmalarını ele almaya gayret ettik.

Üçüncü bölümde Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle gelen yeni idarenin kanuoyunda yarattığı beklentileri ve bu beklentiler neticesinde ortaya atılan çözüm önerilerini ele aldık.

Dördüncü bölümde ise medreselerin önce Maarif Vekâleti'ne bağlanmasına ve hemen akabinde kapatılmalarına sebep olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yasalaşmasını ve uygulanmasını ele aldık.

Son olarak tezimin belirlenmesinde ve çalışılmasında yardımlarını esirgemeyen, dijital ve basılı kaynaklarını benimle paylaşan, çalışmam esnasında herdaim sabır ve hoşgörü gösteren danışman hocam Doç. Dr. Ayşe Zişan Furat'a şükranlarımı arz ederim. Çalışmamızın kaynaklarını oluşturan süreli yayınların taramasını yaparken bize büyük bir kolaylık sağlayan Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'ne ve bu yayınların dijital ortama aktarılmasında emeği geçenlere teşekkür ederim. Özellikle çalışmam esnasında dua ve yardımlarını esirgemeyen aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

Ahmet Aydın

İstanbul, 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMA LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM

1.1. Osmanlı Öncesi İslâm Toplumunda Eğitim Faaliyetleri.....	7
1.2. Osmanlı Klasik Döneminde Medreseler	12
1.2.1. Medreselerin Gerilemesi	17
1.3. Eğitimde Batılılaşma	22
1.3.1. İlk Batı Tarzı Okullar	24
1.3.2. Batı Tarzı Sivil Okullar	26
1.3.3. Medreselerin Islahı ve Yeni Kurulan Medreseler	29

İKİNCİ BÖLÜM

MECLİS TUTANAKLARI ve SÜRELİ YAYINLARDA MEDRESE-MEKTEP BAĞLAMINDA DİN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI

2.1. Büyük Millet Meclisi Görüşmelerinde Din Eğitimi.....	33
2.1.1. Eğitim Dini ve Milli Olmalıdır.....	34
2.1.2. Mekteplerde Din Eğitimi Hususunda Yaşanan Sıkıntılar	38
2.1.3. Eğitimde İkilik: Medrese-Mektep İhtilafı ve Kökenleri.....	42
2.1.4. Eğitimde Birlik Arayışları	44
2.1.4.1. Eğitimde Birliğin Adresi Olarak Şer'îye Vekâleti ve Medreseler	45
2.1.4.2. Eğitimde Birliğin Adresi Olarak Maarif Vekâleti ve Mektepler.....	46
2.2. Sürelî Yayınlarda Medrese-Mektep Bağlamında Din Eğitimi Tartışmaları....	50
2.2.1. Eğitimin Hali	50
2.2.1.1. Mekteplerimiz Milletimizin Ruhuna Yabancıdır	51
2.2.1.2. Yabancı Okulların Zararları	52

2.2.2. Eğitim Dini ve Milli Olmalıdır.....	53
2.2.3. Mekteplerde Din Eğitimi Tartışmaları	56
2.2.3.1. Müfredata Yönelik Eleştiriler	58
2.2.3.2. Öğretmenlere Yönelik Eleştiriler	61
2.2.3.3. Tedris Usulüne Yönelik Eleştiriler.....	65
2.2.3.4. Maarif idaresine yönelik eleştiriler	68
2.2.4. Medreseler	69
2.2.4.1. Medreseye Bakış/Biçilen Rol.....	70
2.2.4.2. Medreseye Yöneltilen Eleştiriler	74
2.2.4.2.1. Müfredata Yönelik Eleştiriler	74
2.2.4.2.2. Müderrislere Yönelik Eleştiriler	75
2.2.4.2.3. Tedris Usulüne Yönelik Eleştiriler.....	76
2.2.4.2.4. Yapılan Islahatlara Yönelik Eleştiriler	77
2.2.5. Medrese-Mektep İhtilafı ve Kökenleri	79
2.2.6. Eğitimde Birlik Arayışları	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ İDAREDEN BEKLENTİLER ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1. Yeni İdareden Beklentiler.....	85
3.2. Çözüm önerileri	88
3.2.1. Mekteplerde Verilen Din Eğitimine Yönelik Çözüm Önerileri	88
3.2.1.1. Eğitim Politikalarına Yönelik Öneriler	88
3.2.1.2. Müfredat ve Tedris Usulüne Yönelik Öneriler	90
3.2.1.3. Din Dersi Öğretmenlerine Yönelik Öneriler.....	91
3.2.2. Medreselere Yönelik Çözüm Önerileri	91
3.2.2.1. Kurumsal Yapıya Yönelik Öneriler	91
3.2.2.1. Müfredata Yönelik Öneriler.....	93

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU

4.1. Kanunun Yasalaşması ve Uygulanması	95
4.2. Kanun Sonrası Türkiye’de Din Eğitimi.....	98
4.2.1. İmam ve Hatip Mektepleri	98
4.2.2. Darülfünun İlahiyat Fakültesi.....	99
SONUÇ.....	102

KAYNAKÇA	105
EKLER.....	120
Ek-1	120
Ek-2	124

KISALTMA LİSTESİ

a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
AKDTYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Bkz.	Bakınız
Bs.	Baskı
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
h.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	Ölüm
S.	Sayı
s.	Sayfa
sdl.	Sadeleştiren
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
U.Ü.	Uludağ Üniversitesi
Thk.	Tahkik
t.y.	Tarih yok
v.d.	ve diğerleri
y.y.	Yayın yeri yok

Yay.

Yayımları

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde eğitim, Klasik eğitim kurumları olan medreselerin yanında Batı tarzı eğitim veren mekteplerin açılmasıyla yeni bir sürece girmişti. Yeni açılan mekteplerde verilen din eğitimi de yeni tartışmaları beraberinde getirmiş, mekteplerde verilen din eğitimi eleştirilmeye başlanmıştı.

Dini temeller üzerine bina edilmiş olan¹ Osmanlı Devleti'nde bu pek alışık olunmayan bir durumdu. Tanzimat'la beraber yoğunlaşan Batılılaşma faaliyetleri kendisini eğitim alanında da hissettirmiş, Okumuş'un tespitiyle Osmanlı eğitim sistemi laikleşme sürecine girmişti.² Bu durumdan rahatsız çevrelerde özellikle yeni açılan okullarda verilen din dersleri şikâyet konusu olmuştu.

Diğer tarafta Osmanlı klasik dönem eğitim kurumları olan Medreseler de varlığını devam ettirmekteydi. Ancak yaşanan ihmallerden dolayı istenilen seviyeye ulaşamamış ve eleştirilmeye başlanmıştı.

Biz de çalışmamızda Büyük Millet Meclisi'in kuruluşu olan 23 Nisan 1920'den Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü olan 3 Mart 1924'e kadar geçen sürede bu bağlamda kamuoyuna yansıyan tartışmaları incelemeye çalıştık.

Bu dönemde İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından işgalinden sonra sağlıklı olarak çalışamaz hale gelen Meclis-i Mebusan, çalışmalarına ara vermiş ve nihayet 11 Nisan 1920'de padişah tarafından kapatılmıştı.³ Meclis-i Mebusan'ın özgürce çalışmaması ve nihayet kapatılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da güvenli bir meclisin toplanabileceğini ilan etmiş⁴ ve ardından 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılarak faaliyetlerine başlamıştı.⁵ Böylelikle Ankara'da yeni bir meclis kurulmuş, yeni bir devlet yapılanmasının temelleri şekillenmeye

¹ Ejder Okumuş, "Osmanlı Devletinde Modernleşme Süreci", **Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, Ark Kitapları Yay., İstanbul, 2006, s. 190.

² Okumuş, **a.g.e.**, s. 299.

³ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsan", **DİA**, c. 28, s. 247.

⁴ **Devletimizi Kuranlar: Birinci TBMM 65. Yıl**, t.y., y.y., (Meclis Başkanı Necmettin Karaduman(1983-1987)'in takdimiyle), s. 12-13.

⁵ **a.g.e.**, s. 14.

başlamıştı. Yeni kurulan meclisten/devletten her kesim kendince bir takım ümitler beslemiş ve bir takım adımların atılmasını arzulamışlardı.

Araştırmamız, mekteplerde din eğitimi ve medreselerin ıslahı hususlarında beklentilerin arttığı bu dönemde kamuoyuna yansıyan eleştiri, öneri ve beklentileri ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmamız medreseler ve din eğitimi veren kurumların kapatılması sonucunu doğuran Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'nun arifesinde konu hakkında kamuoyunun nabzını ölçmesi bağlamında önem arz etmektedir.

Yeni Anayasa hazırlanmasının gündemde olduğu günümüzde de okullarda verilen din eğitimi ve İmam Hatip okulları üzerinden yarpılan tartışmaların bir benzerinin yaşandığı dönemi incelemek geçmişte yaşadığımızı tecrübeleri günümüze aktarması bakımından da önem arz etmektedir.

Halkın oylarıyla seçilen milletvekillerinden oluşan ve halkı temsil etme iddiasında olan Meclis'de ifade edilen görüşler, halkın endişe ve beklentilerini yansıtması ve Meclis'in yasama yetkisini elinde bulundurması bakımından önem arz etmektedir. Biz de bu öneme binaen çalışmamızda Meclis görüşmelerine de yer verdik. Akabinde süreli yayınlarda yer alan tartışmaları ele alarak asıl maksadımız olan kamuoyunda yer alan konu ile ilgili tartışmaları ele almaya çalıştık.

Araştırmamız, söz konusu tarih aralıklarında İstanbul ve Ankara'da en az on beş günlük periyotlarla yayımlanan süreli yayınları ve yasama organı olan mecliste yapılan görüşmeleri ele alıp incelemektedir. Yazılarının önemine binaen haftalık yayımlanan Sebilürreşad Mecmuasını da araştırmamıza dâhil ettik. Toplam sayfa sayıları on binleri bulan günlük gazeteleri ve haftalık dergileri araştırmamızın kısıtlı olan süresinde ele almanın zorluğundan dolayı araştırmamızın kapsamına almadık. Bu bağlamda Hasan Duman'ın **Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu:**

1828-1928⁶ eserinden söz konusu dönemde İstanbul ve Ankara’da yayımlanan dergileri tespit ettik. Tespit edilen yayınları, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi dijital veri tabanından taradık. Taramayı yaparken yayınların kütüphanede mevcut olan bütün sayılarını tarayarak araştırmamızla alakalı olabileceğini düşündüğümüz başlıkları inceledik. Ayrıca Milli Kütüphane Süreli Yayınları ve İSAM Kütüphanesi dijital veri tabanları üzerinden de arama motorları marifetiyle tarama yaptık.

Yayınlarda araştırmamızla ilgisini tespit ettiğimiz makale ve haberlerin ilgili kısımlarını latinize ederek araştırmamızda kullandık. Tamamı Osmanlıca olan makale ve haberleri latinize ederken metnin aslına sadık kalmaya çalıştık. Ancak yazım hatası olduğunu düşündüğümüz kısımlarda doğrusu olduğunu düşündüğümüz kelimeyi parantez içerisinde verdik. İmla ve noktalama işaretlerinin kullanılmasında ise metinlerin daha rahat anlaşılması için günümüz imla ve noktalama kurallarını uygulamaya gayret ettik.

Meclis görüşmelerini ise TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı’nın internet sitesi üzerinden pdf formatında yayınladığı Meclis Tutanakları üzerinden taradık.⁷ Meclis tutanaklarında ilgili dönemlerde bütün oturumları tek tek tarayarak konumuzla alakalı görüşleri tespit etmeye çalıştık.

Bu kapsamda Hakkı Tarık Us Kütüphanesi’nden taradığımız yayınlar şunlardır:

1. **Anadolu Duygusu** (Ankara, 3 Şubat 1337/1921-?), I: 1-7
2. **Anadolu Terbiye Mecmuası** (Ankara, Kanun-u Sani 1338-Haziran 1339), I: 1-8,10
3. **Anavatan Mecmuası** (Ankara, 2 Temmuz 1338/1922- ?), I: 1-2
4. **Aydınlık** (İstanbul, 1 Haziran 1921-?), I: 2, 5-17
5. **Bugün** (İstanbul, 18 Temmuz-6 Eylül 1337/1921), I: 1-2

⁶ Hasan Duman, **Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828-1928**, çev.: Christopher Bailey, Cengiz Ketene, Musa Yıldız, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000, c. 1-2.

⁷ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0
Son erişim: 08.08.2105.

6. **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası** (İstanbul, Mart 1332/1916-Teşrin-i Evvel 1928), II: 1-17, III: 1-5
7. **Düşünce** (İstanbul, 15 Temmuz-8 Ağustos 1338/1922), I: 1-8
8. **Halk Yolu** (Ankara, 1339/1923-1340/1924), I: 11-13, II: 38
9. **Hizmet-i Umumiyye** (İstanbul, Teşrin-i Evvel 1336/1920-Şubat 1337/1921), I: 1-7
10. **İçtihad** (İstanbul, Eylül 1904-Teşrin-i Evvel 1928), 139-163
11. **Köy Hocası** (İstanbul-Ankara, Kanun-u Evvel 1334/1918-1928), 31-33, 36-37, 41,43,49
12. **Maarif-i Umumiyye Mecmuası** (İstanbul, 1339/1923-1928), I: 1-24
13. **Mahfil** (İstanbul, h. 1338-1344), 1-46
14. **Mihrab** (İstanbul, Teşrin-i Sani 1339/1923-Nisan 1341/1925), 1-10
15. **Milli Mecmua** (İstanbul, Teşrin-i Sani 1339/1923-1928), 1-11
16. **Muallimler Mecmuası** (İstanbul, Eylül 1338/1922-1927), 1-19
17. **Punar** (Ankara, 1340/1924-?), I: 1
18. **Sebilurreşad** (İstanbul, 1324-1341/1925), 463-590
19. **Talebe Mecmuası** (İstanbul, 1339/1923), I: 1-2
20. **Tedrisat Mecmuası** (İstanbul, 1325/1910- 1926), 54-62
21. **Türkiye Halk Mektepleri Mecmuası** (İstanbul, 1339/1923-1341/1925), 1-3,5,7
22. **Yeni Nesil** (İstanbul, 1337/1921-1338/1922), I: 1-15, II: 1-7

Yaptığımız tarama nihayetinde konumuzla alakalı materyallerin birkaç dergi üzerinde yoğunlaşmış olduğunu tespit ettik. Konumuzun yoğun olarak geçtiği dergiler hakkında kısa bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Sebilürreşad: Daha önceleri Sırat-ı Müstakim adıyla neşrolunan dergi, İslâm aleminin uyanması ve yükselmesi için çalıştığını beyan etmiştir. İslâmi bir çizgide yer alan dergi, Modernizm ve Batıcılık taraftarlarına kesin bir cephe almıştır.⁸

Dergah: Milli mücadele yıllarında yayın hayatına başlayan fikir sanat ve edebiyat alanlarında yayın yapan dergi daha çok Yahya Kemal'in fikirleri doğrultusunda çıkmıştır. Milli mücadelenin heyecanını yansıtan dergi genel olarak kültürel milliyetçi bir çizgide yayın hayatını devam ettirmiştir.⁹

Mihrab: Cumhuriyetin ilk yıllarında yayın hayatına başlayan dergi, siyasetten uzak ağırlıklı olarak felsefi yazılar ihtiva etmektedir.¹⁰

Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalarda konunun genel hatlarıyla ele alınmış oldukları görülmektedir. Bu bağlamda Halis Ayhan, Türkiye'de Din Eğitimi¹¹ eserinin birinci bölümünde Cumhuriyet Eğitiminin Hazırlık Süreci başlığı altında din eğitimi ile ilgili meclis görüşmelerinden, Mustafa Kemal Paşa'nın demeçlerinden ve genel olarak döneme hâkim fikir cereyanlarından kısaca bahsetmektedir. Mustafa Öcal, Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi¹² eserinde Cumhuriyete Giden Yolda Eğitim Konusunda Yapılan Tartışmalar başlığı altında Maarif Kongresi, I. Heyet-i İlmiye'de eğitim ve din eğitimi hakkındaki fikirlere değinmektedir. Abdullah Akın ise Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi¹³ çalışmasında dönem ile ilgili Meclis görüşmelerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın medreselere bakışını incelemektedir. Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile alakalı yapılan çalışmalarda ise genellikle kanunun yasalaşması ve sonrasında yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Adem Korukçu, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi¹⁴, Rukiye

⁸ Adem Efe, "Sebilürreşad", DİA, c. 36, İstanbul, 2009, s. 251-253.

⁹ Abdullah Uçman, "Dergâh", DİA, c. 9, İstanbul, 1994, s. 172-174.

¹⁰ Erdoğan Erbay, "Mihrab", DİA, c. 30, İstanbul, 2005, s. 29-30.

¹¹ Halis Ayhan, **Türkiyede Din Eğitimi**, MÜİFV Yay., İstanbul, 1999.

¹² Mustafa Öcal, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi: Mukaddime Kitap**, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2011.

¹³ Abdullah Akın, **Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi**, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul, 2011.

¹⁴ Adem Korukçu, **Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001. (basılmamış yüksek lisans tezi)

Demirel, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Atatürk Dönemi Uygulamaları¹⁵ çalışmaları bu kapsamdadır. Araştırmamızın dönemiyle ilgili bir diğer araştırma ise Esmâ Çelik'in Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na Kadar Türkiye'de Medreseler (1920-1924)¹⁶ isimli yüksek lisans çalışmasıdır. Ancak bu çalışmada sadece medreseler ele alınmış ve süreli yayınlar araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Bizim çalışmamız ise bu konuda ilgili dönemlerde meclis tutanaklarının yanında süreli yayınları da ele alması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Araştırmamızın birinci bölümünde İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren eğitim öğretim faaliyetlerine kısaca değindik. Ardından sonraki bölümlerde ele alacağımız konumuza temel teşkil etmesi için Osmanlı klasik dönem eğitim kurumu olan medreseleri kuruluşundan itibaren ele almaya çalıştık. Daha sonra ise Osmanlı'da eğitimde meydana gelen değişim süreçlerini ve yeni açılan okulları ele almaya çalıştık.

İkinci bölümde Büyük Millet Meclisi'ni tutanaklarında ve ilgili dönem süreli yayınlarında mekteplerde din eğitimi, medreseler ve medresede eğitim konularıyla alakalı tespit edebildiğimiz görüşme, haber ve makaleleri kendi içerisinde tasnif ederek alakalı gördüğümüz başlıklar altında inceledik.

Üçüncü bölümde Büyük Millet Meclisi'yle gelen yeni idarenin kanuoyunda yarattığı beklentileri ve bu beklentiler neticesinde ortaya atılan çözüm önerilerini ele aldık.

Dördüncü bölümde ise Büyük Millet Meclisi ve yeni Kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden beklentileri ele aldıktan sonra Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi ve uygulamaya konması ve sonrasındaki din eğitimi uygulamalarına kısaca değindik.

¹⁵ Rukiye Demirel, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Atatürk Dönemi Uygulamaları*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2009. (basılmamış yüksek lisans tezi)

¹⁶ Esmâ Çelik, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na Kadar Türkiye'de Medreseler (1920-1924)*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000. (basılmamış yüksek lisans tezi)

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM

Osmanlı Devleti eğitim sistemini ele alırken aslında geçmişinden kopuk bir eğitim sisteminden bahsetmiyoruz. Osmanlı Devleti eğitim sistemi büyük ölçüde Büyük Selçukluların kurduğu eğitim sisteminden etkilenmiştir.¹ Dolayısıyla Osmanlı eğitim sisteminin kendinden önceki Müslüman toplumların eğitim sisteminin devamı niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle İslâm toplumlarında eğitim faaliyetlerinin gelişimine kısaca değinilmesinde fayda görmekteyiz.

1.1. Osmanlı Öncesi İslâm Toplumunda Eğitim Faaliyetleri

“İnsanın kişiliğini besleme süreci ve insan sermayesine yapılan yatırım”² olarak tanımlayabileceğimiz eğitim-öğretim faaliyetlerini insanlık tarihi kadar geriye götürebiliriz. İlk insanın aynı zamanda ilk peygamber ve ilk öğretici olduğu gerçeğinden hareketle tarihin başlangıcından itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerinin, dinin nezaretinde ve dinin belirlediği çerçevede cereyan ettiğini hatta ilmin mabetlerden başlayıp din eğitiminden bütün bilim dallarına yayıldığını³ söyleyebiliriz.

İslâm toplumunda eğitim öğretim faaliyetleri Hz. Peygamber'in nübüvvetiyle başlamış, şekillenmiş, çeşitlenmiş ve günümüze kadar devam etmiştir. Allah, Hz. Muhammed'e (sav) indirdiği ilk âyetlerinde “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, İnsanı ‘alak’tan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insanlara bilmediğini öğretendir”⁴ buyurarak ilmin kaynağının kendisi olduğunu bildirmiş ve Peygamber nezdinde tüm inananlara okumayı emretmiştir.

¹ Mehmet Şerif Çatakoğlu, **Anadolu Selçuklu Dönemi İlmî Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmî Faaliyetlerine Tesiri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002,(basılmamış yüksek lisans tezi) s. 93.

² Nuray Senemoğlu, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya**, 3. bs., Gazi Kitabevi Yay., Ankara, 2001, s. 7.

³ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 1.

⁴ Kur'an, 96, 5.

Allah, Kur'an'da kaleme yemin etmiş,⁵ ilim ve bilgi sahiplerini övmüş, bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını⁶ bildirmiş, cihada çıkacakken bir grubun geride kalıp ilimle meşgul olmasını emretmiş⁷ ve “Rabbim ilmimi arttır”⁸ diye kendisine dua edilmesini istemiştir. İnsanlara ilmin önemini ayetleriyle bildiren Allah Teâlâ, onlara kitabı, hikmeti ve bilmediklerini öğreten bir peygamber de göndermiştir.⁹

Kendisini “Ben öğretici olarak gönderildim”¹⁰ diye tanıtan Hz. Peygamber, nübüvvetin ilk yıllarında Mekke’de iken Dâru’l-Erkam’da başladığı eğitim faaliyetlerine,¹¹ vefatına kadar çeşitli şekillerde devam etmiştir. Yine Akabe biatlarından sonra Mus’ab b. Ümeyr’i Medine’ye Kur’an öğretmeni olarak göndermiş,¹² Medine’ye hicretinden hemen sonra da inşa ettiği mescitte ve hemen bitişiğindeki Suffe’de eğitim öğretim faaliyetlerini devam ettirmiştir.¹³

İslâm Devleti genişlemeye ve İslâm toplumu kalabalıklaşmaya başlayınca eğitimin mescitlerin dışına taşmaya başlamıştır.¹⁴ Müslüman nüfusunun artmasıyla mescitlerin asıl maksadı olan ibadetin kalabalık öğrenci grupları tarafından rahat bir şekilde yapılmasının engellenmesi, yeni ilim dallarının ortaya çıkması, öğreticiye ücret ödenebilmesi¹⁵ gibi nedenlerden dolayı eğitim, mescitlerden âlim evlerine, kütüphanelere ve saraylara taşınmıştır.¹⁶

İslâm Devleti’nin yapılan fetihlerle sınırlarının genişlemesi ve farklı kültürlerle teması, Müslüman âlimlerinin farklı fikirlerle ve bilim sahalarıyla tanışmalarına yol

⁵ Kur’an, 68, 1.

⁶ Kur’an, 39, 9.

⁷ Kur’an, 9, 122.

⁸ Kur’an, 20, 114.

⁹ Kur’an, 2, 151.

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace, **Sünenu İbn Mace**, thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabiyye, Kahire, 1975, 1. C., s. 83.

¹¹ Baltacı, **XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri**, s. 3.

¹² Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, Beyan Yay. İstanbul, 2004, s. 155.

¹³ Baltacı, **XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri**, s. 3.

¹⁴ Hüseyin Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları İcazetnâmeler Islahat Hareketleri**, 1. Bs., Dergah Yay., İstanbul, 1983, s. 25.

¹⁵ Mescitlerde eğitim veren hocalar orta halli insanların olmalarına rağmen mescitlerde yürütülen eğitim faaliyetlerinden ücret alınmamaktaydı. Güray Kırpık v.d., “İlk Türk İslâm Devletlerinde Eğitim”, **Türk Eğitim Tarihi**, Otorite Yay., Ankara, 2012, s. 34-35.

¹⁶ Zeki Salih Zengin, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s. 15; Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, s. 25; Kırpık, “İlk Türk İslâm Devletlerinde Eğitim”, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 34-35.

açmıştı.¹⁷ Tanıştıkları medeniyetlere karşı duydukları merak, ilgi ve bu farklı fikirlerin İslâm inancına zarar verebileceği endişesi Müslüman ilim adamlarını bu düşünceleri tanımaya ve tetkik etmeye itmişti.¹⁸ Bu maksatla Abbasiler döneminde sarayın bir bölümünde oluşturulan kütüphane, bir tercüme ve ilim merkezi haline gelmişti.¹⁹ Beytü'l-Hikme denilen bu merkezde birçok alanda doğu ve batı dillerinden Arapçaya tercüme yapıyor ve bilimsel deneyler gerçekleştiriliyordu.²⁰

Belli bir mekânı, hiyerarşisi, müfredatı ve devamlılığı olmayan, belli alanlara has kılınan informel ve yaygın eğitim diyebileceğimiz bu eğitim faaliyetleri,²¹ teşkilatlı eğitim öğretim faaliyetleri yürüten ve bu maksatla inşa edilmiş olan²² medreselerin kurulmasına kadar devam edecek olan süreçte İslâm toplumunda önemli işlevler üstlenmişlerdi.

Sözlükte (درس) kökünden ders ve ta'lim yapılan yer, okul manasına²³ gelen medrese, İslâm dünyasında orta ve yüksek seviyede²⁴ dini eğitim vermek üzere tahsis edilmiş ve bu doğrultuda gerekli altyapısının oluşturulduğu mekânlara atfedilen özel bir anlam kazanmıştır.²⁵ Medreselerin tam olarak ilk defa nerede, ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi olmamakla beraber X. yüzyılda Nişabur²⁶ ve Horasan'da medreselerin var oldukları bilinmektedir.²⁷ Bununla birlikte Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan ve Melikşah'a vezirlik yapmış olan Nizamülmülk'ün

¹⁷ Mahmut Kaya, "Beytülhikme", **DİA**, C. 6, s. 88.

¹⁸ Kaya, a.y. ; Zeki Salih Zengin, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi", **Din Eğitimi**, ed.: Mustafa Küylü, Nurullah Altaş, 2. Bs., Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 26.

¹⁹ Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, Çev.: Salih Tuğ, MÜİFV Yay., İstanbul, 2011, s. 558; Kazıcı, **İslâm Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi**, s. 323, Zengin, **a.g.e.**, s. 26.

²⁰ Kaya, "Beytülhikme", **DİA**, s. 89.

²¹ Zengin, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi", **Din Eğitimi**, s. 23.

²² Zengin, **a.g.e.**, s. 27.

²³ **El-Mu'cemu'l-Veciz**, Mecmaü'l-Lugati'l-Arabi, Mısır, 1980, s. 225.

²⁴ Akyol, Hasan, "Osmanlı Devletinde Eğitim Öğretim", **Türk Eğitim Tarihi**, s. 110; Baltacı, **XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri**, s. 25.

²⁵ Zengin, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, s. 15.

²⁶ 960'ta Ebu'l-Velid Hassan b. Muhammed Emevi'nin yaptırdığı medrese, 965'den önce İbn Hibban Teymi'nin yaptırdığı medrese, 1011'den önce yapılan es-Saidiyye Medresesi Nişabur'da kurulan ilk medrese örnekleridirler. Atay, **Yüksek Din Eğitimi**, s. 31.

²⁷ Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, İz Yay., İstanbul, 1997, s. 14; Kazıcı, **İslâm Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi**, s. 335.

Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesi ise ilk kurulan medreselerin en ünlü olanıdır.²⁸

Medreselerin kurulmasıyla eğitimde yeni bir çağın başladığı kabul edilse de Pedersen, medreselerin mescitlerden pek bir farkının bulunmadığını, aynı eğitim faaliyetlerinin devam ettirildiğini söylemektedir.²⁹ Ayrıca mescitlerin eğitime ayrılan hücrelerinin de medrese diye isimlendirildiğini ileri sürmektedir. Bunun yanında müstakil olarak inşa edilen medreselerin cami hizmetlerini de yürüttüğünü dolayısıyla mescitle medresenin aynı düzlemde yürüdüğünü ileri sürmüştür.³⁰ Bununla beraber Pedersen, Nizamiye medreselerinin medreseler için yeni bir devrin başlangıcı olduğunu da kabul etmektedir.³¹

Devletin devamını sağlayacak idare mekanizmasında bulunacak kişiler, hukuk sisteminin ihtiyaç duyduğu hukukçular (fıkıh bilginleri),³² devletin çeşitli kademelerinde görev alacak kâtipler, memurlar, öğretmenler yetiştirilmesi ve halkı farklı akımların propagandalarına karşı dini bakımdan aydınlatması,³³ sapkın addedilen düşünce akımlarının önünün ilim yoluyla kesilmesi³⁴ gibi nedenler medreselerin kuruluş amaçları arasında zikredilebilir.

Yeni eğitim müesseselerinin kurulması din eğitiminin bundan sonra sadece yeni müesseselere hasredildiği anlamına gelmemektedir. Bilakis cami ve mescitlerde de eğitim devam etmiştir.³⁵

Medreseler için yeni bir devrin miladı olarak kabul edilen³⁶ Nizamiye Medreselerinin Büyük Selçuklu Devleti'nin farklı şehirlerinde 14 tane açıldığı

²⁸ Zengin, Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi”, **Din Eğitimi**, s. 27

²⁹ Johs. Pedersen, “Mescid”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, 8. C., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s.11.

³⁰ Pedersen, a.g.m., s. 57.

³¹ Pedersen, a.g.m., s. 51.

³² Zeki Salih Zengin, **Medreseden Darülfünuna Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi**, 1. Bs., Karahan Kitabevi Yay., Adana, 2009, s. 10.

³³ Kazıcı, **İslâm Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi**, s. 334.

³⁴ Zengin, “Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi”, **Din Eğitimi**, s. 28; Abdülkerim Özyadın, “Nizamiye Medresesi”, **DİA**, c. 33, s. 188.

³⁵ Ayşe Zışan Furat, **XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Eğitim: Sahn ve Süleymaniye Medreseleri Dönemi**, Adal Ofset, Konya, 2009, s. 10.

³⁶ Kazıcı, **İslâm Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi**, s. 336.

rivayetler arasındadır.³⁷ Nizamiye Medreseleri kuruldukları dönemde büyük bir şöhrete ulaşmış dönemin büyük âlimlerini müderris olarak bünyesinde barındırmıştır.³⁸ Nizamiye Medreselerinde müderrislerin devlet adamları tarafından atanması, uygulanan ders programlarının belirlenmiş olması, tertip düzen ve kontrolün olması, İslâm toplumunda örgün eğitim sayılabilecek sistemli bir eğitim-öğretimin başladığını göstermektedir.³⁹

Medreseler, medreselerin kuruluş dönemine kadar devam eden eğitim sisteminde köklü bir değişiklik yapmamış olmakla birlikte yeni bir sistem yapılandırmasını başlatmıştır.⁴⁰ Zira ilk kurulan medreseler mescidlerde devam eden dersleri ve işleyişlerini değiştirmemiş, ancak öğrencilerin iskân ve iaşelerinin karşılanmasını düzene sokmuştur.⁴¹ Dolayısıyla söyleyebiliriz ki medreselerin getirdiği yenilik ders müfredatı sahasında değil eğitimin kurumsallaşmasını sağlayan hukuksal sahadadır. Zira ilmi çalışmalar eskisi gibi devam etmekteydi.⁴²

Müslüman idarecilerin, hâkimiyetleri altındaki topraklarda giriştikleri bayındırlık faaliyetlerinden medreseler de nasiplenmiş ve sayıları gittikçe artmıştır. Toplumunu ıslah etmek, dönüştürmek, kendi arzuladıkları zihin yapısını tebaasına kabul ettirmek, dinin tebliği ve sürekliliğini sağlamak amaçlarıyla eğitim müesseselerine yatırım yapan⁴³ medeniyetler gibi Anadolu Beylikleri de daha önce Selçukluların kurmuş oldukları medreselere yenilerini eklemiş, böylece Anadolu'da medreselerin sayısında da ciddi bir artış söz konusu olmuştur.⁴⁴ Neredeyse bütün İslâm coğrafyasına yayılan medreseler eğitim öğretimin de yaygınlaşmasını

³⁷ Kırpık, v.d., "Giriş", **Türk Eğitim Tarihi**, s. 3.

³⁸ Ebu İshak eş-Şirazi, Gazzali gibi âlimler Nizamiye medreselerinde müderrislik yapmışlardır. Abdülkerim Özaydın, "Nizamiye Medresesi", **DİA**, c. 33, s. 189.

³⁹ Zengin, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi", **Din Eğitimi**, s. 26.

⁴⁰ Esad Talas, **Araplarda Eğitim; Nizamiye Medresesi ve Tarihi**, Çev.: Doç. Dr. Sadık Cihan, y.y., t.y., s. 42.

⁴¹ Pedersen, "Mescid", s. 56.

⁴² George Makdisi, **Ortaçağda Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı**, çev.: Ali Hakan Çavuşoğlu, Hasan Tuncay Başoğlu, 1. Bs., Gelenek Yay., İstanbul, 2004, s. 77.

⁴³ Altan Çetin, İrfan Ordusunun Temelleri: Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri), **Dini Araştırmalar Dergisi**, c. II, S.5, 1999, s. 177-202, s. 180-181.

⁴⁴ Kırpık, "İlk Türk İslâm Devletlerinde Eğitim", **Türk Eğitim Tarihi**, s. 84.

sağlayarak aynı dönemde hiçbir medeniyette bulunmayan bir eğitim-öğretim ağının oluşmasını sağlamışlardır.⁴⁵

1.2. Osmanlı Klasik Döneminde Medreseler

Osmanlı Klasik dönem eğitim sistemi içindeki eğitim kurumlarını, sıbyan mektepleri, ilim adamı ve hukukçu yetiştiren medreseler, yönetici kadroları yetiştirmeye yönelik eğitim veren Enderun mektebi olarak sınıflandırabiliriz.⁴⁶ Bunların yanında devletin denetiminden uzak halkın eğitimini üstlenen tarikatların yürüttüğü dergâh eğitimi⁴⁷ ve cami ve mescitlerde dersiamlar⁴⁸ marifetiyle halka açık verilen dersleri de eğitim faaliyetleri arasında sayabiliriz.

Osmanlı Devleti'nin temel eğitim kurumu hiç şüphesiz medreselerdi. Osmanlıda Medrese orta ve yüksek eğitimi kapsamaktaydı. Medreseye başlamak isteyen birisinin sıbyan mektebinden, dâru'l-huffazlardan mezun olması veya evinde özel eğitim almış olması gerekmektedir.⁴⁹

Osmanlı padişah ve diğer idarecileri medreselerin kurulup yaşatılmaları için büyük gayretler sarf etmişlerdi. Osmanlı, Müslüman beyliklerden aldığı topraklarda mevcut vakıfları tanıyarak faaliyetlerine adetleri üzere devam etmelerine olanak sağlamıştı.⁵⁰ Böylece ele geçirilen yerlerdeki vakıflar ve bu vakıflara bağlı medreseler eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdi. Gayrimüslimlerin elinden alınan yerlerde ise hızlı bir imar çalışmasına gidilmiş, yeni medreseler ve bu medreselerin giderlerini temin edecek vakıflar kurulmuştu.

Yeni fethedilen yerlerde gerek padişahlar gerekse de vezir, paşa veya hayır sahiplerinin girişimleriyle hızlı bir yayılma sürecine giren medreseler, devletin ihtiyaç duyduğu adli ve idari personelin yetiştirilmesinde ve dolayısıyla devletin

⁴⁵ Aydın Sayılı, **Ortaçağ İslâm Dünyasında Yüksek Öğretim: Medrese**, Çev.: Recep Duran, y.y., 2002, s. 4.

⁴⁶ Kırpık, v.d., "Giriş", **Türk Eğitim Tarihi**, s. 4.

⁴⁷ Salih Özkan, **Türk Eğitim Tarihi**, Nobel Yay., İstanbul, 2011, s. 60.

⁴⁸ Mehmet İpşirli, "Dersiâm", **DİA**, c. 9, s. 185.

⁴⁹ Mustafa Şanal, "Osmanlı Devletinde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 14, yıl; 2003, s. 151.

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara, 1965, s. 1.

işlerinin şeriata uygun olması hususunda önemli bir göreviyerine getiriyordu. Devletin idari ve adli mekanizmalarını yürütecek insan gücünü devlete sunan medreseler, merkezi yapının güçlendirilmesinde⁵¹ de önemli bir rol oynamaktaydı.⁵²

İlki Orhan Bey döneminde Davud-ı Kayserî'nin (ö. 751/1350) müderrisliğinde⁵³ İznik'te kurulan Osmanlı medreseleri Fatih dönemine kadar daha önce Anadolu'da kurulmuş olan medreselerin âdeti üzere devam etmekteydi.⁵⁴

Bilime ve bilim adamlarına değer veren⁵⁵ Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden hemen sonra başlayan imar faaliyetleri arasında medrese inşası önemli bir yer tutmuştur. Fetihden hemen sonra Bizans'ın en büyük manastırı olan Pantokrator Manastırı medreseye dönüştürülmüş ve buraya müderris olarak ta Molla Zeyrek (ö. 903/1497) tayin olunmuştur.⁵⁶ Ardından bünyesinde sekiz medrese (Sahn-ı Seman), bu medreselere öğrenci yetiştirmek üzere sekiz tetimme (musıla-i sahn), dâru'ş-şifa, kütüphane, hamam barındıran Fatih Külliyesi'ni inşa ettirmişti.⁵⁷

Sahn-ı Seman medreselerinin de kurulmasıyla beraber hazırlanan vakfiyede medreselerin nasıl işleyeceği ile ilgili bilgiler verilmiş, eğitim ve öğretim sistemine yeni bir düzen getirilmişti.⁵⁸ Bu vakfiyede göze çarpan hususlardan birisi Fatih Medreselerine tayin olunacak müderrislerin naklî ve aklî ilimleri haiz olması gerektiğine dair bilgi verilmesidir.⁵⁹ Yine vakfiye de müderrisin elli akçe yevmiye ve her müderrisin medresesinde akranlarının arasından maharetli olanların beş akçe yevmiye ile mu'îd olarak atanması hususu da zikredilmiştir.⁶⁰

⁵¹ "Bu devlet geniş sınırlarının en uzak köşesindeki küçük bir hisarda bulunan askerinin ve ona ait malzemenin miktarını bildiği gibi, en küçük bir köyde yaşayan kimselerin ne işle meşgul olduklarında da haberdar bulunuyordu... bütün bu ve benzeri daha nice faaliyette bulunmak basit bir eğitimle mümkün değildir." Ziya Kazıcı, *Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, MÜİFV Yay., İstanbul, 1995, s. 79-80.

⁵² İhsanoğlu, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri*, s. 235.

⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 1; Hamit Er, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, Rağbet Yay., İstanbul, 1999, s. 20; Akyol, a.g.m., s. 112; Kazıcı, *İslâm Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi*, s. 357; Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, s. 15.

⁵⁴ İhsanoğlu, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri*, s. 234; Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 61.

⁵⁵ Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Emir Yay., İstanbul, 1999, s. 116.

⁵⁶ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 468.

⁵⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 6; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1, s. 83.

⁵⁸ İhsanoğlu, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri*, s. 238.

⁵⁹ *Fatih Sultan Mehmed Han Vakfiyeleri*, s. 52.

⁶⁰ *Fatih Sultan Mehmed Han Vakfiyeleri*, s. 52.

Medreseler, müderrislerine ödenen ücrete göre veya okutulan kitaba göre isimlendirilirlerdi. Buna göre Fatih döneminde medreseler, Yirmili (Haşiye-i Tecrid), Otuzlu (Miftah), Kırklı (Telvih) Ellili Hariç ve yine Ellili Dâhil⁶¹ medreseleri olarak sınıflandırılmışlardır.⁶²

Sahn-ı Seman medreseleri, Süleymaniye Medreselerinin kuruluşuna kadar olan sürede medrese hiyerarşisinin en üstünde bulunurken, Süleymaniye Medreseleri, kuruluşuyla beraber bu hiyerarşide en üstte yer almıştır.⁶³ Böylece medreselerde yeni bir derecelendirme yapılmış ve XX. yüzyılın başlarına kadar devam edecek olan yeni medrese hiyerarşisi belirlenmiştir. Buna göre; ibtidâ-i hâriç, hareket-i hâriç, ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil, mûsıla-i Sahn, Sahn, ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı, mûsıla-i Süeymaniye, hamise-i Süeymaniye, Süleymaniye, Dâru'l-Hadis olmak üzere on iki basamaklı bir medrese hiyerarşisi ortaya çıkmıştır.⁶⁴

Osmanlı medrese vakfiyelerinde yönetim, tedris ve hizmet olmak üzere üç sınıf kadro tahsisi mevcuttu. Tedris kadrosu müderris ve muîd; yönetim kadrosu mütevellî, kâtip, câbi, mu'temed, noktacı; hizmet kadrosu ise hâfız-ı kütüb, bevâb, ferrâş, kennâs-ı hela, sirâcî gibi elemanlardan müteşekkildi.⁶⁵

Medreselerin en önemli birimi olan müderrislik, Osmanlı ilmiye teşkilatında da önemli bir yeri haizdi. Belli tahsil aşamalarından geçtikten sonra en alt medrese derecesi olan haşiye tecrid medreselerinden tedris faaliyetlerine başlayan müderrislerin yükselerek Şeyhülislamlığa kadar çıkma imkânları vardı. Medrese tahsilini tamamlayıp icazet alan dânişmend, Anadolu'da görev almak isterse Anadolu Kazaskerine, Rumeli'de görev almak isterse Rumeli kazaskerinin belli günlerdeki meclislerine devam eder ve adını mülâzemet defterlerine yazdırarak tayin sırasını

⁶¹ Kırklı ve Hariç medreseleri, Osmanlı'dan önce Anadolu Selçukluları ve Beyliklerin sultan, vezir ve beylerinin yaptırdığı, Dâhil medreseleri ise Osmanlı padişahlarının, hanımlarının, şehzade ve padişah kızlarının yaptırdıkları medreselerdir. Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazî İlimler**, C. 1, İz Yay., İstanbul, 1997, s. 36.

⁶² İhsanoğlu, **Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri**, s. 239; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, s. 47.

⁶³ İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 37.

⁶⁴ Cahid Baltacı, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, MÜİFV Yay., İstanbul, 2005, s. 157; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 17, sayı: 1, 2008, s. 28; İhsanoğlu, **Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri**, s. 241; İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 38.

⁶⁵ İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 40-41.

beklerdi.⁶⁶ Sırası gelen mülazım otuzlu medreselerde başladığı müderrisliğe yükselerek kırklı, ellili, Sahn, Süleymaniye medreselerinde müderrisliğe devam edebilirdi. Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar en yüksek müderrislik mertebesinde bulunan Sahn müderrisleri ve ellili medrese müderrisleri mevleviyet⁶⁷ makamında bulunup istedikleri takdirde beş yüz akçeli kadılıklara geçebilirlerdi.⁶⁸ Yine müderrislik için tayin bekleyen mülazım askeri sınıfa geçmek isterse bu yolda kendisine açıktı. Bu durumda yirmi bin akçe ile kendisine zeametın ilk derecesi verilirdi.⁶⁹ Müderris tayinleri Fatih Kanunnamesi'nde geçtiği üzere kazaskerlerin padişaha sunması üzerine yapılırken XI/XVII. yüzyılın ortalarından itibaren kırk akçe yevmiyeye kadar olan medreselerin müderrisleri kazaskerler; daha yüksek dereceli medreselerin müderrisleri ise şeyhülislam tarafından tayin edilmeye başlandı.⁷⁰

Osmanlı eğitim sisteminde tahsil gören öğrenciler talebe, tüllâb, suhte(softa), müsteid, danışmend gibi isimlerle isimlendirilirlerdi. Bununla beraber genellikle Sıbyan mektebi öğrencilerine talebe, aşağı derecedeki medrese öğrencilerine suhte, yüksek dereceli medrese öğrencilerine ise danışmend denilirdi.⁷¹

Osmanlı eğitim sistemine dâhil olan öğrenci, bitirdiği medreseden aldığı icazet belgesiyle bir üstteki medreseye kayıt yaptırabilirdi. Temessük de denen icazetnameler öğrencilerin okuduğu dersleri kimden okuduklarını göstermeleri bakımından önemlidir. Zamanla medrese eğitim sisteminde meydana gelen bozulmalarla beraber medrese hiyerarşisine uyulmayarak kısa yoldan mülâzemet yoluna girmek isteyenlerin ortaya çıkması, medreseye kabul edilirken icazetnâmenin olmasını zaruri hale getirmişti.⁷² Buna göre talebenin her medrese derecesinde okunması gereken dersleri yeterli zaman ve miktarda okumuş olması ve bunu icâzetnâme ile belgelemesi gerekmektedir.

⁶⁶ Mehmet İpşirli, "Mülazemet", *DİA*, c. 31, s. 537.

⁶⁷ Osmanlı döneminde kadılık ikiye ayrılırdı. Birincisi kaza kadılığı. İkincisi ise mevleviyet kadılığıdır ki, Rumeli, Anadolu ve Arap beldelerinde gerek stratejik önem gerekse de nüfus ve kültürel özellikleri bakımından önde büyük şehir kadılıkları için kullanılırdı. (Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, c. 29, s. 467.

⁶⁸ Furat, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Eğitim*, s. 49-50.

⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 55.

⁷⁰ İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, s. 44.

⁷¹ Kazıcı, *İslâm Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi*, s. 383.

⁷² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 13.

Medrese eğitim öğretim sisteminin bir diğer önemli parçası olan muîdler, müderrisin dersinden sonra dersi öğrenciye tekrarlatır ve dersi öğrenciye müzakere ederdi. Muîdler kabiliyetli ve becerikli danışmendler arasından seçilirdi.⁷³

Medreselerde okutulan dersler ve kitaplar Osmanlı medrese eğitimi hakkında bilgi vermesi bakımından oldukça önemlidir. Medrese tahsiline ilk adım atan öğrenci alet ilimleri denen sarf, nahiv, mantık dersleriyle başlar, bu tahsili tefsir ve hadis dersleriyle nihayete erdirirdi. Bunların arasında fıkıh usulü, fıkıh, kelam, hikmet, feraiz, belagat, akaid, gibi ilimleri de tahsil ederdi.⁷⁴ İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim** adlı eserinde Osmanlı Medreselerinde okutulan veya okutulması gerekli görülen dersleri incelemiştir.⁷⁵ Burada medreselerde ve ilim adamlarının okutulmasını gerekli gördükleri derslerde standart bir müfredat programının olmadığı, benzer alanlar olmakla beraber farklı eserlerin okutulduğu veya okutulmasının tavsiye edildiği görülmektedir. Bu durum da bize medreselerin ve Osmanlı ilim hayatının müderris odaklı olduğunu göstermektedir.

Osmanlı medreselerinde arapça, belagat, mantık, fıkıh usulü, fıkıh, hadis usulü, hadis, kelâm, akaid, tefsir alanında eserlerin ağırlıklı olarak okutulduğu bilinmektedir. Osmanlı medreselerinde medreselerin seviyesine göre belagattan Mutavvel, Şerh-i Miftah, Miftahu'l-Ulûm; fıkıhtan Şerh-i Ferâiz, Tenkîh ve Tavzîh, Sadru'ş-Şeria, Meşarık, Hidaye, Telvih; kelimadan Haşiyeye Tecrid, Şerh-i Mevâkif; hadisten Mesâbih, Buhari; tefsirden Keşşaf, Beyzavi gibi eserler okutulmaktaydı.⁷⁶

Bununla beraber dini ilimlerin yanında Taşköprülüzâde'nin, felsefeden Şerhu Hidâyeti'l-Hikme, hey'etten Şerhu'l-Mülâhhas fi'l-Hey'e, Mirim Çelebi'nin Risale fi Senti'l-Kıble, Ali Kuşçu'nun el-Fethiyye fi'l-Hey'e'sini; Kâtib Çelebi'nin,

⁷³ Kazıcı, a.g.e., s 379-380; Sami es-Sakkâr, “Muîd”, **DİA**, c. 31, s. 86-87.

⁷⁴ İhsanoğlu, **Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri**, s. 246.

⁷⁵ Bu bağlamda İzgi, Kevâkib-i Seb'a, İshak b. Hasan et-Tokadî'nin Na'mu'l-'Ulum, Saçaklızâde'nin Tertîbu'l-'Ulum, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tertîb-i 'Ulûm, Nebî Efendizâde'nin Kasîde fi'l-Kutubi'l-Meşhûre fi'l-'Ulûm adlı eserlere ve Taşköprülüzâde, Kâtib Çelebi, Şehülİslâm Feyzullah Efendi, Bursalı İsmail Hakkı, Abdullah el-Ahîskavî'nin totbiyografilerinde göre Osmanlı medreselerinde okutulan dersleri incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, 69-110.

⁷⁶ Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, c.1, 2.bs., MÜİFV Yay., İstanbul, 2005, s. 121-126.

hey'etten Şerh-i Çağmini, Zîc-i Uluğ Bey, hendeseden Eşkâlu't-Te'sis'i okuduğu otobiyografilerinden öğrenilmektedir.⁷⁷

Osmanlı eğitim sisteminde medreselerin yanında varlığını devam ettiren ve kendilerine özel ihtisas alanları ayıran medreseler de bulunmaktaydı. Bu medreseler isimlendirildikleri alanlarda eğitimlerini yoğunlaştırmaktaydılar. Bunların başında hiç şüphesiz medrese hiyerarşisinde en üst sırada yer alan ve müderrisinin de müderrisler arasında en yüksek ücreti aldığı⁷⁸ dâru'l-hadisler gelmekteydi. Yine bir diğer ihtisas medresesi olan dâru'l-kurrâlar Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği ve ezberletildiği eğitim kurumlarıydı.⁷⁹

Selçuklulardaki dâruşşifa geleneğinin devamı olan tıp medresesinin Süleymaniye Külliyesi'nde yer alması ve vakfiyesinde müderris ve talebelerinden bahsetmesi⁸⁰ bir eğitim kurumu olarak kabul edilip ihtisas medreseleri dairesinde zikrolunmasına yol açmıştır. Osmanlı dâruşşifalarında muhtelif metotların kullanıldığı ve bazı dâruşşifaların belirli hastalıkların tedavisinde söz sahibi oldukları bilinmektedir.⁸¹

1.2.1. Medreselerin Gerilemesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişip yükselmesiyle paralel olarak Fatih, Bayezid ve Kanuni dönemlerinde altın çağını yaşayan Osmanlı Medreseleri, Osmanlı İmparatorluğunun duraklama ve gerileme devrinin başlamasıyla diğer devlet kurumlarında da yaşanan sıkıntıları yaşamaya başlamış ve bir takım eleştirilerin hedefi olmuştu.⁸² Bu durumda medreselerin gelişimi ile devletin gelişimi arasında bir doğru orantıdan söz edebiliriz.⁸³ Medreseler güçlü oldukları dönemlerde devlete gereken desteği vermiş, devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli kadroyu(müderris, kadı,

⁷⁷ Baltacı, a.g.e., s.89.

⁷⁸ Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1984, s. 14; Hasan Akyol, "Osmanlı Devletinde Eğitim Öğretim", **Türk Eğitim Tarihi**, s. 121.

⁷⁹ Ziya Kazıcı, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Darü'l-Kurra", **Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik**, Ensar Neş., İstanbul, 2000, s. 33.

⁸⁰ **Süleymaniye Vakfiyesi**, Haz.: Edib Kürkçüoğlu, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1962, s. 32.

⁸¹ İhsanoğlu, **Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri**, s. 261; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 74.

⁸² Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s. 46.

⁸³ Özkan, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 74.

v.s.) yetiştirmiştir. Aynı şekilde devlet de siyasi ve mali alanda güçlü olduğu dönemlerde ilmiye sınıfına her türlü ikram ve hürmette bulunmuştur.⁸⁴

Medreselerin gerilemesinin ele alındığı eserlerde genellikle atıflarda bulunulanların en meşhurları olan Gelibolulu Mustafa Âlî (ö.1008/1600), Koçi Bey (ö.1060/1650) ve Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) eserlerinde genellikle medreselerin gerilemesinin nedenleri olarak müderris atamalarında meydana gelen bozukluklar, rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması, ulemâ-zâdegân sınıfının ortaya çıkması, akli ilimlerin terk edilip sadece nakli ilimlerin okutulması gibi sebeplerin üzerinde durmuşlardır. Yazarı bilinmeyen Kitâb-i Müstetâb'da da sıkıntılar benzer şekilde zikredilmiştir. Bu hususları aşağıda detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Mevâidu'n-Nefâis fi Kavâidi'l-Mecâlis** adlı eserinde müderris ve kadıların durumunu anlattığı bölümde müderrislerin atanmasında Fatih'in getirdiği düzenin bozulmaya başladığını ve Fatih'in ilim tahsiline rağbet edilmesini arzu ettiği için düzenlediği kanunların zamanla bozulduğunu belirtmektedir.⁸⁵ Müderris atamalarında cahillerin olmasa da Kanuni devrinin sonlarında bile devlet büyüklerinin yakınlarının gözetildiği belirtilmektedir.⁸⁶ II. Selim'in (ö. 1574) devlet işlerini bir kenara bırakıp eğlenceye düşmesiyle devlet teşkilatlarında başlayan bozukluğun ilmiye teşkilatını da etkilediğini belirten Gelibolulu, rüşvet ve iltimasla devlet kademelerinde makam sahibi olduğundan bahsetmektedir.⁸⁷ Gelibolulu'ya göre ilmiye teşkilatındaki rüşvet ve iltimaslar III. Murad (ö. 1595) ve II. Selim'in atadıkları şeyhülislâmlar tarafından alınan bir takım önlemlerle engellenmiş olsa da zamanla bunun önüne geçilemez olmuştur.⁸⁸ Gelibolulu'ya göre bozulmanın bir diğer sebebi de müderrislerin ölümlerinden sonra danışmend defterine, varislerinin bir miras gözüyle bakmalarıdır. Böylece bu defterlere para karşılığında isimler yazılmasıyla liyakatsiz kişilerin mülazım defterlerine yazılmalarının yolu da açılmış oldu.⁸⁹

⁸⁴ Okumuş, "Osmanlı Devletinde Modernleşme Süreci", **Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, s. 190.

⁸⁵ Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevidu'n-Nefâis fi Kavâidi'l-Mecâlis**, s. 90.

⁸⁶ **A.e.**, s. 313.

⁸⁷ **A.e.**, s. 90-91.

⁸⁸ **A.e.**, s. 313-314.

⁸⁹ **A.e.**, s. 93.

Koçi Bey, IV. Murad'a sunduğu ve dönemindeki devlet teşkilatlarındaki bozuklukları ve çözüm önerilerini kaleme aldığı eserinde ilmiye teşkilatının eski şaşalı dönemlerindeki işleyişinden bahsettikten sonra ilmiye sınıfında bir bozulma ve çözüme olduğundan bahsetmektedir.⁹⁰ Koçi Bey'e göre bu bozulmaların temelinde yatan sebep, ilmiye teşkilatının başı olan şeyhülislâmlık makamının bozulmasıdır.⁹¹ Koçi Bey'e göre eskiden şeyhülislâm olan kişi ölümüne kadar makamda kalır ve azledilme korkusu yaşamadan özgürce kararlarını verir.⁹² Fakat şeyhülislâmların ve kazaskerlerin azledilmesi vuku bulup bu makama gelenleri azledilme korkusu sarınca bazı hırslı ve açgözlü kazaskerler makamda buldukları süreyi fırsat bilip görevi liyakatsiz kişilere rüşvetle satar hale geldiklerini iddia eden Koçi Bey, böylece mülazemetin bozularak parayla satılır hale geldiğini ve nihayet ilim sahasının cahillerle dolduğunu iddia etmektedir.⁹³ Makamlara yapılan atamaların liyakate göre yapılması gerektiğini belirten Koçi Bey'e göre medreselerdeki bozukluğun düzeltilebilmesi için öncelikle mülazemet sisteminin düzeltilmesi gerekmektedir.⁹⁴

Kâtip Çelebi, **Mîzânu'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ehak** eserinde ilimlerin tasnifini yaparak, ilk dönem Müslüman âlimlerin İslâm itikadının korunması ve sağlamca yerleştirilmesi maslahatına dayanarak felsefi ilimlerden men ettiklerini fakat daha sonra bu maslahat ortadan kalkınca akl-ı selim ile akli ve felsefi ilimlerle uğraşıldığını ve hikmet ile şer'î ilimlerin tahrir ve tahkik suretiyle cem edildiğini bildirmektedir.⁹⁵ Kâtip Çelebi'ye göre Fatih ve Kanuni dönemlerinde usulüne uygun yapılırken, daha sonra gelenler tarafından akli ilimler "felsefiyattandır" denilerek çıkarıldı. Bunun yerine fıkıh dersleri konuldu. Fakat bunlar birbirini tamamlayan cüzler olduğundan, sonraları ne felsefe ne de fıkıh kaldı. Hatta o dönemde

⁹⁰ **Koçi Bey Risaleleri**, Haz.: Seda Çakmakçıoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 45-47.

⁹¹ **A.e.**, s. 48.

⁹² **A.e.**, s. 46; aynı durumu müellifi bilinmeyen ancak XVII. yüzyılın ilk yarısında te'lif edildiği bilinen **Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn** adlı eserde müellif, mülazımlar için söylemiş yıllarda kazaskerlerin ve ileri gelenlerin kapısında mülazım olarak bekleyenlerin kadı olduktan sonra azloluğa korkusuyla ne yöneticiye ne ileri gelenlere ve ne de halka muhalefet edemeyeceğini, dolayısıyla bu durumun düzeltilmesi gerektiğini belirtmektedir. **Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn**, Haz.: Yaşar Yücel, A.Ü. Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Yayınları No: 307, Ankara, 1981, s. 45-46.

⁹³ **Koçi Bey**, s. 48.

⁹⁴ **A.e.**, s. 50.

⁹⁵ Kâtip Çelebi, **Mîzânu'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ehak: İslâmda Tenkid ve Tartışma Usûlü**, sdl.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 1990 s. 40.

İstanbul'da felsefe-hikmet derslerinin tamamen unutulup yok olmaya yüz tuttuğunu, bundan dolayı da doğuda Kürd medreselerinde halen usul üzere devam eden tadrîsten geçenlerin İstanbul'a gelerek tafrâ sattıklarından bahsetmektedir.⁹⁶ Yine derslerinde talebeye Sokrat'ı Eflatun'u tavsiye ettiğini bunları bilmekten zarar gelmeyeceğini ifade etmektedir. Birkaç maddede riyazi ilimlerin bilinmesinin gerektiğini, verdiği misallerle⁹⁷ anlatmıştır.⁹⁸ Yine Kâtib Çelebi, eserinin sonunda kendisinin bir takım resmi görevlerden dolayı istediği ilim mertebesine ulaşamadığını zikrederek talebelere ilme mani olacak görevlerden uzak durmalarını, ilim tahsilini bitirmeden görev almaya meyletmemelerini, şer'î ilimlerin yanında felsefî ilimlerle de meşgul olmalarını ve tassub sahibi olmamalarını tavsiye etmiştir.⁹⁹

Müellifinin kim olduğu bilinmeyen ve II. Osman'a (ö.1622) sunulan **Kitâb-ı Müstetâb** isimli eserde ise müellif, bozulmaların Sultan III. Murad döneminde başladığını,¹⁰⁰ liyakatsiz kişilere mansıpların dağıtıldığını, rüşvet ve iltimasın¹⁰¹ yaygınlaştığını, hazinenin usulsüz yapılan harcamalara kifayetsiz kaldığını¹⁰² ve böyle devam edilmesi durumunda devlet-i 'âliyyenin temelini kazınacağını¹⁰³ söylemektedir.

Kâtib Çelebi, Koçi Bey ve 'Âlî'nin eserlerinde ve Kitâb-ı Müstetâb adlı eserde medreseler hakkında aktarılanlara bakacak olursak, medreselerde yaşanan sıkıntılarda göze çarpan ortak hususun iltimas ve rüşvetle mansıb elde etme ve Osmanlı ilmiye kanun ve geleneklerine uyulmaması olduğu görülmektedir. Bunlarla beraber iltimasın Kanuni devrinde de câri olduğu düşünülürse bu durumun devletin güçlü ve zengin olduğu dönemlerinde tolere edilebildiğini görmekteyiz. Bunun

⁹⁶ A.e., s. 38-42.

⁹⁷ Kâtib Çelebi Hendese bilen müftü ile bilmeyen müftünün verdiği örnekle bir kıyaslamasını yapar. Bir kimse genişliği, boyu ve derinliği dört zira' olan bir kuyu kazdırmak için bir işçiyle sekiz akçeye anlaştı. Fakat işçi genişliği, uzunluğu iki zira' olan bir kuyu kazdı ve dört akçe istedi. Bunun üzerine müftüye aralarında hüküm vermek için başvururlar. Hendese bilmeyen müftü dört akçe vermesine hükmederken; hendese bilen müftü bir akçe vermesine hükmetti. Doğrusu da budur. Katip Çelebi, a.g.e., s. 197.

⁹⁸ A.e., s. 43-45.

⁹⁹ A.e., s. 155-156.

¹⁰⁰ **Kitâb-ı Müstetâb**, Haz.: Yaşar Yücel, A.Ü. Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Yayınları No: 216, Ankara, 1974, s. 3.

¹⁰¹ **Kitâb-ı Müstetâb**, s. 23.

¹⁰² **Kitâb-ı Müstetâb**, s. 3.

¹⁰³ **Kitâb-ı Müstetâb**, s. 3,31.

yanında Kâtip Çelebi'nin akli ilimlerin okutulmasının kaldırıldığı ve bu dersleri okutacak kimsenin bulunamadığı iddiasını genele şamil kılmak da mümkün görünmemektedir. Zira İhsanoğlu'nun aktardığı üzere 1679-1680 yıllarında on bir ay İstanbul'da bulunan İtalyan âsîlzâdesi Comte de Marsigli ve yine 1781-1786 yıllarında İstanbul'da bulunan İtalyan papaz Toderini'nin gözlemleri medreselerin ilmi yapılanmalarının korunduğunu göstermektedir. İhsanoğlu, Toderini ve Marsigli'nin müderrisler hakkında methedici sözler kullandığını; medreselerde mantık, felsefe ve tıbbi ilimlere çok önem verildiğini belirttiklerini nakletmektedir.¹⁰⁴

Diğer taraftan medreselerin kuruluş amacı; halkı irşad edecek âlimler, halkın sorunlarını çözecek fıkıh bilginleri ve devletin çeşitli kurumlarında görev alabilecek memurları yetiştirmektir.¹⁰⁵ Dolayısıyla medreselerde okutulan dersler daha çok İslâm Dini'nin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya yöneliktir. Bunların yanında okutulan hendese, hey'et gibi ilimler ise ancak birer yardımcı ilim olarak okutulmaktaydı.¹⁰⁶ Kâtip Çelebi medreselerde hendese, hey'et ilimlerinin okutulması gerektiğini söylerken verdiği örneklerde bunların aslında İslâm hukuku için birer yardımcı bilim olduklarını da söylemektedir.¹⁰⁷ Bu, elbette pozitif bilimler alanında bilgi üretilmediği manasına gelmemektedir. Ancak günümüzde anlaşılmanada bilimsel bilginin daha çok kişisel merak ve ilgiyle elde edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim III. Murad döneminde müneccimbaşılığa getirilen Takiyüddin Efendi'nin (927-993 h.) rasathane kurmasına izin verilmiş hatta rasathaneye gereken destek de verilmiştir. Rasathanede kullanılacak aletleri de kendisi üreten Takiyüddin Efendi, burada döneminin ilim seviyesinin üzerinde gözlem ve hesaplamalar yapmıştı. Fakat bu rasathanenin ömrü uzun sürmemiş bazı din adamlarının da mülahazalarıyla 1580'de padişah fermanıyla Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından yıkılmıştır.¹⁰⁸

Avrupa'nın, Reform ve Rönesans sonrası başlayan yeni keşifler ve sömürgecilikle beraber zenginleşerek Osmanlı Devleti'ne karşı ekonomik ve siyasi

¹⁰⁴ İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 249.

¹⁰⁵ Zengin, **Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi**, s. 10.

¹⁰⁶ Yaşar, Sarıkaya, Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 1999, sayı: 3, s. 23-39, s. 29.

¹⁰⁷ Çelebi, **İslâmda Tenkid ve Tartışma Usulu: Mîzânü'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak**, s. 197.

¹⁰⁸ Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, s. 67-68.

anlamda üstünlük kurmasına kadar olan süreçte, Osmanlı Devleti kendisini daima Avrupa'dan daha üstün görmekteydi. Bunda savaşlarda alınan zaferlerin yanı sıra İslâm Dini'nin vermiş olduğu inancın gereği olarak manevi üstünlük duygusu duymasının da etkisi vardı.¹⁰⁹ Bu durumun medreselere etkisi olarak Batı'daki ilmi gelişmelerin ulema tarafından takip edilmemesi ile neticelendiği de medreselerin gerileme nedenlerinden birisi olarak ileri sürülmektedir.¹¹⁰

Medreselerin gerileme ve atıl durumda kalması hakkında nüfusun artması¹¹¹, merkeziyetçilik, saltanat kavgaları, talebe isyanları, öğrenim dili gibi nedenler de ileri sürülmüştür.¹¹²

Yukarıda ileri sürülen sebeplerin hiç birisinin tek başına medreselerin gerilemesinin ve ihmal edilerek arka plana itilmesinin nedeni olarak gösterilmesi mümkün değildir. İleride ele alacağımız üzere II. Meşrutiyetle beraber yapılan ıslahatlarla yeni bir çehreye kavuşması da medreselerin kapatılmasına mani olmamıştır. Dolayısıyla medreselerin Tanzimat'la beraber ikinci planda kalmasının asıl nedeni bizce ele aldığımız eleştirilen hususlar değil Tanzimat'la beraber yoğun bir şekilde Osmanlı idari ve sosyal hayatına girmeye başlayan Batılılaşma çalışmalarıdır.

1.3. Eğitimde Batılılaşma

XVII. yüzyıla kadar dünyanın en önemli güçlerinden birisi olan Osmanlı Devleti, kendisini diğer devletlerden ve medeniyetlerden üstün görmekteydi.¹¹³ Savaş meydanlarında alınan galibiyetler, ele geçirilen ganimetler, sahip olunan ticaret yolları, İslâm inancının getirmiş olduğu gayrimüslimlere karşı üstünlük

¹⁰⁹ İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 271.

¹¹⁰ Örnek olarak bkz. Hasan Akyol, "Osmanlı Devletinde Eğitim Öğretim", **Türk Eğitim Tarihi**, Otorite Yayınları, Ankara, 2012, s. 147-148.

¹¹¹ Baltacı, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹¹² Hüseyin Atay, "Medreselerin Gerilemesi", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1981, C. : XXIV, s. 18-29.

¹¹³ İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s.271.

anlayışı bu durumu ortaya çıkaran nedenlerdendi.¹¹⁴ Ancak Avrupa’da Rönesans, Reform hareketleri sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda Avrupa’nın zenginleşmesi, bilimde ve sanayide ilerlemesi Avrupa dışındaki ülkeleri etkilemiş; dünya ticaretinde merkez Avrupa lehine değişmeye başlamıştır.¹¹⁵ Bu durumla beraber savaş meydanlarında alınan yenilgiler dolayısıyla azalan ganimet gelirleri ve toprak kayıpları Osmanlı Devleti’nin kendisini sorgulamasına ve Avrupa’nın üstünlüğünü kabul etmesine yol açmıştır.¹¹⁶

Bu bağlamda Lale Devri’nde (1718-1730) batıyla ilk temaslar kurulmuş, Batı’nın bilgi, teknoloji ve askeri üstünlüğü kabul edilmiş ve Batı’daki bir takım teknolojik ve bilimsel yenilikler¹¹⁷ ulemanın da desteğiyle Osmanlı Devleti’ne getirilmişti.¹¹⁸ Lâle devrinde Avrupa’da elçilikler açılmış ve gönderilen elçilerden sadece siyasi, ticari gelişmeleri değil askeri gelişmeleri de takip etmeleri istenmiştir.¹¹⁹ Nitekim bu dönemde Yirmisekiz Mehmed Çelebi ve oğlu ilmi ve teknik gelişmeleri takip etmeleri için Paris’e gönderilmiş¹²⁰ ve Yirmisekiz Mehmed Çelebi’nin Avrupa’dan getirdiği planlara göre yalılar yapılmış, duvarlar Avrupalı ustalar tarafında tezyin edilmiş böylece Osmanlı’da Avrupa’nın ilk etkileri gözle görülür hale gelmişti.¹²¹

Osmanlı Devleti’nde Batı’yla kurulan temasların eğitim alanına ilk yansımaları askeri eğitim alanında olmuştur.¹²² İlk yeniliklerin askeri alanlarda olması Osmanlı ilmiye sınıfına bir takım eleştirilerin yöneltmesine de neden olmuştur. Bazı araştırmacılar yenileşme hareketlerinin askeri alanda başlamasının medreselilerin

¹¹⁴ Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, s. 49; İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s.271.

¹¹⁵ Ömer Açıkgöz, **Osmanlı Modernleşmesi: İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 172

¹¹⁶ İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s.271; Okumuş, “Osmanlı Devletinde Modernleşme Süreci”, **Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, s. 187.

¹¹⁷ İlk matbaanın kurulması, itfaye teşkilatının kurulması, çiçek aşısının getirilmesi bunlardan bazılarıdır. Abdulkadir Özcan, “Lale Devri”, **DİA**, c. 27, s. 82.

¹¹⁸ Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s. 50; Açıkgöz, **Osmanlı Modernleşmesi**, s. 26.

¹¹⁹ Özcan, “Lale Devri”, s. 82; Songül Keçeci Kurt, **Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refleksi: Özel İslâm Mektepleri**, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2013, s. 26.

¹²⁰ Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, 50.

¹²¹ Özcan, “Lale Devri”, s. 82.

¹²² Mustafa Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2013, s. 63.

yani ulemanın bu alandaki etkisinin az olmasına bağlamışlardır.¹²³ Hâlbuki Osmanlı Devleti'nde birçok yenilenme hareketinin ilmiye sınıfının başı olan Şeyhülİslâmların onayıyla yapıldığı¹²⁴ ve ilk batı tarzı eğitim müessesesi olan Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun'da Osmanlı ulemasının Fransız öğretmenlerle beraber ders verdikleri bilinen bir geçektir.¹²⁵ Bununla beraber Osmanlı uleması yenileşme hareketlerini sadece tasdik etmekle kalmamış Avrupai tarzdaki yeniliklerin tavsiye edilmesi, tasarlanması hususlarında da önemli görevler üstlenmişlerdir.¹²⁶ Kaldı ki Osmanlı devletinde ilk yenileşme ve batılılaşma hareketlerinin askeri alanda ihtiyaç duyulmasının nedeninin alınan yenilgilere bir son vermek olduğu da aşikârdır.¹²⁷

1.3.1. İlk Batı Tarzı Okullar

Savaşlarda artarda alınan yenilgiler, Osmanlı donanmasının Çeşme açıklarında Ruslar tarafından yakılması ve alınan sathi tedbirlerin yenilgileri önleyici olmaması çağın gerektirdiği donanımlara sahip bir ordunun kurulmasını gerekli kılmıştı.¹²⁸ Düşmanla mücadele edilebilmesi için çağın yeniliklerine göre eğitim almış kadrolara ihtiyaç duyulmaktaydı.¹²⁹ Bu bağlamda Lale Devri'nin hemen sonrasında 1934'te Osmanlı'ya iltica ederek Müslüman olan Fransız General Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) (ö.1160/1747) tarafından kurulan Humbaracı Ocağı kurulan ilk Avrupai tarz askeri eğitim müessesesi olmuştur.¹³⁰

Daha sonra 1775¹³¹ senesinde kurulan Mühendishâne-i Bahri Hümayûn “garba açılan ilk pencere”¹³² olarak eğitim tarihimizdeki yerini almıştır. Fransız öğretmenlerle beraber Osmanlı âlimlerinin de ders verdiği okul bir müddet sonra

¹²³ Mesela Yahya Akyüz ve Salih Özkan bu görüştedirler. bkz.: Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 143; Özkan, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 76.

¹²⁴ Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s. 50; Uriel Heyd, “III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, **İslâm Dünyası ve Batılılaşma: Değişim ve Sorunlar**, Yöneliş Yay., İstanbul, 1997, s. 14.

¹²⁵ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 144; Ahmet Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, Akademik Kitaplar Yay., İstanbul, 2014, s. 135, 142.

¹²⁶ Heyd, , “III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, s. 15

¹²⁷ Yusuf Çağlayan, **Tahrif-i Tedrisat: Sistem Eğitiminden Eğitim Sistemine**, Etkileşim Yay. İstanbul, 2015, s. 95-96; Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s. 133.

¹²⁸ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 144.

¹²⁹ Kemal Beydilli, “Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun”, **DİA**, c. 31, s. 514.

¹³⁰ İhsanoğlu, **Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri**, s. 278.

¹³¹ Açılış tarihi hakkında tartışmalar için Bkz.: Beydilli, “Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun”, s. 31; Er, **Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim**, s. 111.

¹³² Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, s. 318.

Fransızların ülkeden ayrılmalarıyla Gelenbevî İsmail Efendi (ö.1205/1791), Kasapbaşızâde İbrahim Efendi (ö.1235/1820) gibi Osmanlı ulemasıyla faaliyetlerine devam etmiştir.¹³³

Donanmanın ihtiyaç duyduğu donanım ve kadronun oluşturulması için kurulan Mühendishâne-i Bahri Hümâyûn'nun ardından 1795 senesinde kara kuvvetlerine gerekli eğitimli kadroyu sağlamak için de Mühendishâne-i Berri Hümâyûn açıldı.¹³⁴ Bu okulun ilk hocaları yerli ve birçoğu medrese mezunlarından oluşmaktaydı.¹³⁵ Öğrenim süresi dört yıl olan okulda Fransızca, matematik, coğrafya ve bir takım askeri ilimler okutulmaktaydı.¹³⁶ Bir dönem eğitim hayatı aynı binalarda ortak yürütülen bu okullar, batılı bir yabancı dil öğretilen ve öğrencilerinin yerde değil de sıralarda eğitim gördüğü ilk Osmanlı okulu olarak da eğitim tarihimizde önemli bir yer tutmaktadır. Zira bir eğitim kurumunda Batılı bir yabancı dilin öğretilmesi ve sıralarda eğitim görülmesi Osmanlı eğitim tarihinde bu alanda görülen ilk uygulamalardır.¹³⁷

Bunların dışında askeriye doktor yetiştirmek üzere 1827'de Tıbhâne-i Âmire, 1829'da Cerrahane-i Mamure ve 1834'te de teknik alanlarda eğitim verecek olan Mekteb-i Harbiye kuruldu.¹³⁸

Bu askeri mektepler, Osmanlı Devleti'nin batı tarzı eğitim veren ilk kurumları ve batı ile temasın ilk meyveleri olmaları bakımından önemlidirler. Batının bilim anlayışı ilk kez bu mekteplerle Osmanlı Devleti'ne girmiş ve bu okullardan birçok yenilikçi devlet adamı yetişmiştir.¹³⁹

¹³³ Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, s. 317; İhsanoğlu, **Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri**, s. 280; Er, **a.g.e.**, s. 116; Mustafa Kaçar, "Tersâne Hendesehânesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. IX, S.1-2, 2007-2008, s. 72.

¹³⁴ Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn", **DİA**, c.31, s. 516.

¹³⁵ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 145.

¹³⁶ Akyüz, **a.g.e.**, s. 145; Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn", s. 516; Er, **Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim**, s. 126.

¹³⁷ Faik R Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, MEB Yay., Ankara, 1964, s. 14.

¹³⁸ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s. 145-149.

¹³⁹ Cihan, **a.g.e.**, s. 149.

1.3.2. Batı Tarzı Sivil Okullar

II. Mahmud(1808-1839) dönemiyle beraber batının ekonomik, kültürel, askeri, eğitim alanlarında üstünlüğünün kabul edilmesiyle devletin hemen bütün kurumlarında ıslahat yapma arzusu doğmuştu.¹⁴⁰ Bu amaçla başlayan batı ile temaslar 1839'da ilan edilen Tanzimat'ın ilanıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma/Avrupaileşme serüveninin resmen başladığının işareti¹⁴¹ olan Tanzimat fermanında eğitim ile ilgili mevzular geçmemekle birlikte müslim, gayrimüslim bütün halkın can, mal, ırz güvenliğinin koruma altına alındığı gibi halkın temel hak ve hürriyetlerinin de devlet güvencesi altına alındığı vurgulanmıştır.¹⁴² Bununla beraber Tanzimat'ın başlattığı yenileşme cereyanından en çok etkilerinin görüldüğü alanın eğitim olduğu söylenebilir.¹⁴³

Bu bağlamda eğitim alanında yapılabilecek düzenlemeleri gerçekleştirmek ve gerekli tedbirleri almak maksadıyla 12 Nisan 1845'te kurulan Muvakkat Meclis-i Maarif, çalışmaları nihayetinde sunduğu raporunda sıbyan okullarının ıslah edilmesi, II. Mahmud döneminde bugün ki ortaokul karşılığı olan Rüşdiyelerin çoğaltılması, bir Darülfünun ve eğitim işlerini yürütecek bir daimi meclisin kurulması hususlarına yer vermektedir.¹⁴⁴

Geçici meclisin raporu doğrultusunda kurulan ve biri hariç bütün üyelerinin ulema dışından olduğu Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin devletin bekasını Batılılaşmakta gören¹⁴⁵ Mustafa Reşid Paşa'nın (ö.1858) himayesinde olması eğitim alanında kontrolün reformcu Tanzimatçıların eline geçmesine ve medreselerin kabuğuna çekilmesine yol açtığı yorumlarına neden olmuştur.¹⁴⁶ Bu durumun ilk neticesi olarak 8 Kasım 1846'da sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin yönetiminin Meşihat makamına bağlı olan Evkaf Nezâreti'nden alınıp yeni teşkil edilen Mekâtib-i

¹⁴⁰ Bayram Kodaman, **Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 1.

¹⁴¹ Osman Kafadar, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yay. Ankara, 1997, s. 90.

¹⁴² İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, s. 299-300.

¹⁴³ Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s. 66.

¹⁴⁴ Kafadar, **a.g.e.**, s. 94-95; Reşit Faik Unat, **Türkiye Eğitim Sistemi**, MEB Yay., Ankara 1964, s. 18-19.

¹⁴⁵ Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", **DİA**, c. 31, s. 348.

¹⁴⁶ Kodaman, **Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi**, s. 11-12.

Umumiye Nezareti'ne verilmesi eğitim alanında yeni yapılacak ıslahatların ulemanın kontrolünün dışında tutulmak istendiği yorumlarına yol açmıştır.¹⁴⁷

Bu gelişmeler neticesinde II. Mahmud döneminde açılan rüşdiyelerin sayıları arttırılmış, 16 Mart 1848'de bu okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla Dâru'l-muallimin,¹⁴⁸ 6 Ocak 1859'da Mekteb-i Mülkiye, 12 Şubat 1859'da Kız Rüşdiyesi,¹⁴⁹ 1 Eylül 1868'de Galatasaray Sultanisi¹⁵⁰ 15 Kasım 1868'de ise sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek için Dâru'l-Muallimin-i Sıbyan¹⁵¹ açıldı.

Eğitim alanındaki asıl atılım ise 1 Eylül 1869'da ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile yapıldı. Nizamnâme ile eğitimde zorunluluğun getirilmesi, eğitimin kademelere ayrılması, eğitim usullerinin yeniden yapılandırılması, eğitim müesseselerinin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.¹⁵² Yine nizamnâmenin getirdiği bir diğer husus da özel okullara izin verilmesiyle garimüslimlerin de okul açmalarına müsaade edilmesiydi.¹⁵³

Nizamnâmeye göre Osmanlı eğitim sistemi kademelere ayrılmış ve bir düzene sokulmuş oluyordu. Bununla beraber azınlık okulları ve özel okullar eğitim sisteminde yer edinmiş, ders kitaplarının hazırlanması için komisyon kurulmuş, öğretmenlik mesleği üzerinde durulmuş ve maarif bütçesi ile ilgili bir takım tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştı.¹⁵⁴ Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile Osmanlı eğitim sisteminde yeni bir dönemin başladığını söyleyebiliriz. Ancak bu nizamnâmede medreselere yer verilmemiş, bu köklü eğitim kurumlarından istifade yoluna gidilmemiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s. 12; Unat, *Türkiye Eğitim Sistemi*, s. 38; Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, çev.: Osman Yener, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 62.

¹⁴⁸ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 164.

¹⁴⁹ Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 16.

¹⁵⁰ Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi: Mukaddime Kitap*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2011, s. 36.

¹⁵¹ Öcal, *a.g.e.*, s. 40-41.

¹⁵² Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 25.

¹⁵³ Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, s. 217.

¹⁵⁴ Yurdagül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrası Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)*, MÜİFV Yay., İstanbul, 2001, s. 18-19.

¹⁵⁵ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 2.c., s. 316.

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi Osmanlı eğitim sistemini sıbyan mektepleri (dört yıllık), rüşdiyeler (dört yıllık), idadiye (3 yıllık), sultaniye (3 yıl kısm-ı âdi, 3 yıl kısmı âli) ve Darulmuallimin, Darulmuallimat ve Darülfünundan müteşekkil âli mektepler olarak derecelendirmeyi öngörmektedir.¹⁵⁶ Ancak açılması öngörülen okullar bütçe sıkıntısı nedeniyle hemen açılmamıştı.¹⁵⁷

Tanzimat döneminde yükseköğretim alanında da bir takım çalışmalar yapılmıştır. Yukarıda değindiğimiz 1845'te kurulan Muvakkat Meclis-i Maarif'in hazırladığı raporda bir darülfünun kurulması kararı alınmıştı. İlk olarak 1863'te halka açık olarak konferanslar şeklinde açılan Darülfünun birkaç başarısız girişimden sonra nihayet 1 Eylül 1900'de Sultan II. Abdulhamid'in 25. cülusunda açılmıştır.¹⁵⁸ Darülfünun-u Şahane adıyla içerisinde Ulum-u Âliye-i Diniye, Ulûm-u Riyaziye ve Tabiiye ve Ulûm-u Edebiye şubeleri ve resmen olmasa da hukuk ve tıbbiye mekteplerinin de alt kolları olarak addedilmesiyle beş fakülteli ilk üniversite kuruluşu oldu.¹⁵⁹

Osmanlı'da eğitim alanındaki Batılılaşma faaliyetlerinin sonucunda genel hatlarla ifade ettiğimiz şekilde farklı yönetim kadroları altında farklı eğitim müesseseleri ortaya çıkmıştır. Meşihat makamına bağlı medreselerin yanında Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı mektepler bunların yanında azınlık ve yabancı okulları da eğitimde çok çeşitliliği ortaya çıkarmıştı. Tanzimat ile beraber medreselerin yanında halka açık olan yeni eğitim müesseseleri de ortaya çıkmış oluyordu. Din eğitimi bağlamında ele aldığımız da ise 'dinî eğitim' veren medreselerden 'din eğitimi' veren mekteplere geçilmiştir.¹⁶⁰

Bu yeni açılan mektep programlarında din eğitiminin ise sürekli yaşanan çalkantılı değişikliklerle beraber genel olarak Cumhuriyet'e giden süreçte azaldığını görmekteyiz.¹⁶¹

¹⁵⁶ Kodaman, **Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi**, s. 24-25.

¹⁵⁷ İhsanoğlu, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, 2.c., s. 319.

¹⁵⁸ İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 328; Zengin, **Medresen Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi**, s. 21.

¹⁵⁹ İhsanoğlu, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, 2.c., s. 328.

¹⁶⁰ Zeki Salih Zengin, "İslâm Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslâm'da Eğitim ve Öğretim, **Din Eğitimi: El Kitabı**, 1. Bs., ed. Recai Doğan, Remziye Ege, Grafiker Yay., Ankara, 2002, s. 29.

¹⁶¹ Mesela ilkokul seviyesinde eğitim veren iptidailer için 1876'da hazırlanan programlarda Kur'an-ı Kerim, ilmihal, tecvit, ahlak dersleri ayrı ayrı bulunurken; 1913'teki ibtidai mektep programlarında

1.3.3. Medreselerin Islahı ve Yeni Kurulan Medreseler

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devletin temel eğitim müessesesi olan medreseler Kanuni devrinden sonra bir takım eleştirilere maruz kalmış ve medreselerde yaşanan bir takım sıkıntıların görülmeye başlanmasıyla da bunların önüne geçebilmek için medreselere yönelik bir dizi tedbirler alınmaya çalışılmıştır.¹⁶² Ancak bu tedbirlerin genelde Fatih ve Kanuni dönemlerindeki kanunların iyi işletilmesi doğrultusunda oldukları anlaşılmaktadır.¹⁶³

Tanzimat döneminde yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla medreselilerin istihdam alanları daralmakla beraber medreseliler din hizmetlerinin yürütülmesi, şer'i mahkemelerde kadılık ve ibtidai mekteplerde muallimlik gibi alanlarda halen görev alabilmekteydiler.¹⁶⁴ Yine aynı dönemde eğitim alanında yapılan çalışmalar genelde mektepleri ilgilendirmiş, medreseler hakkında herhangi bir ıslah çalışması söz konusu olmamıştır.¹⁶⁵

II. Meşrutiyet'e kadar kendi hallerine terk edilen medreselerde ilk resmi ıslahat 27 Şubat 1910'da ilan edilen Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi ile yapılmıştır. Medreselerde köklü bir değişiklik yapmayan bu ıslahat, medreselere Türkçe'nin girmesi, İslâm tarihi dersine yer vermesi ve eski ve yeni müsbet ilimlere bir arada yer vermesi bakımından önem arz etmektedir.¹⁶⁶

Medreselerde asıl köklü değişiklik 1 Ekim 1914'te hükümet tarafından kabul edilen Islah-ı Medaris Nizamnâmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu nizamname ile Dâru'l-Hilafeti'l-Aliyye medreseleri kurulmuş ve medreselerde müsbet ilimlere de oldukça fazla yer verilmiştir. Buna göre tâli kısm-ı evvel, tâli kısm-ı sâni ve kısm-ı âli olmak üzere dörder senelik üç kademedен müteşekkil bir medrese taslağı

sadece Kur'an-ı Kerim ve Malumât-ı Diniyye dersleri bulunmaktadır. Ayrıca ders saatlerinde de azalmalar olmuştur. (Mehmedoğlu, **Tanzimat Sonrası Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)**, s. 111-117)

¹⁶² Baltacı, **XV-XVI. Asrılarda Osmanlı Medreseleri**, s. 69.

¹⁶³ Ömer Özyılmaz, "Medreselerin Bozulma Sebepleri ve Bunların Islahı Yönünde Yapılan Çalışmalara Kısa Bir Bakış", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1993, C. : V, sayı: 5, s. 133-150, s. 143-144.

¹⁶⁴ Öcal, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi**, s. 53.

¹⁶⁵ Zeki Salih Zengin, "İslâm Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslâm'da Eğitim ve Öğretim, **Din Eğitimi: El Kitabı**, s. 29.

¹⁶⁶ Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, s. 237.

hazırlanmıştır. Bunların üzerinde bir de iki yıl öğrenim süresi olan medrese-i mütehasşısın tesis edilmiştir. Böylece medreselerde toplam eğitim süresi on dört yıl olmuştur.¹⁶⁷ Buna göre medreselerde matematik, geometri, tarih, coğrafya, yabancı dil, fizik, kimya, astronomi, sağlık bilgisi, resim, beden eğitimi gibi dersler getirilmiştir.¹⁶⁸

1916 senesine gelindiğinde bu defa Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi medreselerde bir takım düzenlemeler yapmış ve bu düzenlemeler Darulhilafe medreseleri Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanmasına kadar devam etmiştir. Bu düzenlemeyle kademelerin isimleri ibtida-i hariç, ibtida-i dâhil ve sahn olarak değiştirilmiş öğrenim süreleri de üçer yıla düşürülmüştür. Mütehasşısın kısmı ise Süleymaniye olarak isimlendirilmiş ve öğrenim süresi üç yıla çıkarılmıştır.¹⁶⁹

Musa Kazım Efendi'nin medreseler hususunda yaptığı bir diğer düzenleme de İstanbul medreseleri için hazırlanan Darulhilafe medreseleri programlarının İstanbul dışındaki medreselere teşmil etmesiydi. Buna göre bütün medreseler tek çatı altında toplanacak taşradaki medreseler de ibtidai hariç, ibtidai dâhil ve sahn olmak üzere üç kademededen oluşacaktı.¹⁷⁰

Meşihat'ın medreseleri ıslah çalışmalarını yukarıda değindiğimiz üzere mevcut kurumların ıslahı ve yeni kurumlar açmak suretiyle yürüttüğünü söyleyebiliriz. Bu bağlamda farklı amaçlarla bir takım medreseler de kurulmuştur. 1912'de İslâm tebliğcileri yetiştirmek amacıyla Medresetü'l-Vâizîn; 1913'te imam ve hatip yetiştirmek üzere Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ açılmış; bu iki medrese 1919'da Medresetü'l-İrşâd adıyla birleştirilmiştir.¹⁷¹ Din hizmetlerini yürütecek kimseleri yetiştirmeye mahsus olarak tasarlanan Medresetü'l-İrşâd'ın vaizlik şubesinde dini

¹⁶⁷ Atay, **a.g.e.**, s. 261-263; Zeki Salih Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlılarda Medreselerin Islahı Çalışmaları", **Diyanet İlmî Dergi**, 1998, C. : XXXIV, sayı: 2, s. 43-52, s. 46.

¹⁶⁸ Özyılmaz, "Medreselerin Bozulma Sebepleri ve Bunların Islahı Yönünde Yapılan Çalışmalara Kısa Bir Bakış", s. 148.

¹⁶⁹ Özyılmaz, **a.g.m.**, s. 150.

¹⁷⁰ Ersoy Taşdemirci, "Osmanlı İmparatorluğunda Medreselerin Bozulmaları, Medreseleri Islah Etme Teşebbüsleri ve Kapatılmaları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1990, sayı: 4, s. 531-554, s. 538.

¹⁷¹ Mustafa Öcal, **100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913-2013)**, 1. Bs., Ensar Neşriyat Yay., İstanbul, 2013, s. 4-13.

ilimlerin yanında hitabet, Arapça, Farsça, dinler tarihi ve felsefe gibi derslere; imam hatip şubesinde ise ağırlıklı olarak kıraat derslerine yer verilmiştir.¹⁷²

Yapılan ıslah çalışmaları savaş döneminin ve maddi imkânsızlıkların da etkisiyle İstanbul dışındaki medreselere istenilen seviyede uygulanamamıştı. Bunun üzerine 8 Mayıs 1921’de TBMM tarafından Anadolu medreselerine Darülhilafe medreselerinin modelini uygulamak üzere Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi hazırlanmış ancak maddi imkânsızlıklar yüzünden uygulanamamıştır.¹⁷³

Ankara Hükümeti’nin hazırladığı bu nizamnâme medreseler hakkındaki son ıslahat çalışması olmuş ve kapatılmalarıyla sonuçlanan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na kadar başka bir düzenleme yapılmamıştır. Bu son yapılan düzenlemelerin de nasıl neticeler vereceğini tespit edebilecek ömür medreselere tanınmamıştır.¹⁷⁴

¹⁷² Öcal, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi**, s. 129-131.

¹⁷³ Zengin, “İslâm Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslâm’da Eğitim ve Öğretim, **Din Eğitimi: El Kitabı**, s. 31.

¹⁷⁴ Öcal, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi**, s. 70,73.

İKİNCİ BÖLÜM

MECLİS TUTANAKLARI ve SÜRELİ YAYINLARDA MEDRESE-MEKTEP BAĞLAMINDA DİN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI

1. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul Hükümeti itilaf kuvvetleri karşısında aciz kalmış, Anadolu yer yer işgal edilmiş, halk uzun süren savaş ortamı karşısında manevi çöküntüye uğramış olduğu bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelişiyle başlayan hareket 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla yeni bir aşama kaydetmiştir.¹

Yeni meclisin kurulmasıyla hukuksal bir boyut kazanan bu hareket itilaf devletleriyle barış görüşmelerinde bulunmuş, saltanat kaldırılmış ve nihayet 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edilerek yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir.²

Böyle çalkantılı bir dönemde gerek Meclis Tutanaklarında gerekse de süreli yayınlarda eğitime de önemli bir yer verilmesi, kamuoyunda eğitime verilen desteği gösterir niteliktedir.

Bu dönemde ele aldığımız materyalleri meclis görüşmeleri ve süreli yayınlar olarak iki başlıkta inceledik. Tespit edebildiğimiz materyallere çalışmamızda yer verirken bazı hususlara dikkat etmeye çalıştık. Çok uzun olmayan alıntılarımızı sadece dipnot vererek gösterdik. Daha uzun alıntıları ise tez metninden ayırt edilecek bir şekilde tırnak içerisinde gösterdik. Bunun yanında bazı önemli gördüğümüz kısa alıntıları da yine tırnak içerisinde tez metniyle aynı paragraf içerisinde veya ayrı bir paragrafta gösterdik.

¹ Yaşar Akbıyık, Cezmi Eraslan, "Giriş", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s. 1-2.

² Akbıyık, Eraslan, **a.g.e.**, s. 2-6.

2.1. Büyük Millet Meclisi Görüşmelerinde Din Eğitimi

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un işgal altında olması, Meclis-i Mebusan'ın özgürce çalışmaması ve nihayet kapatılması üzerine Mustafa Kemal Paşa Ankara'da güvenli bir meclisin toplanabileceğini ilan etmişti.³

Meclisin açılışı yöneltilen din karşıtı suçlamalarının önüne geçmek için bir gün ertelenmiş ve 23 Nisan 1920 günü Cuma namazından sonra dualarla açılmıştı.⁴ Meclis'in açılışında en yaşlı üye sıfatıyla başkanlık yapan Sinop milletvekili Şerif Bey, meclisin amacının milletin tam bağımsızlığının ve Müslümanların halifesi olan Padişah'ın esaretten kurtarılmasının sağlanması olduğunu ifade etmişti.⁵

Ana gaye milletin tam bağımsızlığı olmakla beraber mecliste bir takım gruplaşmaların olduğu bilinmektedir. Bununla beraber çoğunluğunun gençlerin ve askerlerin oluşturduğu İstiklal Grubu; İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının oluşturduğu İttihatçı Grup; saltanat ve hilafet yanlılarının oluşturduğu Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti; Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri mensuplarının oluşturduğu Müdafa-i Hukuk Grubu; sol eğilimli milletvekillerinin oluşturduğu Halk Zümresi gibi farklı düşünce akımları da mevcuttu.⁶

Meclisin açılışının akabinde 2 Mayıs 1920'de hükümet işlerini yürütecek İcra Vekilleri Heyeti kurulması kararlaştırılmış ve 3 Mayıs 1920'de I. İcra Vekilleri Heyeti yapılan seçimlerin ardından göreve başlamıştır.⁷ I. Mecliste bulunan farklı görüşlerin hükümetler üzerinde baskı yaratması yapılmak istenen yeniliklere engel olmaktaydı.⁸ Hatta Mustafa Kemal'in birkaç kez meclisi feshetme aşamasına geldiği, sonra bundan vazgeçtiği de söylenmektedir.⁹ Bunun üzerine 1 Nisan 1923'te seçim

³ **Devletimizi Kuranlar: Birinci TBMM 65. Yıl**, t.y., y.y., (Meclis Başkanı Necmettin Karaduman'ın (1983-1987) takdimiyle), s. 12-13.

⁴ Ayşegül Demirden Yüzgeç, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920–1923)**, Isparta, 2006 (basılmamış yüksek lisans tezi), s. 39.

⁵ **Devletimizi Kuranlar: Birinci TBMM 65. Yıl**, s. 14.

⁶ Yüzgeç, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920–1923)**, s. 71-78.

⁷ Yavuz Aslan, **TBMM Hükümeti: Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, s. 61-62.

⁸ Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1999, s. 11-14.

⁹ Çakan, a.g.e., s. 15.

kararı alınmış ve yapılan seçimler sonucunda 9 Ağustos 1923'te yeni meclis görevine başlamıştı.¹⁰

Yeni yapılan seçimlerde gerek tek örgütlü parti olmaları gerek siyasi iktidarı elinde bulundurmaları ve gerekse de ordunun desteğini almalarından dolayı başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası adını alacak olan 1. Müdafa-i Hukuk grubu büyük bir üstünlükle kazanmış ve meclis homojen bir yapıya kavuşmuştu.¹¹ Böylelikle her türlü fikir yapısına sahip olan meclisin yerini tek partinin oluşturduğu bir meclis almıştı. Birinci ve ikinci meclisi oluşturan milletvekilleri profilleri de ciddi bir şekilde değişime uğramış bu hususta en keskin değişim ise din adamları sınıfında gerçekleşmişti. Daha sonraki dönemlerde daha azalan din adamlarının mecliste temsil edilme oranı I. Mecliste %17 iken II. Meclis'te %2.10'a kadar düşmüştür.¹² Medrese mezunlarının oranı ise I. Meclis'te %18.1 iken II. Meclis'te %8.3'e düşmüştür.¹³ Dolayısıyla II. Meclisle beraber meclisin çehresinin oldukça değiştiğini söyleyebiliriz.

Biz de yasama ve yürütme güçlerini elinde bulundurması ve kamuoyunun da meclis ve dolayısıyla hükümetin attığı adımlara göre şekilleneceğini düşünerek bu bölüme meclis tutanaklarında konumuzla ilgili tespit edebildiğimiz görüşmeleri inceleyerek başlamayı uygun gördük.

Meclis görüşmelerinde din eğitimi ile ilişkili tartışmaları genelde farklı oturumlarda bulunmakla beraber Ağustos 1922'deki Şer'iyeye Vekâleti Bütçe görüşmelerinde oldukça hararetli tartışmalar yaşanmıştır.

2.1.1. Eğitim Dini ve Milli Olmalıdır

Meclisin açılışından kısa bir süre sonra kurulan I. İcra Vekilleri Heyeti, 9 Mayıs 1920'de I. Dönem 1. Yasama yılı 13. oturumunda meclise programını sunmuştur. İcra Vekilleri Heyeti'nin programında eğitim ile ilgili hususlar şu şekilde yer almaktadır:

¹⁰ Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, s. 57.

¹¹ Çakan, **a.g.e.**, s. 56.

¹² Çakan, **a.g.e.**, s. 108.

¹³ Yüzgeç, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920–1923)**, s. 67.

“Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her mânasiyle dinî ve millî bir hale koymak ve onları cidali hayatta muvaffak kılabacak, istinatgahlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikir ve şuur uyandıracak bir derecei âliyyeye isal eylemek, tedrisatı resmîyeyi bütün mekteplerimizi en ilmî, en asri olan bu esasat ile kavaidi sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizacı millete ve şeraiti coğrafiye ve iklimiyemize, ananati tarihiye ve içtimaiyemize muvafık ilmî ders kitapları meydana getirmek halk kütlesinden lûgatları toplıyarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruhu milliye nemalandıracak asarı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, asarı atikai milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, Garp ve Şarkın müellifati ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek hâsılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim âmîl olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mekâtibi mevcudeyi hüsnü idare etmektir.”¹⁴

İcra Vekilleri Heyeti programında eğitimin dini ve milli olması gerektiği vurgulanmış ve bu hususta gerekli düzenlemelerin yapılacağı vaat edilmiştir. Bu bağlamda programda millete özgüven verecek; üretici fikir aşılacak; şuurlandıracak; eğitimi en çağdaş esaslarla ıslah edecek; milletin karakterine, coğrafi şartlarına, tarihi ve toplumsal geleneklerine uygun bir eğitim anlayışının benimseneceği beyan edilmiştir. Programda göze çarpan en önemli hususun eğitimin millileştirilmesi olduğu görülmektedir.

Eğitimin dini esaslar üzerine kurulması ile ilgili diğer önemli bir hadise de Henüz İcra Vekilleri Heyeti programı okunmadan evvel I. Dönem 1. Yasama yılı 4. oturumunda encümenlerin oluşturulması hakkında verilen kanundur. Şöyle ki:

“Riyaseti Celileye

(1) Umuru Şer’iye - Evkaf ve bilûmum maarife ait tedrisat Maarif İdaresince programı tanzim kılındıktan sonra tasdik eylemek ve tedrisatı murakabe etmek hakkını haiz olmak, (2), Dahiliye, Posta, Telgraf, Emniyeti âmme, (3) Hariciye, (4) Maliye, Rûsumat, (5) Ticaret, Ziraat, Orman - Maadin ve İktisat, (6) Adliye ve Mezahip, (7) Maarif, (8) Müdafaa-i Milliye - Harbiye, (9) Nafia, (10) Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye.”¹⁵

Maarif işlerinin Şer’iyye ve Evkaf Encümeni’nin denetiminden geçmesini sağlayacak bu kanun teklifine göre Şer’iye Encümeni, Maarif Encümeni tarafından alınan kararları incelemek, onaylamak ve denetimini yapmak hakkını haiz olacaklardı.

¹⁴ TBMM ZC, I. Dönem, 1. C. , s. 241-242.

¹⁵ TBMM ZC, I. Dönem, 1. C. , s. 74.

Aynı oturumda söz alan Isparta milletvekili Hafız İbrahim Bey¹⁶, kanun teklifini şu sözlerle savunmaktaydı:

“Tedrisatı Şer’iye Encümeninin tasdikine iktiran etmek demek, maarifi iptidaiyemizi ve mekteplerdeki tedrisatı diniyeyi tanzim ve ıslah etmek demektir. Din hiçbir zaman manii terakki olamaz. Bugün her millet dinine, şeriata malik olduktan sonra, bahusus Osmanlılar gibi esasat ve hayatı içtimaiyesini salâbeti diniye üzerine istinadettiren milletler daha ziyade, daha seri bir surette terakki etmişlerdir. Bugün islâmiyet demek, terakkiyatın en büyük hadimi demektir. Bugün tedrisatı umumiyemizi - Müfid Efendi biraderimizin buyurduğu veçhile - umuru şer’iyenin tahtı tasdikinde bulundurmak her halde ahvali umumiyesi itibariyle daha muvafıktır. Bugün bizi Avrupa’nın safahati sefilânesinden kurtaran dindir. Bunu nazarı dikkate alarak, her halde bizim bütün maarifimizi, hayatı içtimaiyemizi, bütün ananatımızı o suretle tedvir ve tanzim etmeliğimiz lâzımdır. Şu halde bendeniz bütün kuvvetimle, tedrisatla umuru şer’iyenin tevhid edilmesini istiyorum. Her halde verilen takririn kabul edilerek Umuru Şer’iye Encümeninin tasdikine iktiran ile tedrisatla umuru şer’iyenin birleştirilerek maarifimizi terakki ettirmek istiyorum. Ben bunun taraftarıyım.”¹⁷

Hafız İbrahim Bey, kanun teklifinin kabulünün mekteplerdeki din tedrisatını düzenlenmesi manasına geleceğini iddia etmiştir. İbrahim Bey, memleketi Avrupa’nın sefaletinden kurtaranın din olduğunu ve bu yüzden bütün toplumsal ve eğitim hayatımızın dine göre tanzim edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. İbrahim Bey’e göre kanun teklifiyle eğitim işlerinin Şer’iye encümenin onayından geçirilmesi eğitimin ilerlemesini de sağlayacaktır.

Yine aynı kanun teklifi görüşmeleri esnasında söz alan daha sonra Maaif Vekilliği de yapmış olan Hamdullah Subhi Bey¹⁸, milletvekillerinin din eğitimi hakkındaki taleplerinin meşru olduğunu, her millette olduğu gibi bizde de çocuklarımızın dini bir eğitim almalarının kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir.¹⁹

Büyük Millet Meclisi’nin I. Dönem 3. yasama yılı açılışında meclis başkanı sıfatıyla konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa da şunları söylemekteydi:

¹⁶ İbrahim Demiralay (1883-1939). Medrese mezunu, öğretmenlik yaptı, istiklal madalyası sahibi. **TBMM Albümü (1920-2010)**, 2. Bs., ed.: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

¹⁷ **TBMM ZC**, I. Dönem, 1. C. , s. 75-76.

¹⁸ Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885-1966). Galatasaray Sultanisi mezunu, öğretmenlik, darülfünun müderrisliği, çeşitli yayın organlarında yazarlık yaptı. Meclis-i Mebusan’da da görev alan Hamdullah Bey, 1.,2. Ve 3. İcra Vekilleri Heyetlerinde Maarif Vekilliği görevlerinde bulundu. **TBMM Albümü (1920-2010)**

¹⁹ **TBMM ZC**, I. Dönem, 1. C. , s. 77.

“... Efendiler! Asırlardan beri milletimizi idare eden hükümetler tamimi maarif arzusunu izhar edegelmişlerdir. Ancak bu arzularına vusul için Şarkı ve Garbı taklidden kurtulamadıklarından, netice milletin cehilden kurtulamamasına müncer olmuştur. Bu hazin hakikat karşısında, bizim takibe mecbur olduğumuz maarif siyasetimizin hututu esasiyesi şöyle olmalıdır: Demiştik ki, bu memleketin sahibi aslisi ve heyeti içtimaiyemizin unsuru esasiyesi köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne kadar nuru maariften mahrum bırakılmıştır. Binaenaleyh; bizim takib edeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvelâ mevcut cehli izale etmektir. Teferruata girmekten içtinaben bu fikrimi birkaç kelime ile tavzih etmek için diyebilirim ki, alehtlak umum köylüye okumak, yazmak ve vatanını, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihî, dinî ve ahlâki malûmat vermek ve amali erbaayı öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir...”²⁰

Mustafa Kemal’e göre eğitimin çıkmazlarında birisi de doğu ve batının etkisinden kurtulamamasıdır. Mustafa Kemal, halkı cehaletten kurtaracak eğitim sisteminin doğu veya batı taklitçiliğinden uzak durması gerektiğine işaret etmiş ve toplumun esasını oluşturan köylülerimize verilecek eğitimin dini ve ahlaki malumatları da içermesine vurgu yapmıştır.

Şubat 1921’de gerçekleştirilen I. Dönem 1. Yasama yılı 148. oturumda Maarif Vekâleti bütçesi görüşmelerinde söz alan Ankara milletvekili Hacı Atıf Efendi²¹, meclisin temsil ettiği vatanın bir İslâm Devleti olduğundan hareketle “... maarif maarifi İslâmiyedir.”²² demektedir. Daha sonra mekteplerde din eğitimine gereken önemin verilmediğinden şikâyet etse de beytûlmalden bu müesseselere bütçe ayırmanın caiz olduğunu ifade etmiştir.²³ Hacı Atıf Bey’in eğitime ayrılacak bütçeyi fıkhi hükümlerle açıklamasını eğitimi İslâmî görmek istediğinin bir ifadesi olarak kabul edebiliriz.

Birinci meclisin görüşme tutanaklarını incelediğimizde gerek ilk hükümet programında gerekse farklı oturumlarda yapılan görüşmeler esnasında eğitimin dini ve milli olması gerektiği güçlü bir şekilde vurgulanmıştır.

²⁰ TBMM ZC, I. Dönem, 18. C. , s. 7-8.

²¹ Hacı Atıf Taşpınar (1858-1926). Medrese mezunu, müderrislik ve Şer’iye Mahkemesi hâkimliği yaptı. Meclis-i Mebusan’da da görev alan Atıf Efendi Ankara Müftülüğü’ne atanmasıyla 1923 senesinde milletvekilliğinden istifa etti. **TBMM Albümü (1920-2010)**

²² TBMM ZC, I. Dönem, 8. C. , s. 166.

²³ TBMM ZC, I. Dönem, 8. C. , s. 166-167.

2.1.2. Mekteplerde Din Eğitimi Hususunda Yaşanan

Sıkıntılar

Tanzimat'la beraber kurulan mekteplerde din eğitimi derslerin zamanla azalma eğilimine girdiğine değinmiştik. Buna rağmen mevcut mektep programlarında din dersine verilen ehemmiyetin mecliste bazı milletvekillerini rahatsız ettiğini görmekteyiz.

Bu hususta karşılaştığımız ilk eleştirinin henüz Meclis'in yeni açıldığı zamanlarda Maarif işlerinin Şer'iyye ve Evkaf Encümeni'nin denetiminden geçmesini sağlayacak kanun teklifi görüşmelerinde dile getirildiğine şahit olmaktayız. Bu görüşmeler esnasında söz alan Kırşehir milletvekili Müfid Efendi²⁴, köy mektepleri programlarındaki din eğitiminin yetersizliğinden şikâyet ekmekte, haftada birer saat verilen Kur'an-ı Kerim ve din derslerinin en temel şeyleri öğretmekten aciz kaldığını ve öğrencilerin bilmeleri gereken kısa sureleri bile okuyamadıkları ileri sürmektedir.²⁵

I. Dönem 1. yasama yılı 148. oturumda gerçekleştirilen Maarif Vekâleti bütçe görüşmelerinde de din eğitimi hakkında görüşler dile getirilmiştir. Örneğin bu görüşmeler esnasında söz alan Ankara milletvekili Hacı Atıf Efendi mekteplerde ki bir takım sıkıntılardan duyduğu rahatsızlığı şu şekilde dile getirmiştir:

“Yalnız bir cihet vardır efendiler; malûm şu iki unvan üzerine o mekâtibi âliyede ananati islâmiyeye maalesef riayet olunmuyor. Bunu açıkça söyleyeceğim. Ananati islâmiyeye riayet olunmadığı meselâ mekteplerde gerek muallim efendiler ve gerek Maarif müdürü beyefendi, tekâlifî ilâhiyeyi pek beyhude yani pek ehemmiyetsiz sanıyor. Kendileri imtisal etmivorlar ve orada yetişen evlâtlar da hakikaten onlara bakarak kendileri de evamiri ilâhiyeye imtisalde pek bigâne kalıyorlar. Halk bunun için maarif deyince kendilerine pek soğuk geliyor. Maarif Vekili Beyefendiden rica ederim. Hakikaten bu ananati islâmiyeye riayet olunsun ve müdür ve muallim bulunan efendiler namazlarına ve oruçlarına dikkat etsinler...”²⁶

²⁴ Ahmet Müfit Kurutluoğlu (1879-1958). Medrese ve hukuk mektebi mezunu. Müderrislik ve müftülük yaptı. **TBMM Albümü (1920-2010)**

²⁵ **TBMM ZC**, I. Dönem, 1. C. , s. 76-77.

²⁶ **TBMM ZC**, I. Dönem, 8. C. , s. 166-167.

Hacı Atıf Bey'e göre mekteplerde İslâmi değerlere ehemmiyet verilmemektedir. Bunun başlıca sebebi de bazı müdür ve öğretmenlerdir. Atıf Bey, öğretmen ve müdürlerin dine karşı laubali tutumlarının öğrencilere kötü örnek olduğunu dile getirerek Maarif Vekili'nden bu meseleyle ilgilenmesini rica etmektedir.

Hacı Atıf Bey'in eleştirilerine cevap veren Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey, din eğitimi hususunda yaşanan sıkıntıları gördüğünü şu şekilde dile getirmiştir:

“... Memleketimizde tedrisatı diniye ihmali tam içindedir. . Kendilerini ve Meclisi Âliyi temin etmek isterim ki bu, bendenizin de nazarı dikkatimi celbetmiş bir zaaftır. Yalnız arkadaşlarıma da ayrı ayrı söylediğim veçhile; senenin sonu gelmiştir. Muallimlerde tebeddülât yapmanın sırası değildir. Tedrisatı diniyenin arzuya göre cereyanı için, bir aşkı sâri gibi, din dersi verebilecek adamları intihap edeceğim ve mektebe koyacağım. ...”²⁷

Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey, mekteplerde din eğitimi hususunda yaşanan sıkıntıları gördüğünü ancak öğretmenleri değiştirmek için zamanın müsait olmadığını dile getirmiştir. Maarif Vekili bu sıkıntıyla ilgileneneğini ve mekteplerde din eğitimi arzu edilen seviyeye çıkaracağını da ifade etmiştir. Hamdullah Subhi Bey'in bu ifadelerinden hükümetin de durumun vehametinin farkında olduğunu ve bu hususta adımlar atmak istediklerini görmekteyiz.

Diğer taraftan Hamdullah Subhi Bey, sıkıntının sadece din eğitiminde değil bütün eğitim sisteminde olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Hâlbuki umum maarifimiz memleketimizde sukutu tam içindedir. Ulemamız da günden güne kesbi nedret ediyor. Bugünkü âlimlerimiz; ulûmu şarkîye ve garbiyeyi bilen adamlar olmalıdır. Garptan gelen cereyanlara karşı çocuklarımızın vicdanını muhafaza edebilmek için Umuru Şer'-i ye Vekâletine tenbih buyurunuz. Hakiki âlimlerimizi yetiştirmek için lâzım gelen mesaiyi tesri etsinler. Tâki ben mekteplerimizin içinde fikrî bir surette, ölü bir halde tedrisat yapan adamları değil, aşkı sâri gibi çocuklarımıza dinlerini, mazilerini sevdirecek hocaları bulabilelim.”²⁸

Eğitimde yaşanan sıkıntılar nedeniyle ulemayı da eleştiren Hamdullah Subhi Bey, ulemanın Doğu ve Batı'yı bilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan Şer'iyeye Vekâlet'ini göreve çağıran Hamdullah Subhi Bey, Şer'iyeye Vekâleti'nin

²⁷ TBMM ZC, I. Dönem, 8. C. , s. 170.

²⁸ TBMM ZC, I. Dönem, 8. C. , s. 170.

mekteplerde çocuklara dinlerini sevdirecek görevlerini aşkla yapacak âlimler yetiştirmesi gerektiğini ifade etmiştir.

İcra Vekilleri Heyeti programında gösterilen hedefin ve meclis görüşmeleri esnasında Maarif Vekili'nin mekteplerde din eğitiminde yaşanan sıkıntıların giderileceği hususunda söylediği sözlerin yerine getirilmediğini veya yetersiz kaldığını görmekteyiz. I. dönem 2. Yasama yılı 109. oturumda Karesi (Balıkesir) milletvekili Hasan Basri Bey²⁹, hükümetin gerekli adımları atmadığını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Omuzlarımıza yüklenen vazife pek ağırdır. Biz efendiler bütün bu dertlere çare bulacaktık. Bozulan maneviyatı takviye edecek, milletin ruhuna uygun bir terbiye verecek, tedrisatı ıslâh edecek halkta maarife karşı olan rağbetsizliği kaldıracak, çocuklarımıza yeknesak, İslâmi bir terbiye verecek, köy mektepleri, sanat mektepleri, fen mektepleri açacak maneviyatı düzgün müstahsıllar yetiştirecek velhâsıl mekteplere maddi ve mânevi - Memleket için. - kuvvetli anasır yetiştirir bir istikameti salime verecektik. Şimdi efendiler rica ederim, dilleriniz vicdanınıza tercümandır. Allah rızası için hakikati söyleyiniz. Bir maarifte şimdiye kadar saydığım noktalardan hangisini temine muvaffak olabildik. Ve ne yaptık?”³⁰

Milletin ruhuna uygun ve İslâmi bir eğitim sisteminin oluşturulmadığını belirten Hasan Basri Bey'e göre halkın bozulan maneviyatının düzeltilmesi, manevi eğitimin de verileceği fen mekteplerinin açılması ve eğitime bir istikamet-i salime verilmesi gibi hususlarda Maarif Vekâleti üzerine düşen görevi yerine getirememiştir.

“Mekteplerimizde terbiyei diniyeye ve milletin ananatına hürmet edilmektedir.”³¹ diyerek mekteplerde din eğitimine ve milletin değerlerine hürmet gösterildiğini ileri sürerek yöneltilen eleştirileri kabul etmeyen Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey, asıl meselenin din eğitimi olmadığını öğrencilerin birer meslek sahibi olmaları gerektiğini şu sözlerle dile getirmektedir:

“... Tedrisatı diniyenin teşmilini arzu ediyorlar. Bir taraftan tedrisatı diniyeyi yapınız ve diğer taraftan mekteplere lâzımgelen mevkiî veriniz. Fakat aynı zamanda başında sarığı ve kalbinde dini ile ortaya çıkacak bir kimseyi şuna ve buna el uzatmıyacak bir hale getirmek lâzımdır. Buna binaendir ki: meslek

²⁹ Hasan Basri Çantay (1887-1964). İdadi ve medrese mezunu. Muhtelif yayınlarda yazarlık, öğretmenlik yaptı. Yazdığı Kur'an mealiyle meşurdur. **TBMM Albümü (1920-2010)**

³⁰ **TBMM ZC**, I. Dönem, 14. C. , s. 191.

³¹ **TBMM ZC**, I. Dönem, 14. C. , s. 198.

derslerini tasvip etmek tedrisatı taliye ve iptidaiyenin esasını halletmek demektir. ...”³²

Hamdullah Subhi Bey, dini eğitim vermekle meselenin hallolunmayacağını, dini eğitim almış da olsa kişilerin kimseye el açmayacak şekilde bir meslek sahibi olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey, bu ifadeleriyle İcra Vekilleri Heyeti programında belirtilen eğitim politikalarında ana gayenin eğitimin dini ve milli hale getirileceği ifadesinden farklı bir görüş dile getirerek ilk ve orta öğretimde önceliğin meslek derslerine verileceğini ortaya koymaktaydı.

I.dönem 2. Yasama yılı 93.oturumda gerçekleşen Şer’iye Vekâleti bütçesi görüşmelerinde Konya milletvekili (Ömer) Vehbi Bey³³ din eğitiminde yaşanan sıkıntıların nedenlerinden birisinin aileler olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

“İlk Mebusanda bizi Ayastafanus'a biri davet etti. İsmi söylemeye hacet yok, teklifsiz konuşuyorduk. Oğlan bu, Garp'la derdiniz nedir?, dedim. «Hocam bilmiyoruz, dedi, Şark'ın ilminden, ahkâmından, dinayeti islâmiyeden haberimiz yoktur, biz gözümüzü açmışız, Avrupa'yı görmüşüz, biz Garplılılaşmaya çalışacağız ve çalışmaktayız, siz de diyaneti islâmiye dairesinde çalışın, milleti yürütmeye çabalayın, bakalım siz mi alt olursunuz, biz mi alt oluruz.» Peki rica ederim, şimdi bu adamın babası da bir paşa... Bu paşacağıza sorsak oğluna Fransızca, Riyaziyat okutan muallime kaç kuruş verdin, ulûmu diniye okutana kaç kuruş verdin? Desek ne cevap verecek? Mutlaka ulûmu diniye okutana elli kuruş, Fransızca okutana on lira vermiştir.”³⁴

Mekteplerde olmasa da din eğitiminde gösterilen ihmalin bir göstergesi olarak burada zikretmeye değer gördüğümüz bu konuşmada Vehbi Bey, din eğitimi hususunda tek ihmalin eğitim kurumlarından kaynaklanmadığını, ailelerinde din eğitimine yeterli değeri vermediklerini ifade etmiştir.

³² TBMM ZC, I. Dönem, 14. C. , s. 199.

³³ Ömer Büyükyalvaç (1870-1927). Medrese mezunu. Meclis-i Mebusan üyeliği de yaptı. 1922’de Konya müftülüğüne atanınca milletvekilliğinden istifa etti. **TBMM Albümü (1920-2010)**

³⁴ TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s. 428.

2.1.3. Eğitimde İkilik: Medrese-Mektep İhtilafı ve

Kökenleri

Osmanlı Devleti'nde Batı tarzı sivil okulların açılmasıyla Osmanlı eğitim sisteminde yeni bir dönem başlamıştı. Klasik dönem eğitim kurumları olan medreselerin de varlığını devam ettirmesi, Osmanlı eğitim sisteminin iki farklı tarzda eğitim veren kurumları barındırmasına neden olmuştu.

Meclis görüşmelerinde medrese-mektep ihtilafı hakkında fikirleri daha sıklıkla I. Dönem 3. yasama yılı 93. oturumda görüşülen Şer'iyeye bütçesi görüşmelerinde görmekteyiz. Daha önce I. Dönem 1. Yasama yılı 4. Oturumda görüşülen maarif işlerinin Şer'iyeye ve Evkaf Encümeni'nin denetiminden geçmesini sağlayacak kanun teklifi hakkında söz alan Sivas milletvekili Mustafa Taki Efendi³⁵, konu hakkında şunları söylemektedir:

“...Şimdi meselâ mekâtipten fûnun ile yetişen efendileri âdetâ bir ecnebi fikirli, hâşa itikatsız diye telâkki ediyoruz. Mekâtipte fûnun ile terbiye olan efendiler de medresede tahsil görenleri mutaassıp ve hiçbir şeye yaramaz zan ve telâkki ediyorlar. Onun için bu iki zümre yekdiğerine takarrüb edemiyorlar. Bunun için millet arasında tefrika, efkârı umumiye arasında tefrika zuhur ediyor...”³⁶

Mustafa Taki Efendi, medreseli ve mektepliler arasında birbirlerini ağır ithamlarla suçlayacak büyük bir ihtilafın olduğunu bu itilafın da millet arasında ayrılığa sebebiyet verdiğini ifade etmiştir.

Ağustos 1922'de gerçekleştirilen ve medrese-mektep ihtilafı hususunda hararetli tartışmaların yaşandığı Şer'iyeye Vekâleti bütçesi görüşmelerinde Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey³⁷ söz alan bu ihtilafın kaynağı olarak medreseleri göstererek şunları söylemiştir:

³⁵ Mustafa Doğruyol (1873-1924). Rüştüye mezunu. Memurluk ve öğretmenlik yaptı. Nakşi şeyhi. Fatih Çınar, Milli Mücadelenin ve İlk Meclisin Manevi Mimarlarından Sivaslı Bir Âlim: Mustafa Takî Efendi (D.1873 / V.1925), **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, cilt: IX, sayı: 2 [Sivaslı Din Bilginleri Özel Sayısı], s. 169-204, s. 173

³⁶ **TBMM ZC**, I. Dönem, 1. C. , s. 77-78.

³⁷ Hüseyin Avni Ulaş(1887-1948). Darülfünun Hukuk Fakültesi mezunu, Meclis-i Mebusan üyeliği de yatı. **TBMM Albümü (1920-2010)**

“...bir kere demin söze başlarken biz de en mühim yara; çocuklarımızı, çocukluğundan itibaren aralarında hiçbir mesele olmadığı halde yekdiğerine zıt bir şekilde bulundurmaktır. Benim bir kardeşim var. Hâfız. Ben avukat, Sırt sırta veririz fakat birbirimizin yüzüne bakmayız. (Handeler) sebebi nedir? İkimiz de bir babanın evlâdı. Ben de o ismi taşıyorum ve benim boynumu kesseler ismim değışmez. Akidem de odur. Ne ise ortada ne var? - Allah tarafından demiyeceğim hâşâ - bize nifak için bir belâ gelmiş, bu belâ nereden geldi? Bu belâ cehilden geldi. ...Biribirinin zıttı böyle ayrı iki zihniyetle açılan mektepler, hükümdarlık entirikası ile milleti oynatmak için yapılan tuzaklardır. Bunlar mektep değıldir efendiler. (Bravo sesleri) Orası, hükümdarın huzuzatı nefsanıyesine alet olmak ve cahil insanlar yetiştirmek için bir menbadır. Efendiler buradan âlim çıkmaz. ...”³⁸

Millet arasında oluşan ayrımı kardeşıyle yaşadıklarından örnek vererek açıklayan Hüseyin Avni Bey’in bu ayrımın nedeni olarak medreseleri gördüğü anlaşılmaktadır. Hüseyin Avni Bey, bu ayrıma sebebiyet verdiği medreseleri eğitim kurumu olarak değıl de padişahın arzularına alet olacak cahil bireyler yetiştiren kurumlar olarak görmektedir.

Bu suçlamalar üzerine söz alan Şer’ıye Vekili Abdullah Azmi Bey³⁹, cevaben yaptığı konuşmasında ikiliğın kaynağının dini ve fenni ilimleri bünyesinde cem etmek maksadıyla açılan Darulhilafe Medreseleri değıl yeni mekteplerin açılmasına zemin hazırlayan Tanzimat olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁰ Abdullah Azmi Bey’e göre Tanzimat’a kadar doktorluk da dâhil bütün meslekler tek yerden yetişirken Tanzimat’la beraber bu ayrışma da ortaya çıkmış oldu.⁴¹ Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey’e cevap vermek için söz alan Sivas milletvekili Mustafa Tâki Efendi ise toplumda meydana gelen zıtlığın ve ikiliğın kaynağı olarak Tanzimat’ı göstererek şunları söylemiştir:

“Hüseyin Avni Bey biraderimiz iki muhtelif terbiyenin memleketimizde soktuğı zıddiyetten bahsetti, tezattan bahsetti, hakikaten bu, bizim en büyük derdimizdir. Evvelce mektep, medrese farkı yoktu. Gerek mektep tâbir et, gerek medrese tâbir et bir tarz ile yapılmış ve bu Darülulûmdan çıkan efendiler idarei umur ederlerdi. Hattâ Devleti de onlar idare ederlerdi. Sonra nasılsa bu nifak araya girdi. Alelhusus bu nifak Tanzimatı Hayriye dediğimiz zamanı meşumda başlamıştır. Affınıza mağruren zamanı meşum diyorum. Avrupa'nın asıl

³⁸ TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s. 424.

³⁹ Abdullah Azmi Torun (1869-1937). Medrese ve hukuk mektebi mezunu. Meclis-i Mebusan üyeliğı yaptı. TBMM’de I. ve II. Dönem Eskişehir milletvekili olarak bulundu. 3. ve 4. İcra Vekilleri Heyetlerinde Şer’ıye Vekili olarak görev yaptı. **TBMM Albümü (1920-2010)**

⁴⁰ TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s. 425.

⁴¹ TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s. 425.

maksadı bize tânzimatı kabul ettirmek değildi. Bilâkis bizim perişan olmamıza, mahvımıza bir sebep bulmaktı. Ne ise onlar ıslâhat ve tanzimat diye sokuldular. Bizim Hükümetimize birtakım tehditlerde bulundular. O vakit maatteessüf bizim dinimiz, güya tanzimata ıslahata salih değilmiş gibi. Bütün ecnebi teşkilâtını aldılar ve memleketimize soktular. İşte; mektepler dediler ve medreseleri de muattal bir halde bıraktılar.”⁴²

Mustafa Taki Efendi’ye göre Tanzimat’ın asıl maksadı Avrupa’nın Osmanlı’yı yok etmek istemesidir. Yine Mustafa Taki Efendi, hükümetlerimizin de bir takım tehditlerle ecnebi teşkilatlarını her işimize soktuklarını ve mekteplerin de medreseleri atıl hale koymak için kurulduğunu ileri sürmüştür. Yine Hüseyin Avni Bey’e cevap vermek için söz alan Konya milletvekili Vehbi Efendi, İslâm esasları üzerine tesis olunan medreselerin nifak kaynağı olamayacağını çünkü İslâm’da fesadın olmadığını belirtmiş ve medreselerin tarihin hiçbir döneminde fitne ocağı olmadıklarını ifade etmiştir.⁴³

Görüldüğü üzere farklı dünya görüşlerine sahip milletvekillerinin mektep ve medreseye yaklaşımları da farklı olmaktadır. Bu da bize aslında mektep medrese arasında tahmin edilenden daha büyük bir uçurumun olduğunu göstermektedir. Yani sadece eğitim müessesesi olarak değil kimisi mektepleri Batının taklitçiliği, halkın ruhuna uygun olmaması, din eğitimi ihmal etmesi hususlarında eleştirirken; kimisi de yıllarca Osmanlı’da eğitim yükünü omuzlayan eğitim müessesesi olan medreseleri hür düşünceden uzak, padişahın şahsi hazlarına alet olmak ve cehalet kaynağı olmakla suçlamaktaydı.

2.1.4. Eğitimde Birlik Arayışları

Eğitim alanında yaşanan bu sıkıntılar, mekteplerde verilen din eğitiminin yetersiz görülmesi ve bazı kesimlerin medreselerden rahatsızlık duyması yeni arayışların gündeme gelmesine yol açmaktaydı.

Mekteplerin mevcut durumu ve mekteplerde din eğitimi hakkında getirilen eleştirilerin yanında eğitim sisteminde ki medrese-mektep (Maarif Vekâleti-Şer’iye Vekâleti) ayrışması da dile getirilen bir diğer sıkıntı olmaktadır. Bu ayrışmanın topluma zararlar verdiği dile getirilmekte ve bu ayrışmanın giderilmesi için farklı

⁴² TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s. 425-426.

⁴³ TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s. 428.

çözüm önerileri sunulmaktadır. Bu ayrışmanın nasıl giderileceği hususunda dile getirilen eğitimde birlik önerilerini iki başlık altında tasnif ettik.

2.1.4.1. Eğitimde Birliğin Adresi Olarak Şer'îye

Vekâleti ve Medreseler

Mecliste eğitimde birliğin sağlanması hususunda ilk teklif olarak değerlendirebileceğimiz görüş henüz meclisin yeni açıldığı zamanlara rastlamaktadır. I. Dönem 1. Yasama yılı 4. Oturumda görüşülen maarif işlerinin Şer'îye ve Evkaf Encümeni'nin denetiminden geçmesini sağlayacak kanun teklifi görüşmelerinde söz alan Isparta milletvekili Hafız İbrahim, teklifin kabul edilerek şer'î ve eğitim işlerinin birleştirilmesi taraftarı olduğunu “Şu halde bendeniz bütün kuvvetimle, tedrisatla umuru şer'îyenin tevhid edilmesini istiyorum.”⁴⁴ sözleriyle beyan etmişti.

Aynı kanun teklifi üzerine söz alan Mustafa Taki Efendi daha da ileri giderek Maarif'le beraber Adliye Encümeni'nin de şer'îye encümeniyle birleşmesini şu sözleriyle teklif etmektedir:

“...bendeniz teklif ediyorum ki, meşihatı islâmiye vazifesini ifa edebilecek Umuru Şer'îye Encümeni ile Evkaf Encümeni bir de Maarif Encümeni, bir de Adliye Encümeni ki, Mahakimi Şer'îye ve Nizamiye Encümeni, bu encümenlerin hepsinin vazaifi bir hükme taallük ediyor. Mahakimi şer'îyeye, mahakimi adliyeye, hepsine taallük ediyor. Bu encümenlerin vazaifinin yekdiğerine irtibatı tammı vardır. Bu encümenler bir olmalıdır. Fakat umur tekessür edecek, vazaif çoğalacaktır. Binaenaleyh encümen azasının adedini de çoğaltmak lâzımgelcektir. (Hafif gürültüler) Maarifin mütehasıslarından, şer'îyenin ve evkafın mütehasıslarından, adamlar ayrılır, hepsi bir encümen olur, kendilerine gelen işleri müzakere eder, milletin terâkkiyatına hadim olurlar. Hem dini hem de dünya işlerini ileri götürürler.”⁴⁵

Verilen kanun tasarılarına son şekillerinin verildiği encümenlerin⁴⁶ Şer'îye Encümeni altında birleştirilmesi teklifi bir bakıma mekteplerin idaresinin Şer'îye Vekâleti'ne devretmek arzusunun bir işaretiydi. Ancak kanun teklifi kabul edilmemiş ve teklif zabıtlarda kalmıştı.

⁴⁴ TBMM ZC, I. Dönem, 1. C. , s. 76.

⁴⁵ TBMM ZC, I. Dönem, 1. C. , s. 77-78.

⁴⁶ Yüzgeç, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920–1923)**, s. 58.

Eğitimde birliğin adres olarak medreseleri gösteren bir diğer önerinin ise I. Dönem 1. yasama yılı 140. oturumda Darulmuallimin ve Darulhilafe talebelerinin askerlik durumlarının tecili hakkında verilen bir kanun teklifi görüşmelerinde Konya milletvekili Ömer Vehbi Efendi tarafından sunulduğunu görmekteyiz:

“... Şöyle ki: Bu maddede darulmuallimin ayrı, medresei ilmiye ayrı addediliyor. Bu ayrılığı millet arasından kaldırmamız lâzımgelir. Çünkü bizim kitabımızda, şeriatımızda sarıklı, fesli, mektepli, medreseli yoktur. (Innemelmü'minûne uhve) Cemiyi ehli iman bir. Şimdi teklif ederim ki darulmualliminde okunan fenler caiz değilse darulmuallimin diyarı islâmdan hariç mi? Yok okunan fenler caizse medariste niçin okunmasın? Onun için medaris ile darulmualliminin tevhidini teklif ediyorum. Bu bapta bir de takrir veriyorum. Şimdi şu bir meseleyi arzedersem Meclisi Âlinize kanaatbahş olur. Zannedilmesin ki medreseliler mektepliler hakkında sui nazar besliyor. Haşa.”⁴⁷

İslâm'da mektepli, medreseli ayrımının yeri olmadığını; fen ilimlerinin caiz olmaması durumunda Darulmuallimlerde de okunmaması gerektiğini eğer caizse medreselerde de okutulması gerektiğini ifade eden Ömer Vehbi Efendi, idaresi Maarif Vekâleti'nde olan Darulmuallimlerin medreselerle birleştirilmesi arzu ettiğini ifade etmiştir.

I. Dönem 3. yasama yılı 93. oturumda görüşülen Şer'îye bütçesi görüşmelerinde medreseler hakkında ağır ifadeler kullanan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'e cevap veren dönemin Şer'îye Vekili Abdullah Azmi Efendi “Binaenaleyh darülhilâfe mekteplerini teksir etmeliyiz. Eğer Hüseyin Avni Bey bu ikiliği kaldırmak istiyorsa bu darülhilâfe mekteplerinin teksirini teklif etmelidir.”⁴⁸ Sözleriyle eğitimde birliğin adresi olarak medreseleri göstermektedir.

2.1.4.2. Eğitimde Birliğin Adresi Olarak Maarif

Vekâleti ve Mektepler

Eğitimde birliğin sağlanması hususunda daha sıklıkla dile getirilen görüş birliğin adresinin Maarif Vekâleti olması gerektiğidir.

Eğitimde birliğin sağlanması ve medreselerin tali kısımlarının mekteplere dönüştürülmesi hakkında tesbit edebildiğimiz ilk görüş Ağustos 1922'de I. Dönem 3.

⁴⁷ TBMM ZC, I. Dönem, 7. C. , s. 449-450.

⁴⁸ TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s. 425.

yasama yılı 93. oturumda görüşülen Şer’iyye Vekâleti bütçesi görüşmeleri esnasında Hüseyin Avni Bey tarafından dile getirilmiştir:

“Büyük Millet Meclisi milletini vahdet üzerine yürütürse vazifesini yapar. İptidai ve tâli kısımlar ikmal olunduktan sonra âli kısımlarda meslekler ayrılır. Herkes istidadına göre ilahiyat, tıp, hukuk, riyaî ilâh... ihtisas şubelerine tefrik olunur. Eğer böyle vazifesini yapamaz. mazinin hatası içinde yuvarlanırsa edebi izmihlaldir efendiler. Başka bir şey söylemem.”⁴⁹

Meclisin vazifesinin eğitimde birliği sağlamak olduğunu ileri süren Hüseyin Avni Bey’e göre iptidai ve tali kısımlardan sonra ayrılacak ihtisas kollarında ilahiyat, tıp, hukuk gibi ilimler tahsil edilmelidir. Bu görüşlerden Hüseyin Avni Bey’in medreseleri sadece meslek eğitimi veren yüksek ihtisas okulları olarak gördüğü de anlaşılmaktadır.

Aynı oturumda Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey⁵⁰, eğitimde istisiaslaşmaya gidilmesini ve ilköğretimde birliğin sağlanmasını şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Mukaddematı ulûmu çocuk mektepte mi, medresede mi nerede elde edecek? Milletın ilim için, terbiye için tesis ettiği müesseselerinde alacaktır. Orada memleket nasıl bir terbiye verecekse o terbiyeyi aldıktan sonra, doktor olacaksak doktor mektebine, dinî, ruhani ihtisas kesbetmek istiyorsa Medarîsi İlmiyei Âliyyeye, hulâsa herkes ihtisası derecesinde birtakım medarise gidecektir. Şuabata ayrılacaktır.”⁵¹

Bu görüşleri Besim Atalay’ın da Hüseyin Avni Bey gibi medreselerin tali kısımlarının mekteplere devredilmesini arzu ettiğini göstermektedir.

I. Dönem 4. yasama yılı 1. oturumunda açılış konuşması yapan Mustafa Kemal Paşa “Âli meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecatı tahsile kadar terbiye ve tedrisatta vahdet, heyeti içtimaiyemizin terakki ve tealisi noktai nazarından çok mühimdir”⁵² diyerek belli bir dereceye kadar eğitimde birliğin sağlanmasının toplumun ilerlemesi için gerekli olduğunu ifade etmiştir.

⁴⁹ TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s. 425.

⁵⁰ Ahmet Besim Atalay (1882-1965). Dâru’l-Muallimin mezunu. Öğretmenlik ve maarif müdürlüğü yaptı. TBMM Albümü (1920-2010)

⁵¹ TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s. 429-430.

⁵² TBMM ZC, I. Dönem, 28. C. , s. 12.

II. Meclis'in çalışmalarına başladığı 9 Ağustos 1923'ten Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar geçen sürede de eğitimin birleştirilmesi hususunda görüş beyanlarının devam ettiğini görmekteyiz. Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey⁵³, II. Dönem 1. yasama yılı 15. oturumda Darüleytamların durumu hakkında yapılan görüşmelerde eğitimde birliği arzuladığını şu şekilde dile getirmektedir:

“Şu noktadan tetkik edecek olursak göreceğiz ki, umdelerimiz dâhilinde biz tedriste vahdet, terbiyede vahdet ararken, kalkıyoruz İktisat Vekâletine sanayi mekteplerini, falan daireye falan mektebi, Müdafaai Milliyeye askerî mekteplerinin iptidai kısmını veriyoruz. Bu katiyen esasatımıza taallûk etmiyor. Birtakım nifak husule geliyor. Vahdeti tedris, vahdeti terbiye, vahdeti ruh husule gelmiyor.

... Cenabı Haktan dilerim ki, inşaallah ne medrese ne lise, ne mektep tâbiri kalacak, hepsi bir kubbenin altında birleşeceklerdir.”⁵⁴

Tunalı Hilmi Bey, muhtelif bakanlıklara bağlı eğitim müesseselerinin eğitimde birlik arayışlarına zarar verdiğini ifade etmekte ve medrese, lise, mekteplerin birleştirilmesi gerektiğini söylemektedir. Tunalı Hilmi Bey'e göre milletin birliğinin sağlanması ve nifakın önlenmesi ancak bu şekilde gerçekleşebilir.

Yine aynı oturumda söz alan Ergani (1924'te Diyarbakır'a bağlanmış) milletvekili Kâzım Vehbi Bey⁵⁵ de Darüleytamların Sıhhiye Vekâleti'ne bağlı olmasını şu şekilde eleştirmiştir:

“Darüleytamların Sıhhiye Vekâletiyle olan alâkasını bir türlü idrak etmeye muvaffak olamadım. Eğer darüleytam terkibinden bir muaveneti içtimaiye mânası çıkarılıyor ve Sıhhiye Vekâleti, Muaveneti İçtimaiye medlulüne yegâne misal göstermek için bu oluyorsa başka. Maarif Vekâletine soruyorum. Ne zaman memleketteki maarifi umumiyenin yegâne mercii olduğunu idrak edecek, terbiyei umumiyenin ittiratını, insicamını temin ile tevhidi tedrisata ne vakit muvaffak olacak ve ne vakit bu memleket vahdeti terbiye alacak, ne zaman bu memleketin evlâdı kudsi ve müşterek mefhumlar etrafında aynı suretle düşünecek, aynı suretle yürekleri çarpacak? Ne zaman, ne zaman? Sual ediyorum.”⁵⁶

⁵³ Abdullah Hilmi Tunalı (1871-1928). Askeri rüştiye ve tıbbiye mezunu. Devletin çeşitli kademelerinde memurluk ve gazetecilik yaptı. **TBMM Albümü (1920-2010)**

⁵⁴ **TBMM ZC**, II. Dönem, 1. C. , s. 470.

⁵⁵ Kâzım Oral (1892-1985). Rüştiye mezunu, öğretmen. **TBMM Albümü (1920-2010)**

⁵⁶ **TBMM ZC**, II. Dönem, 6. C. , s. 264.

Eğitimde birliğin sağlanması hakkında Maarif Vekâleti'ne seslenen Kâzım Vehbi, eğitimde birliğin sağlanmasını milletin bir gaye etrafında birleşmesi açısından önemli görmektedir.

Tevhid-i Tedrisat kanun teklifini sunan 57 milletvekilinin başında yer alan Saruhan (Manisa) milletvekili Vâsıf Bey⁵⁷, II. Meclis 1. yasama yılı 113. oturumunda eskiden tek eğitim mercii olan medreselerin yanına mekteplerin açılmasıyla bir ikiliğin oluştuğunu ve bu ikiliğin toplumda çatışmalara yol açtığını şu şekilde dile getirmektedir:

“... Türk cumhuriyeti, bu ikiliklere müsaade edemez ve etmemelidir. Memleketin terbiye siyaseti birdir. Cihanda ve bütün medenî milletlerde kabul edilmiş bir hakikatı katiye ve bir hakikatı tarihiye vardır. Bir Hükümet kendi milletinin efradını yükseltmek için, terbiye etmek için çalışırken bir tek esası vaz'eder ve bu esası takibeder. Müttehit ve yeknesak bir terbiye dâhilinde aynı hisle, aynı emel, aynı arzu ile mütehassis olan memleketin evlâtlarını yetiştirir.

... Bütün müessesatı ilmiyenin mercii Maarif Vekâletidir. Bundan sonra mektep, medrese meselesi yoktur. Türk Milletinin nesillerini yetiştirecek bir tek ilim ve terbiye müessesesi vardır.”⁵⁸

Vasıf Bey'e göre toplumun ortak hedeflere yürüyebilmesi için aynı eğitimden geçmesi gerekmektedir. Vasıf Bey'in bu konuşmasında dikkatimizi çeken bir diğer husus da medrese mektep ayrımının kalkacağına ilk defa bu kadar kesin bir dille ifade edilmesidir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesinden önceki son oturum olan aynı zamanda meclisin II. Dönem 2. yasama yılı açılışı olan 2 Mart 1924 tarihinde Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa, açılış konuşmasının bir kısmında eğitim işlerine değinmiş; farklı kanallardan yönetilen eğitim müesseselerinin, çalışmalarını ilerlemeye sevk edilmesi bağlamında tek merkezden yönetilmesinin ve eğitim ve öğretimde birliğin sağlanmasının lüzumuna dikkat çekmiştir.⁵⁹

⁵⁷ Hüseyin Vasıf Çınar (1892-1935). Hukuk mektebi mezunu. Gazetecilik ve öğretmenlik yaptı. 2. Hükümette Maarif Vekilliği, Prag, Peşte, Moskova büyükelçilikleri yaptı. **TBMM Albümü (1920-2010)**

⁵⁸ **TBMM ZC**, II. Dönem, 6. C. , s. 415-416.

⁵⁹ **TBMM ZC**, II. Dönem, 7. C. , s. 4.

Meclis tutanakları incelendiğinde eğitimde birliği mekteplerde arayanların genelde medreseleri ihtisas mektepleri olarak⁶⁰ kabul ettiklerini görölmektedir. Bu başlık altında incelediğimiz zabıt tutanaklarında dikkatimizi çeken hususlardan biri I. Meclis döneminde eğitimde birliğin adresi olarak medreseler de gösterilirken II. Meclis döneminde eğitimde birliğin adresi olarak sadece Maarif Vekâleti'nin gösterilmesi ve daha açık bir biçimde ifade edilmesi olmuştur. Bu hususu en açık bir şekilde dile getiren kişinin ise Tevhid-i Tedrisat kanun tasarısı teklifini meclise sunan ve hemen sonrasında Maarif Vekilliğine getirilen Vasıf Bey olması da dikkat çeken bir diğer husustur.

2.2. Süreli Yayınlarda Medrese-Mektep Bağlamında Din Eğitimi Tartışmaları

Süreli yayınları incelerken konumuzla ilgili makalelerin birkaç yayın organında toplandığını görmekteyiz. Tespit edebildiğimiz bu yayınlardan ele ettiğimiz verileri içeriklerine göre ağaşıdaki şekilde konu başlıklarına ayırıp tasnifini yaptık. Meclis görüşmeleri ve süreli yayınlarda elde ettiğimiz verileri tasnif ederken her ne kadar aynı üslubu takip etmeyi istesek de bunu ancak elde ettiğimiz verilerin imkân tanıdığı kadar yapmaya çalıştık.

2.2.1. Eğitimin Hali

Eğitim sistemimizin içinde olduğu halini dönemin Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey'in 23 Nisan 1921'de Sebilürreşad'a verdiği eğitim ile ilgili görüşlerini aktardığı beyanatında şu sözleri çok açık bir şekilde dile getirmektedir: "...Tedristimiz umumi bir zaaf içindedir. Yalnız dini tedrisat değil, bütün tedrisat hep birden göçük vaziyettedir..."⁶¹ Maarif Vekili'nin bu sözlerinden eğitimde yaşanan sıkıntıların sadece din eğitimi hususunda değil bütün bir eğitim sisteminde yaşandığı anlaşımaktadır. Bunun Maarif Vekili tarafından dile getirilmesi de durumun ehemmiyetini göstermektedir.

⁶⁰ TBMM ZC, I. Dönem, 21. C. , s. 147; TBMM ZC, I. Dönem, 22. C. , s.429-430.

⁶¹ "Hamdullah Subhi Beyefendi'nin Maarife Mûteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları", **Sebilurreşad**, C. 19, S. 477, 23 Nisan 1337, s. 90.

Eğitimde gelinen durumun pek iç açıcı olmadığına 14 Haziran 1923 tarihli Sebilürreşad'da geçen bir haberde şu şekilde yer verilmektedir:

“Meclis-i umumi azasından Ali Bey diyorlar ki: “Bugün gerek kendi tetkikâtım neticesinde, gerek birçok muallimlerin ve erbâb-ı ihtisâsın ve evliyây-ı etfâlin netice-i tetkikâtına müracaat ederek öğrendim ki mekteplerimizde bugün ki tahsil on sene evvelki tahsilden daha fenadır. Çocuklar bir şey öğrenmeden çıkıyorlar.”⁶²

İstanbul İl Genel Meclisi Maarif Bütçesi görüşmeleri sırasında Meclis Üyesi Ali Bey, eğitimin gittikçe daha fena bir hal aldığını ve yine maarifin genel durumunun içler acısı hale geldiğini ifade etmekteydi.

Görüldüğü üzere eğitim sisteminde genel olarak bir takım sıkıntıların olduğu ifade edilmektedir. Tespit edebiliğimiz yayınlarda ele alınan sıkıntıları aşağıda başlıklar halinde ele alacağız.

2.2.1.1. Mekteplerimiz Milletimizin Ruhuna

Yabancıdır

Eğitim hususunda mevcut memnuniyetsizliklerin başında gelen belki de en önemli olanı, maarifin milletin toplumsal değerlerine uygun olmadığı iddialarıdır. Bu iddiayı 22 Şubat 1922 tarihli Sebilürreşad mecmuasında Yozgat Sultanisi öğretmenlerinden Mehmed Nuri Bey, şu şekilde dile getirmektedir:

“Maarifin ruh-ı millete ne kadar yabancı olduğunu maarifperver vekil-i muhteremimiz şu cümlelerle anlatmak istiyor:

Memleketin geçirmekte olduğu buhrân artık şimdiye kadar ta'kîb olunan maarif siyasetimizin ve mektep programlarımızın tamamıyla icâbının zıttı olduğunu gösterdi. Halk okuyamadı, ilim ve fen terakki edemedi. Bilakis inhitata düçar oldu. Terbiye-i diniye ve hayat-ı milliye zaafa uğradı.”⁶³

İkinci paragrafta mektep programlarının maarif siyasetiyle beraber zikredilmesinden de anlaşılmaktadır ki Mehmed Nuri Bey'in Maarif Vekili'nden alıntıyla söylediği milletin ruhuna aykırı maarıftan mektepler kastedilmektedir.

⁶² “Maarifin Hali”, **Sebilürreşad**, C. 21, S. 536-537, 14 Haziran 1339, s. 130.

⁶³ Mehmed Nuri, “Maarif Buhranı: Ancak Esaslı Tedâbir ile İzâle Edilebilir”, **Sebilürreşad**, C. 19, S. 493, 26 Şubat 1338, s. 272.

23 Nisan 1921 tarihli Sebilürreşad mecmuasında maarifin içine düştüğü hali Tanzimat devrine kadar götüren Eşref Edib, Tanzimat’la beraber devlete hâkim olmaya başlayan zihniyetin, Avrupai eğitim sistemini tamamen taklit ederek milletin asli karakterini dikkate almadığını dolayısıyla ortaya çıkan mekteplerin batının körü körüne taklidi ve milletin kendi değerlerine yabancı bir duruma geldiklerini iddia etmektedir.⁶⁴

2.2.1.2. Yabancı Okulların Zararları

Maarifte bu memnuniyetsizlikler devam etmekten XX. yüzyılın başlarında sayıları dokuz yüz küsurlarla⁶⁵ ifade edilen ecnebi mekteplerinin faaliyetlerinden duyulan kaygı da kendisine yayın dünyasında yer bulmuştur. Arapların Osmanlı’ya karşı yürüttüğü ayrılık hareketlerinin sebeplerinden birisini bu ecnebi mektepleri olarak gören Hasan Hikmet, 17 Ocak 1924 tarihli Sebilürreşad Mecmuası’nda bu mekteplerin zararlarını şu şekilde dile getirmektedir:

“İngilizlerin “külliyyetü’l-enciziye(inciliziyye)” namındaki iptidaiden başlayarak dâru’l-fünûna kafe-i şu‘bâtı ihtiva eden büyük mektebe, müstemlekelerden suret-i mahsusada Müslüman talebe celb olunarak bunlar vasıtasıyla İngiliz a‘mâl-i neşr edilirdi. Altmış seneden beri kemâl-i gayretle devam eden bu faaliyet ve mesai neticesinde Suriye’de Fransız, Filistin ve Irak’ta İngiliz nüfuzu kökleşmişti. Arapların iftirâk harekâtını idare edenler ma‘atteessüf hep bu mekteplerde yetişmiş, zehirlenmiş, hisslen ve ruhen ecnebileşmiş kimselerdi.”⁶⁶

Hasan Hikmet, Osmanlı’ya karşı isyan eden Arapların bu yabancı mekteplerden yetişdiklerine bu yüzden dolayı ruhen de yabancılaştıklarını ifade etmiştir. Hasan Hikmet yazısının devamında yabancı mekteplerin Anadolu’daki faaliyetlerine şu şekilde dikkat çekmekteydi:

“Anadolu’nun muhtelif mahallelerinde misyoner, fener mektepleri, Amerikalıların, İtalyanların tahsil müesseseleri hep bu gaye için sarf-ı mesai ediyorlardı.

Bu meselenin İstanbul’daki safhası ise daha vahimdi. Bilatereddüt kabul edebiliriz ki şehrimizdeki ecnebi mektepleri ulûm ve funûn-u asriyenin neşrinden ziyade garp harsını, Hristiyan ruhunu, içtimaiyatını ve ecnebi nüfuzunu memlekete sokmaya çalışmışlardır.

⁶⁴ Eşref Edib, “Maarife Bir İstikamet-i Salime Vermek Zamanı Gelmiştir”, **Sebilürreşad**, C. 19, S. 477, 23 Nisan 1337, s. 87-88.

⁶⁵ Halit Ertuğrul, **Kültürümüzü Etkileyen Okullar**, 4. Bs., Nesil Yay., İstanbul, 2002, s. 203.

⁶⁶ Hasan Hikmet, “Asrî Terbiye-1”, **Sebilürreşad**, C. 23, S. 584, 17 Kanun-u Sani 1340, s. 182.

Bu mekteplerde yetişenlerden esaslı bir aile terbiyesi almamış olanlar hemen ekseriyetle içtima'iyât ve esasat-ı milliyenin düşmanı kesilmişlerdir. Öylelerini biliyoruz ki: nazarlarında bu millete mensup olmak büyük bir azaptır. Ve bütün dünyaca kıymeti takdir edilen en yüksek bir esâs-ı içtima'iyemiz karşısında dudaklar hande-i istihza ve istihfâf ile bükülür.”⁶⁷

Hasan Hikmet'e göre Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de inşa olunan bu mektepler de hep bu gaye için çalışma ve Hristiyan ruhunu memlekete sokma uğraşı içerisindeydiler. Hasan Hikmet, bu mekteplerden yetişen Müslüman çocuklarının ailelerinden iyi bir terbiye almadıkları takdirde milletin değerlerine düşman kesildiklerini de iddia etmektedir.

2.2.2. Eğitim Dini ve Milli Olmalıdır

Tespit ettiğimiz yayınlarda eğitimin dini ve milli olması konusu genel olarak halkın toplumsal değerlerini yitirmesiyle ilişkilendirilmektedir.

Maarif Vekili Hamdulah Subhi Bey, 23 Nisan 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuası'nda halkın değerlerini kaybettiğini, aynı his etrafında birleşmelerinden duyduğu hazzı yitirdiğini ifade etmektedir. Hamdulah Subhi Bey'e göre mekteplerde ailelerde ve hatta bütün toplumda yitirilen bu haz toplum için önemli bir zaaf sebebi olmuştur.⁶⁸

Ahmed Cevdet Bey'in sahibi olduğu İkdâm Gazetesi'nde manevi eğitimin gerekliliği ile ilgili yazısı 21 Şubat 1924 tarihli Sebilürreşad Mecmuası'nda yayınlanmıştır. Ahmed Cevdet Bey, yazısında manevi terbiyenin eksikliğine şu şekilde dikkat çekmektedir:

“İntihar sâri hastalık gibidir. İntişar ettikçe, devildikçe dairesi genişler. Bunda biraz değil çokça olarak terbiyenin dahli vardır. Müslümanlar arasında eskiden hiçbir intihar teşebbüsü olmazdı. Çünkü terbiye-i ma'neviye ve ahlakiye, daha doğrusu hissiyât-ı diniyye buna mani oluyordu. Bugün gençliğin sağlam bir istinatgâhı yoktur. Pek laubali büyüyor ve prensiplerini ta'yîn edemiyor. İşsizliğin de tesirâtı vardır. Ciddi bir meşgale sahibi olmayanlar için intihar gibi şeyler pek kolay zihne vârid olur. Ciddi bir iştilgal buna manidir.

⁶⁷ Hasan Hikmet, **a.g.m.**, s. 182.

⁶⁸ “Hamdullah Subhi Beyefendi'nin Maarife Mûteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları”, **Sebilurresad**, C. 19, S. 477, 23 Nisan 1337, s. 90.

Dediğimiz gibi bizde bu olmadığından gençlik zavallı bir haldedir. İstikbale kendini ve ümidini hazırlayamıyor.”⁶⁹

Gençler arasında intiharların yaygınlaştığını ifade eden Ahmed Cevdet Bey’e göre bunun sebebi yitirilen işsizlik ve manevi terbiyenin eksikliğidir.

Gençliğin düştüğü sıkıntılı durumlardan kurutulmanın yolunun eğitimin dini ve milli olması gerektiğinde gören 14 Haziran 1923 tarihli Sebilürreşad Mecmuası’nda imzasız bir yazıda bu fikir şu şekilde ifade edilmektedir:

“Bütün usul ve fer’iyle dînî, milli, içtimâî vecihlerin en rasin mahal-i tesbîti mekteplerdir. Çocuklarımıza verilecek ilk terbiye esasları ne kadar dindarâne, faziletkârâne ve canlı olursa mustakil nesil de o kadar dindar, faziletkâr ve müteşebbis bir halde yetişir. Bilakis genç ruhlara zerk edilen bu mevzular muhit ve şerâit-i içtimâiyeye muhalif bulunursa hayat-ı içtimaiye temellerinin inhidamı yavaş yavaş bir emr-i vâki’ olur. ‘An’anât-ı dîniyye ve milliyesi hakkında esaslı bir fikir, metîn bir terbiye iktisâb edemeyen bir genç esasâtını muhafazaya muktedir bir seciyeye malik olamaz.

... Başta derecât-ı tahsiliyede metîn bir terbiye-i dîniyye ve milliye ta’kîb edilememesi yüzünden nesil bozuluyor, içtimaiyatımız, milletimiz, vech-i mümeyyizini, evsâf-ı mahsûsasını kaybediyor.”⁷⁰

Eğitimin toplumun içtimâî şartlarına uygun olması gerektiğini savunan yazıda bunun aksinin toplumun çöküşünü hızlandıracağı vurgulanmaktadır. Yazıya göre göre milli ve dînî esasları hakkında sağlam bir eğitim almayan bir genç, milli ve dînî değerlerini korumaya muktedir olamaz. Dolayısıyla bunu önlemenin yolu da bütün tahsil derecelerinde dînî ve milli bir eğitimin takip edilmesinden geçmektedir.

Çocuğun kendisini toplumsal değerlerine yabancı hissetmemesi için sağlam bir akait temeline sahip olması gerektiğini ifade eden Ali Suad 24 Temmuz 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuası’nda çocuğun dalaletle düşmekten kendisini korumasının da dînî hissin varlığı ile doğrudan alakalı olduğunu ifade etmiştir. Ali Suad’a göre çocuğun itikadi temeli ne kadar kuvvetli olursa toplumuna sadakati de o derece kuvvetli olur. Bu temel de ancak ibtidâî mekteplerde atılır.⁷¹

⁶⁹ “Terbiye-i Maneviye ve Ahlakiyenin Lüzumu”, **Sebilürreşad**, C. 23, S.589, 21 Şubat 1340, s. 271.

⁷⁰ “İçtimâiyatta Garbçılık ve Bozgunculuk: Derecât-ı Tahsiliyede Mektep, Medrese Farkı”, **Sebilürreşad**, C. 21, S. 536-537, 14 Haziran 1339, s. 125.

⁷¹ Ali Suad, “Mekteplerde Din Dersleri ve Fransızca Tahsili: Maarif Vekil-i Muhteremi Beyefendi’ye”, **Sebilürreşad**, C. 19, S. 489, 24 Temmuz 1337, s. 229.

Eğitimin dini olması gerektiği hakkındaki bir diğer görüş ise İstanbul’da Daru’l-muallimîn ve Dâru’l-muallimat Mezunları Cemiyetinin düzenlemiş olduğu toplantıda dile getirilmiştir. 13 Temmuz 1922 tarihli Sebilürreşad Mecmuası’nda haber yapılan toplantıda milletin bekası için fertlerin birbirlerine saygılı olması gerektiği savunulmuş bunun ise ancak dini bir eğitim öğretimle halka telkin edilebileceği savunulmuştur.⁷²

Toplantıdan aktarılan bir diğer önemli husus da toplantıya katılan bütün üyelerin ibtidai mekteplerde dinî terbiyenin lüzumu hususunda ittifak etmeleridir:

“İşte bunun içindir ki ilk içtimada hazır bulunan zevâtın kâffesi ibtidai mekteplerde dîni ta’lîm ve terbiyeye pek büyük bir ehemmiyet verilmesi lüzumunda ittifak etmişlerdir. Bu içtimada terbiye-i dîniyenin en hâr müdâfi’leri bilhassa genç muallimler idi. Bu da içtimalardan müntezir gaye itibariyle pek ümitli bir başlangıç demektir.”⁷³

Toplantıda din eğitiminin lüzumu üzerinde sağlanan genel ittifak öğretmenler cemiyetinin din eğitimine bakışını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Diğer taraftan Kazım Nâmi, 7 Mayıs 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuası’nda eğitimin İslâmî olması gerektiğini şu şekilde dile getirmektedir:

“Bilmek lazım gelen pek ehemmiyetli bir mesele vardır ki Türkiye devletinin bir İslâm devleti olduğu, bütün İslâm devletlerince –velev zimmi olsun- muktedâ tanıldığıdır. İslâm devletinin maarifi de harsen İslâmî olmak zaruridir. Bu esası kabul ettikten sonra mekteplerde dini terbiyenin, dini tedrisatın iyi bir tarzda idaresine kimsenin bir şey demeye hakkı olabilir mi?”⁷⁴

Nâmi, Türkiye’nin bir İslâm Devleti olduğu ve diğer İslâm devletlerince de bu şekilde bilindiği noktasından hareketle bir İslâm devletinin eğitiminin de İslâmî olması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla mekteplerde dini eğitiminin arzu edilen tarzda idaresine kimsenin itiraz etme hakkı yoktur.

Nâmi, halkta görülen taassubun da din eğitimiyle izale edilebileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

⁷² “Terbiye-i Maneviyyenin Ehemmiyeti”, **Sebilürreşad**, C. 20, S.509, 13 Temmuz 1338, s. 180.

⁷³ **a.g.m.**, s. 180.

⁷⁴ Kâzım Nâmi, “Dini Terbiye ve Dini Tedrisat”, **Sebilürreşad**, C. 19, S.479, 7 Mayıs 1337, s. 112.

“Müslümanlık mademki sınıf gayriyetine istinad etmiyor, mademki müslim kavimleri birbirine kardeş yaparak İslâm’ı beynelmilliyet va’zediyor, mademki başka dine malik olanlara karşı kin besletmiyor, öyle ise başka dindeki kavimlerde gördüğümüz kara taassubun İslâmiyette yeri yoktur. Hakiki bir Müslüman mutaassıp olamaz. Bugün taassup sahibi gördüğümüz kimseler İslâmiyetin esasındaki seciyeyi idrak edemeyecek kadar dar bir zihniyetle dinine merbut olanlardır. Fakat mekteplerimizde dini terbiyeyi, dini tedrisi hüsn-i idare edecek olursak, o vakit Müslümanlar arasında taassup bilyesini kalbinde taşıyacak kimse kalmayacağına emin olmalıdır. Bugün halkta gördüğümüz taassup şeklindeki hissi, içtimai vicdanın gayr-ı milli cereyanlara karşı olan bir aksu’l-ameli telakki etmek pek doğrudur. Bu aksu’l-ameli tevlîd eden sebepleri ortadan kaldırdınız mı, halkın mekteplere karşı olan vaziyetinin tamamıyla değişeceğinde şüphe etmeyiniz. Dini terbiye dini tedris meselesi dar bir kafayla, indî düşüncelerle halledilemez. İlmi usullerle nazar-ı dikkate alınmadıkça bu mesele hakkında söylenecek sözlerin bir kıymeti olmasa gerektir. Dini hayatı zinde, milli vicdanı temiz olan bir halk içinde, hatta en dinsiz milletlerde dînî aksu’l-amellerin tekrar yüz gösterdiği bir zamanda, dînî terbiye, dînî tedrisi ihmal etmek hiçbir terbiyecinin kabul edemeyeceği bir keyfiyettir.”⁷⁵

Sınıf ayırımına müsaade etmeyen, Müslüman olan toplumları birbirine kardeş yapan, diğer dinlere karşı da kin besletmeyen İslâm Dini’nde taassubun yerinin zaten olmadığını söyleyen Nâmî, halkta görülen dini taassup hissini milli olmayan akımlara karşı bir aksülamel şeklinde oluştuğunu bunun önüne geçmenin ise dini eğitim ve öğretimi iyi bir şekilde idare etmekten geçtiğini ileri sürmüştür. Nâmî’ye göre dini aksülamellerin arttığı bu zamanda dini terbiye ve tedrisatı ihmal etmek hiçbir eğitimcinin kabul etmeyeceği bir durumdur.

Mecmualarda araştırmamıza konu edindiğimiz makale ve haberlerde dini ve milli bir eğitimin gerekliliği üzerinde bir fikir birliği oluştuğunu görebilmekteyiz. Genel olarak halkın özellikle gençliğin buhrana sürüklendiği bunun nedeni olarak da eğitimin toplumun dini ve milli değerlerine uygun olarak verilmediği fikrinin hâkim olduğu görülmektedir. Çocuklarımıza iyi bir şekilde dini ve milli eğitimin verilmesi de bu durumun reçetesi olarak sunulmaktadır.

2.2.3. Mekteplerde Din Eğitimi Tartışmaları

Tanzimat’tan beri devam eden süreç içerisinde tamamen dini eğitim veren medreselerin ihmal edilmesi, yeni açılan okulların yönetimlerinin Meşihat

⁷⁵ Kâzım Nâmî, a.g.m., s. 112.

makamından alınması gibi bir takım uygulamalar Osmanlı eğitim sisteminin laikleşmeye başladığı yorumlarına neden olmuştu.⁷⁶ Bu durum Osmanlı tebaasının ve ulehasının da yabancı olduğu bir durumu ortaya çıkarmaktaydı. Dinî eğitim müesseseleri olan medreseden, pozitif ilimlerin yanında din eğitimi de verilen mekteplere geçildi. Bu durum aydınlar zümresinde de bir takım tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Bir kısım aydın Avrupâî tarzda kurulan yeni eğitim müesseselerini savunurken bir diğer grup ise yukarıda da değindiğimiz üzere yeni mekteplerin milletin esas değerlerine düşman nesiller yetiştirdiğini savunmaktaydılar.

Yeni Nesil Mecmuası yazarlarından Muallim Memduh, 16 Haziran 1921 tarihli yazısında mekteplerin yaşanan sıkıntılı zamanlarda üzerine düşen görevi yerine getirmediğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Halkımızın ruhunda, vicdanında yaşayan fakat asırların müruruyla ölmeyen yani içtimai tarihimize geçmeyen bedi’î, dinî, hukuki, ahlaki duygularımız mekteplerde telkin olunmaya başladığı tarihten itibaren müsterih olabiliriz. Buhranlar mefkûreler yaratır, mefkûresiz millet hareketine gaye çizmeyen yolcu gibidir. Son on seneden beri maruz kaldığımız binlerce felaket, muhitimizde akisler, tesirler yaptığı halde mektep bu vadede aslı terbiyevî rolünü îfâ edemiyor.”⁷⁷

Muallim Memduh, mektepleri eleştirirken diğer taraftan toplumun kurtuluşunu yine mekteplerde dini ve ahlaki duygularımızın öğretilmesine bağlamaktadır. Bu izahat diğer taraftan mekteplerin taşıdığı önemi göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey 23 Nisan 1921 tarihli Sebülürreşad Mecmuası’na verdiği beyanatında mekteplerde din eğitiminin ihmal edildiğini⁷⁸; Ali Suad ise aynı mecmuanın 24 Temmuz 1921 tarihli sayısında bu ihmalin halkın mekteplere rağbet etmemesine yol açtığını ifade etmekteydi.⁷⁹ Bu

⁷⁶ Okumuş, “Osmanlı Devletinde Modernleşme Süreci”, **Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, s. 310.

⁷⁷ Muallim E. Memduh, “Mekteplerimizde Milliyet”, **Yeni Nesil**, Sene 1, S.7, 16 Haziran 1337.

⁷⁸ “Hamdullah Subhi Beyefendi’nin Maarife Mûteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları”, s. 90.

⁷⁹ Ali Suad, “Mekteplerde Din Dersleri ve Fransızca Tahsili: Maarif Vekil-i Muhteremi Beyefendi’ye”, s. 229.

ifadelerden halktan mekteplere arzu edilen seviyede rağbetin gösterilmediği anlaşılmaktadır.

Ele aldığımız dönemde mekteplerde din eğitimiyle ilgilenenlerin neredeyse tamamı din eğitiminin gerekliliğine inanmış ve mekteplerde verilen din eğitiminin yetersiz olduğuna kanaat getirmişlerdi. Araştırmamızı da ilgilendiren bu konuda ilgili dönemde mekteplerdeki din eğitimine yöneltilen eleştirileri birkaç başlık altında inceleyebiliriz.

2.2.3.1. Müfredata Yönelik Eleştiriler

Mekteplerde din eğitimine yöneltilen eleştirilerden birisi din dersleri müfredatının arzulanan seviyede olmadığıdır. Genel olarak mekteplerde din derslerinin ders saatlerinin yetersizliği üzerine eleştiriler getirilirken diğer taraftan lüzumsuz bilgilerle talebenin uğraştırıldığı hatta talebede din hissini zayıflatıldığı üzerinde durulmaktadır. Bu hususları örnekleriyle beraber daha ayrıntı bir şekilde aşağıda ifade etmeye çalışacağız.

Din dersleri müfredatının eksikliğine dikkat çeken dönemin Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey, 23 Nisan 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuası'na verdiği beyanatında mekteplerdeki din eğitimi derslerini eleştirirken dînî eğitimin bir bütün olduğunu, bu bütünün tamamıyla değil de sadece bir cüzünün öğretilmesiyle istenilen neticenin alınamayacağını belirtmektedir. Ancak Hamdulah Subhi Bey'e göre bu bütünün diğer parçaları olan İslâm Tarihi ve İslâm Medeniyeti gibi konular mekteplerde eksik bırakılmışlardı.⁸⁰

İlk tahsil mekteplerinde programların yetersiz olduğundan bahseden Sebilürreşad yazarı Hasan Hikmet, 14 Haziran 1923 tarihli yazısında düzenli bir şekilde olmayan ve gerekli ihtimamın gösterilmediği mekteplerdeki ikişer üçer saatlik Kur'an-ı Kerim ve din derslerinin yetersiz kaldığını ifade etmektedir.⁸¹ Mektep programlarındaki din derslerinin azlığından şikâyetçi olan bir diğer kişi ise Sebilürreşad'tan Ali Suad'dır. Ali Suad 24 Temmuz 1921 tarihli yazısında yazısında

⁸⁰ "Hamdullah Subhi Beyefendi'nin Maarife Mûteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları", s. 90.

⁸¹ Hasan Hikmet, "İçtimâiyatta Garbçılık ve Bozgunculuk: Derecât-ı Tahsiliyede Mektep, Medrese Farkı", s. 126.

Maarif Vekili'ne de göndermede bulunarak halen mekteplerde din derslerine gereken ehemmiyetin verilmediğini, iptidai mektep programlarındaki din derslerinin saatlerinin az olduğunu ileri sürmektedir.⁸²

Mekteplerde din derslerinin ihmal edildiğini, ders saatlerinin ve derslerin sayılarının yetersiz olduğunu söyleyenlere karşı cevap niteliğinde değerlendirebileceğimiz yazısında Kazım Nâmi, 7 Mayıs 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuası'da birkaç istisna hariç iptidai mekteplerde Kur'an ve ilmihal derslerine hatta fıkha yer ayrılmakta olduğunu ifade etmektedir.⁸³ Ancak yine de dini duyguların çocuklara aktarılamamasının ve mekteplerden duyulan memnuniyetsizliğin devam ettiğini belirten Nâmi, bunun nedeni olarak da din eğitiminde ki kalite yetersizliğini ve eğitimin ameli bir karşılığı olmamasını göstermektedir.⁸⁴ Kazım Nami'nin bu ifadelerinden din eğitiminden beklentilerin eleştirileri şekillendirdiği sonucunu çıkarabiliriz. Zira aynı dönemlerde yöneltilen diğer eleştirilerde ders saatlerinin de eksikliğine vurgu yapılmaktadır.

Yine mekteplerde din eğitimi hususunda yaşanan sıkıntıları ders sayılarında değil de derslerin içerik eksikliğinde gören Ahmed Hamdi Aksekili⁸⁵, Sebilürreşad'ın 23 Ağustos 1923 tarihli nüshasında yer verilen ve 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihlerinde gerçekleştirilen I. Hey'et-i İlmiye toplantısında sunduğu raporda konuyu şu şekilde ifade etmektedir:

“Maatteessüf itirafa mecburuz ki: mekteplerde takip edilmekte olan ulûm-ı dîniyye dersleri bu ihtiyacı tatmin etmekten çok uzaktır. Dokuz, on hatta daha fazla sınıflı mektep programları gözden geçirilecek olursa ulûm-ı dîniyye namına kitabu's-salat, kitabu's-savm, kitabu'z-zekât, kitabu'l-hâc'dan başka hemen hemen bir şey görülemez. Her sınıfta bu mebâhis mîhânikî bir tarzda tekrar edip duruyor. Menâsik-i hacca dair sahifeler yazılır da haccın hikmet-i

⁸² Ali Suad, “Mekteplerde Din Dersleri ve Fransızca Tahsili: Maarif Vekil-i Muhteremi Beyefendi'ye”, s. 229.

⁸³ Kâzım Nâmi, “Dini Terbiye ve Dini Tedrisat”, **Sebilürreşad**, C. 19, S.479, 7 Mayıs 1337, s. 111.

⁸⁴ Kâzım Nâmi, **a.g.m.**, s. 111.

⁸⁵ Ahmed Hamdi Akseki, iyi bir medrese eğitimi aldı. Çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları yayınlandı. 1922'de Şer'îye ve Evkaf Vekâleti Din Tedrisatı Umum Müdürlüğüne atandı. Bu esnada medreselerin ıslahı için bir takım çalışmalar yaptı. Şer'îye Vekâletinin kapatılmasıyla İlahşyat Fakültesi'ne geçti ancak bir müddet sonra Diyanet İşleri Heyeti Müşavere azalığına tayin edildi. 1947'de Diyanet İşleri Başkanı olan Akseki görevi devam ederken 1951 senesinde vefat etti. Süleyman Hayri Bolay, “Akseki, Ahmed Hamdi”, **DİA**, c. 2, 1989, İstanbul, s. 293-295.

dîniyye ve maslahat-ı içtimaiyesi hakkında iki satır şey yazılmaz. Diğer mebâhis de böyle.”⁸⁶

Aksekili, sunduğu raporda mevcut din derslerinin toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu iddia etmiştir. Aksekili’ye göre bütün tahsil derecelerinde mekanik bir şekilde tekrar edilen namaz, oruç, zekât, hac mevzuları bulunmakla beraber gençlere şuurlu kazandıracak dinin hikmetleri ve toplumsal faydaları hususu gözden kaçırılmaktadır.

Derslerin içeriği hakkında eleştiri getiren bir diğer isim olan Hasan Âlî, Dergâh Mecmuası’nın 20 Nisan 1922 tarihli nüshasında şunları söylemektedir:

“... Evvela tali tahsilde bulunan bir genç dinin muarızlarına karşı aklen müdafaatta bulunmaya mecbur mudur? Hususat-ı ilmiyede taksim-i a’mal nazar-ı dikkate alınmayıp ta mecburdur denilse bile onlar sultanide öğretilen üç beş kelime ile bu esaslı işi yapmaya muktedir olabilecekler midir? Her ilim müntesibi bilatefrik dinin müdafaasını deruhte edemez. Çünkü buna beşerin durumu müsait değildir. Mesela bir doktor, bir kimyager, bir riyâzî, bir fizikçi ancak mesleklerinde mütehasıs olabilirler...”

Buna heves edenler, erbâb-ı ma’rifette her zaman küşâda olan medreselere devam eder ve lazım gelen mesâil-i dîniyyeyi naklen, aklen her veçhile tetkik ve tedris eyerler. Bundan dolayı fikrimce ilm-i kelamı sultani programına idhal menfi netâic tevlid eder.

Programdaki müfredatı gelince bu onuncu sınıftaki bir efendi için vakitsiz yedirilmiş bir gıda gibidir. Bilfarz et vücut için nafi’dir diye bir anne altı aylık bir yavruya bir kemik külbastı yedirdiği zaman nasıl o biçare çocukcağız bin sıkıntı ve ızdırıp ile onu yutmaya çalışır ve daha fazla ısrar edildiği takdirde boğulup ölürse bu dersler de gençler için aynı kıymet ve mahiyette, maalesef aynı tesiri yapmaktadır.”⁸⁷

6,7,8 ve 9. sınıflarda okutulan din derslerine bir itirazı olmayan Hasan Âlî’nin itirazı 10. sınıfta okutulan kelimeler dersi dersi. Bu dersi vakitsiz yedirilmiş gıdaya benzeten Hasan Âlî, altı doldurulmadan okutulan kelimeler dersinin faydadan çok zararı olacağını iddia etmektedir. Kelam dersinin dinin muarızlarına karşı aklen müdafa olarak tanımlayan Hasan Âlî, bu dersin mektep müfredatından çıkartılmasını, bu hususta derinleşmek isteyenlerin medreselere devam etmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Âlî, “Nefsimdeki tecrübeme istinaden söylüyorum, din hakkındaki ilk

⁸⁶ Aksekili Ahmed Hamdi, “Mekteplerde Din Tedrisatı”, **Sebilurreşad**, C. 22, S.553-554, 23 Ağustos 1339, s. 54.

⁸⁷ Hasan Âlî, “Terbiye-3: Felsefe Tedrisâtı”, **Dergâh**, C. 3, S.25, 20 Nisan 1338, s. 10.

şüphelerimi tevlid eden bu din dersleri olmuştur.”⁸⁸ diyerek bu derslerin kendi zihninde bir takım şüpheler oluşturduğunu da ifade etmiştir.

Dolayısıyla mekteplerde din eğitimi müfredatı hususunda yapılan eleştirileri din derslerinin müfredatta yeterince yer almaması ve verilen din derslerinin içeriklerinin yetersiz olması şeklinde özetleyebiliriz. Eleştirilere konu olan mekteplerin müfredat programlarına baktığımızda son yapılan düzenlemelerle mekteplerin ilk üç sınıfında sırasıyla haftada 3,2,1 saat Kur’an-ı Kerim; 7. sınıfa kadar da haftada 2 saat olmak üzere ulûm-i diniye dersleri bulunmaktadır.⁸⁹ Sultanilerde ise 6. sınıfta iki 7 ve 8. Sınıflarda birer saat ulûm-i diniye dersi; 10,11 ve 12. Sınıflarda ise haftada bir saat olmak üzere akait ve fıkıh dersleri okutulmaktaydı.⁹⁰

2.2.3.2. Öğretmenlere Yönelik Eleştiriler

Mekteplerdeki din eğitimine yönelik eleştirilerin bir diğer ayağını da öğretmenler oluşturmaktadır. Sebilurreşad Mecmuası’nın 23 Nisan 1921 tarihli sayısında Eşref Edip, mekteplerde din derslerinin ihmal edildiğini savunduğu yazısında İstanbul Maarif Nezareti’ni eleştirirken “... **-biraz güçlkle de olsa-** çocuklara dini sevdirecek muktedir muallimler bulabilirdi.”⁹¹ diyerek alanında mahir din dersi öğretmenin azaldığını ifade etmektedir. Eşref Edip, “Diğer taraftan bazı muallimler ve müdürler her fırsat düştükçe hakâik-i dîniyyeyi istihfâf ve istihkâr ile karşıladılar. Dine muhalif ef’âl-i kabîhayı teshîl ettiler.”⁹² diyerek bu eleştirisinde haksız olmadığını ispat etmek istemektedir.

Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey de Sebilurreşad Mecmuası’nın 23 Nisan 1921 tarihli sayısında verdiği beyanatta din dersi öğretmenleri ile ilgili şunları söylemektedir:

“Din hocaları derslerini koskoca bir külden yalnız bir cüzünü almak suretinde öğretmekle iktifa ettikçe istediğimiz tesiri alamayacağız. Bir tarih-i

⁸⁸ Hasan Âlî, **a.g.m.**, s. 10.

⁸⁹ Mehmedoğlu, **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi**, s. 144.

⁹⁰ Mehmedoğlu, **a.g.e.**, s. 163-164.

⁹¹ Eşref Edip, “Maarife Bir İstikamet-i Salime Vermek Zamanı Gelmiştir”, **Sebilurreşad**, C. 19, S.477, 23 Nisan 1337, s. 88.

⁹² Eşref Edip, **a.g.m.**, s. 89.

İslâm, bir medeniyet-i İslâm vardır. Din hocaları bunları bilmeye mecburdurlar. Medeniyet-i İslâmiyyenin ilim ve sanat sahasında haiz olduğu mevkiyi, İslâm milletlerinin ruhunu haberleri olmaksızın bu kadar yekdiğerine takrip edebilen terbiye-i müştereke esasatını bilmeyen hocalar çocuklarımızın gözü önünde İslâmiyeti hakiki büyüklüğü ile nasıl teşhîs edebilir?”⁹³

Hamdullah Subhi Bey, din dersleri öğretmenlerinin İslâm’ın tamamına vakıf olmaları gerektiğini savmuş ancak öğretmenlerin bu hususta yetersiz olduklarını da ifade etmiştir. Hamdullah Subhi Bey’e göre din dersi öğretmeni İslâm’ın hakiki büyüklüğünü şahsında da taşımalıdır. Subhi Bey, iyi din eğitiminin gereği olarak bahsettiği dinin bütün olarak anlatılması fikrinin mekteplerde pek yer edinemediğini de itiraf etmiştir.

Sebilürreşad’ın 14 Haziran 1923 tarihli sayısında Maarifin Hali başlıklı imzasız yazıda yer verilen İstanbul İl Genel Meclisi Maarif Bütçesi görüşmeleri esnasında din dersleri hakkında yapılan eleştirilerden öğretmenler de nasibini almıştı. Bu minvalde üyelerden İsmail Hakkı Bey, mektepleri gezdiğini ancak bazı öğretmenlerin din derslerini istenilen derecede okutamadıklarından şikâyet etmektedir.⁹⁴ Bu eleştiriye cevaben söz alan Maarif Müdürü Safvet Bey ise bu husustaki eleştiriye kabul eder mahiyette Darulmuallimin’de öğretmen adaylarına din dersleri hususunda ek derslerin ilave edildiğini ifade etmiştir.⁹⁵

Hasan Hikmet de yine aynı mecmuanın aynı sayısında mekteplerde Kur’an-ı Kerim ve din derslerinin saatlerinin az olduğu hususunda eleştirilerini yönelttikten sonra meselenin sadece bu derslerin saatlerini arttırmakla çözülemeyeceğini, öğretmenlerin ders verirken dindarlığı şahıslarında talebeye göstermeleri gerektiğini savunmaktadır.⁹⁶ Diğer taraftan Hasan Hikmet, bir kısım öğretmenlerin öğrencilerin masum ruhlarını zehirlediklerini ve onları dinsizliğe sevk ettiklerini iddia etmektedir.⁹⁷

⁹³ “Hamdullah Subhi Beyefendi’nin Maarife Müteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları”, s. 90.

⁹⁴ “Maarifin Hali”, **Sebilürreşad**, s. 130.

⁹⁵ **a.g.m.**, s. 130.

⁹⁶ Hasan Hikmet, “İçtimâiyatta Garbçılık ve Bozgunculuk: Derecât-ı Tahsiliyede Mektep, Medrese Farkı”, s. 126.

⁹⁷ Hasan Hikmet, **a.g.m.**, s. 126.

Ahmed Hamdi Aksekili, Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey'in din eğitimi ile ilgili beyanatına ithafen Sebilürreşad Mecmuası'nın 17 Temmuz 1921 tarihli sayısında kaleme aldığı makalesinde din dersi öğretmenlerini şu şekilde eleştirmektedir:

“Evet, hiçbir müdekkikin inkâr edemeyeceği bir hakikat der ki; öğretmek için bilmek, duyurmak için duymak lazımdır. Din dersini dimağa götüren en yakın yol, kalpten geçer. Binaenaleyh bir din muallimi için yalnızca dini iyi bilmek kâfi değil, aynı zamanda duymak da lazımdır. Bilmek başka, duymak yine başkadır. Her ikisinin vasıtası ayrıdır. Hâlbuki bizde duyan şöyle dursun, bilen muallim de azdır.”⁹⁸

Aksekili, öğretmenlerin anlatacakları meseleleri bilmelerinin yetmeyeceğini aynı zamanda din hissini yürekten duymaları gerektiğini ancak bunu layıkıyla yapan öğretmenlerin sayısının az olduğunu da iddia etmektedir.

Aksekili, eleştirilerine devam ederek bir takım öğretmenlerin medeni gördükleri hususları öğrenciye anlatırken bizzat örnek oldukları halde yeme içme gibi lazım olan din hakkında söylediklerinde örnek olamadıklarını ve dolayısıyla fiillerinin sözlerini tekzip ettiğini iddia etmektedir.⁹⁹

23 Ağustos 1923 tarihli Sebilürreşad Mecmuasında yayınlanan Aksekili'nin I.Heyet-i İlmiye toplantısında sunduğu raporunda da din dersi öğretmenleri hakkında şu ifadeler kullanılmıştır:

“Mamafih şurası itiraf olunmalıdır ki: ulûm-u dîniyye muallimi bu vazifeyi başarabilmek için lazım gelen şeraiti ne kadar câmi' olursa olsun tamamıyla muvaffak olabilmek için muhitten yardım görmesi de şart-ı azamdır. Ulûm-u dîniyye mualliminin bu telkinâtı diğer muallimler tarafından teyit edilmez bilakis onunla tezat teşkil edecek bir mahiyette olursa o zaman din mualliminin vazifesi daha ziyade müşkülleşmiş, muvaffakiyet de o nisbette azalmış, demektir. Çünkü o zaman talebe arasında “ulûm-u dîniyye muallimi vazifeten bu yolda telkinatda bulunuyor” fikr-i sakîmî de ortaya çıkmak ihtimali pek kuvvetlidir. Kanaat-ı aciznâme göre “din ve dil” bir milletin harsının en mühim anasıdır.”¹⁰⁰

⁹⁸ Aksekili Ahmed Hamdi, “Mekteplerde Tedrisat ve Terbiye-i Dîniyye Meselesi Hakkında –Maarif Vekil-i Muhteremi Hamdullah Subhi Bey Efendi'ye-”, **Sebilürreşad**, C. 19, S.488, 17 Temmuz 1337, s. 216.

⁹⁹ Aksekili Ahmed Hamdi, **a.g.m.**, s.216.

¹⁰⁰ Aksekili Ahmed Hamdi, “Mekteplerde Din Tedrisatı”, s. 54.

Din öğretmenin bütun bu şartları taşımalarının da istenilen başarının yakalanması için yeterli olmadığını dile getiren Aksekili, din dersi öğretmenin çevresinden de yardım görmesi gerektiğini ifade etmektedir. Aksekili'ye göre din dersi öğretmeni ne kadar vasıflı olursa olsun anlattıkları diğer öğretmenler tarafından fiili veya sözlü olarak teyit edilmedikten sonra bir neticeye varamaz. Hatta problem daha da büyümüş olur. Zira bu durumda din dersi öğretmeni öğrenciler nazarında görev icabı ders anlatan bir hüviyete bürünür.¹⁰¹

Aksekili raporunda din dersi öğretmenleri hakkındaki düşüncelerine şu şekilde devam etmektedir:

“Ulûm-i dîniyye muallimlerinin zaaf ve aczi, programların bozukluğu gibi şeylere bazı fen muallimlerinin makasîd-ı fenniyeyi yanlış telkin etmeleri inzimâm ederek bu yüzden din ile ilim arasında bir zıddiyet olduğu zihâb-ı batılı husula geliyor. Eğer dinin ve terbiye-i dîniyyenin lüzum-u hakikiyesine cidden kâni' bulunursak –ki muhterem heyet-i ilmiyenin bu husustaki pek hararetli ve pek çok samimi müzakereleri bunda şüphe bırakmamıştır- ulûm-i dîniyye tedrisatını ıslah etmek, hem de tedrisatın ciddiyetini ihlal edecek kıymetini düşürecek en ufak şeylerden bile uzak olunmak iktiza eder. Başka türlü hareket muvaffakiyetsizliği müntecittir. Talebe hergün muhitinden, kendisini idare ve terbiye eden ve kendisine feyz verenlerden dine karşı alakasızlığa, esâsât-ı dîniyye ile tezat teşkil edecek ifadeye şahit olursa onun kalbindeki buhranı izale etmek ne kadar müşküldür; buna bir de din mualliminin îcâb-ı zamana adem-i vukufu, efkardaki tahvilâtı idrak ve ona göre idare-i kelim edecek bir iktidar da olmaması inzimâm edince artık talebede husula gelecek buhrân-ı fikrî ve ahlakiyenin derecesi ne olmak iktiza eder.”¹⁰²

Aksekili'ye göre programların bozukluğu ve öğretmenlerin aczine bir de bir kısım fen bilimleri öğretmenlerinin din ile bilim arasında tezat olduğu şüphesini uyandırmalarının eklenmesi meseleyi daha da zorlaştırmaktadır. Aksekili'ye göre eğer din eğitiminin lüzumuna inanıyor ve din dersi öğretimini ıslah etmek istiyorsak din eğitiminin ehemmiyetini düşürecek her şeyden kaçınmak gerekmektedir. Öğrencilerin mektepte kendisinden feyz aldığı öğretmenlerden dinin esaslarına tezat teşkil edecek şeyleri duyması; din dersi öğretmenin zamanın gereklerine vakıf olmayışı; öğretmenin çağın fikri cereyanlarına karşı yeterli donanım sahip olmaması;

¹⁰¹ Aksekili Ahmed Hamdi, **a.g.m.**, s. 54.

¹⁰² Aksekili Ahmed Hamdi, **a.g.m.**, s. 54-55.

öğrencide meydana gelecek fikri ve ahlaki çöküntünün hesap edilemez boyutlara ulaşmasına neden olabilecektir.

Görüldüğü üzere genel olarak öğretmenlere getirilen eleştiriler genel olarak İslâm dinini yeterince bilmemeleri; öğrencilere dini temsil konusunda iyi örnek olamamaları ve bir takım asri gerekleri haiz olmadıkları hususlarında yoğunlaşmaktadır.

2.2.3.3. Tedris Usulüne Yönelik Eleştiriler

Mekteplerde din eğitiminde yaşanan sıkıntılardan bir diğerinin öğretim metodunda görülen eksiklikler veya yanlışlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Mekteplerde din eğitimi hususunda yaşanan sıkıntıları, din öğretiminde yeni metotların kullanılmaması, ezberci bir yöntemin takip edilmesi, öğrenciye çok fazla malumat verilmesi gibi hususlarda özetleyebiliriz.

Öğretimi eğitimde hedeflenen amaca götüren araç olarak gördüğünü söyleyen Kâzım Nâmi, Sebilürreşad Mecmuası'nın 7 Mayıs 1921 tarihli sayısında mekteplerde din eğitiminde eğitimin aracı olan öğretimin ilmi bir tarzda yürütülmediğini iddia etmektedir.¹⁰³ Nâmi, din eğitimi bir duygu meselesi olarak görmüş ve din eğitiminin kuru bir bilgi olmadığını ifade etmiş ve mekteplerde mevcut olduğu üzere çok bilgi verilmesinin yanlış olduğunu esas olması gerekenin dini duyguların aşılması ve dinin sevdirmesi olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁴

Aksekili Ahmed Hamdi de 17 Temmuz 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuası'nda benzer eleştirileri şu şekilde dile getirmektedir:

“İşte bu hakikatlerin yanlış anlaşılması, dinin bir fikr-i mücerred, bir amel-i mihaniki tarzında ta'lim edilmesidir ki tedrisât-ı dîniyyeden beklenen gayeyi akim bırakmıştır. Bir din muallimi iyi bilmelidir ki: itikat ve ibadât-ı İslâmiyenin hedefi yalnız ahiret değildir. Bilcümle ahkâm-ı İslâmiyenin hedefi

¹⁰³ Kâzım Nâmi, “Dini Terbiye ve Dini Tedrisat”, s. 111.

¹⁰⁴ Kâzım Nâmi, **a.g.m.**, s. 111.

tekâmül-i ferdî ve bilhassa tekâmül-ü içtimaî sayesinde cemiyeti evvelen bizzat bu âlemde, saniyen dâr-ı ukbada mes'ûdiyetine îsal ve nâil-i kemal etmektir.”¹⁰⁵

Dinin soyut bir fikir ve mekanik bir amel tarzında öğretilmesine karşı çıkan Aksekili, dinin hem uhrevi hem de dünyevi boyutunun olduğunu ferdin hem ahiret hem de dünya saadeti için çalıştığını ifade ederek din eğitiminin duygu boyutuna dikkat çekmektedir.

Yazısının devamında Aksekili, Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey'in mekteplerde verilen din eğitiminin İslâm medeniyeti, İslâm tarihi ve İslâm büyüklerinin hayatlarıyla beraber işlenmesi gerektiği fikrine katıldığını kendi tecrübeleriyle ifade etmektedir. Bahriye mektebinde öğretmenlik yaptığı yıllarda talebenin zihnine girmeyen bir mevzunun, İslâm büyüklerinin hayatlarından ve o mesele hakkındaki fikirlerinden bahsetmek suretiyle basit bir şekilde talebenin zihnine yerleştiğini tecrübe ettiğinden bahsetmektedir.¹⁰⁶

Aksekili, Hey'et-i İlmîyeye sunduğu raporunda henüz aile yanındayken öğrenmesi gerektiğini belirttiği zarurat-ı diniyyeden olan bilgilerin mekteplerde şimdiye kadar devam etmekte olan usulle mekanik bir tarzda ezberlettirildiğini ve öğrencinin şüphe ve tereddütlere düşerek kalplerinden din hissini yok olmaya başladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla zamanın gerekleri, çevrenin etkisi, değişen fikri cereyanlar dikkate alınmadan yapılacak dini telkinlerin faydası olmayacağı gibi zararının olması kaçınılmaz olacaktır.¹⁰⁷

Raporunda ve daha önce kaleme aldığı 17 Temmuz 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuası'nda yayınlanan makalesinde gençlikte meydana gelen fikrî ve ahlakî buhranı iki sebebe bağlayan Aksekili, bu sebepleri şu şekilde özetlemektedir:

“Bendenizce gençlikte husula gelen buhrân-ı fikrî ve ahlakiyenin sebebi iki şeyle hülâsa olunmak iktiza eder:

1- İşbaşına gelenlerin, gençlerin talim ve terbiyesiyle meşgul olanların ekseriyetle din hakkında lakayt olmaları;

¹⁰⁵ Aksekili Ahmed Hamdi, “Mekteplerde Tedrisat ve Terbiye-i Dîniyye Meselesi Hakkında –Maarif Vekil-i Muhterem Hamdullah Subhi Bey Efendi'ye-”, s. 215.

¹⁰⁶ Aksekili Ahmed Hamdi, **a.g.m.**, s. 216.

¹⁰⁷ Aksekili Ahmed Hamdi, “Mekteplerde Din Tedrisatı”, s. 54.

2- Tedrisât-ı dîniyye ile meşgul olan zevatın her zaman ve mekâna göre değişmesi katiyen lazım olan usul-u tedrisin yalnız bir şekilde ısrar etmeleri, daha doğrusu mesâlik-i irşâda vakıf olmamalarıdır.”¹⁰⁸

Aksekili’ye göre din derslerinin öğretim metodu zamana ve mekâna göre değişmesi gerekirken sadece bir şekilde ısrar edilmektedir. Aksekili’nin bu tespitinin ne kadar önemli olduğu günümüzde de din öğretimi metotlarının halen sıklıkla eleştiriliyor olmasından anlamaktayız.

Din eğitiminde metot hakkında beyan edilen eleştirilerden birisi de modern eğitim usullerinin neden din derslerine tatbik edilmediğidir. Bu bağlamda Sebilurraşad Mecmuası’ndan Ali Suad, 24 Temmuz 1921 tarihli yazısında mekteplerde verilen din eğitiminin de çocuğun seviyesine göre diğer dersler için takip olunan yeni usullerle işlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰⁹

Din eğitiminde yeni metotların kullanılmasının gerekliliğine işaret eden bir diğer kişi ise Sebilurraşad Mecmuası’ndan Hasan Hikmet’tir. Hasan Hikmet 14 Haziran 1923 tarihli yazısında bu hususu şu şekilde dile getirmektedir:

“Her şeyden, malumattan, fenden evvel lazım olan seciye bahsinde mekteplerimiz pek geridedir. Memlektimizde mevcut müessesât-ı ilmiye-i ecnebiyenin usul-u talim ve terbiyelerini sathî bir nazarla tetkik edersek terbiye-i dîniyyeye edilen ihtimâmâtı derhal görürüz. Derslere âyin-i dîni ile mübâşeret olunur. Talebe sık sık kiliseye sevk olunur. Hıristiyanlığa ait konferanslar verilir. Ve talebenin ahval-ı vicdaniyesi hutve bihutve takip olunur. Demekki bu müessesât-ı dîni terbiyeden bir şeyler bekliyor. Hergün tekrar edilen “garpcılık” teranesine rağmen onların usul-u terbiyede esas ittihaz ettikleri şekl-i dîni niçin görülüyor?”¹¹⁰

Yabancı okullarda din eğitimine verilen öneme vurgu yapan Hasan Hikmet, her gün Garpcılıktan bahsedenlerin din eğitimi için neden yabancı okulların metodunu örnek almadıklarını sormaktadır. Burada Hasan Hikmet’in, Garpcılıktan dem vurup da din eğitimi hususunda bu yeniliklerin görülmediğini ifade etmesinden din eğitiminin bilerek ihmal edildiğini düşündüğü çıkarabiliriz.

¹⁰⁸ Aksekili Ahmed Hamdi, **a.g.m.**, s. 55.

¹⁰⁹ Ali Suad, “Mekteplerde Din Dersleri ve Fransızca Tahsili: Maarif Vekil-i Muhteremi Beyefendi’ye”, s. 229.

¹¹⁰ Hasan Hikmet, “İçtimâiyatta Garpcılık ve Bozgunculuk: Derecât-ı Tahsiliyede Mektep, Medrese Farkı”, s. 126.

Görülmektedir ki din eğitiminde yaşanan sıkıntılar tek nedende aranmamış eğitimin her basamağında aksaklıklar görülmüştür. Eğitim metodu hakkında ki eleştirilerden dikkati çeken önemli bir husus da din eğitiminin kuru bir bilgiden çok bir duygu meselesi olarak ele alınmamasıdır.

2.2.3.4. Maarif idaresine yönelik eleştiriler

Mekteplerin mevcut durumunun bu kadar eleştirildiği ortamda bu mekteplerin idaresini elinde bulunduran yönetimlerin eleştirilmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla araştırma dönemimizde mekteplerin mevcut programlarının yapıcısı ve uygulayıcısı olan İstanbul Hükümeti'nin Maarif Nezareti de eleştirilerin hedefi olmaktan kurtulamamıştır.

Bu eleştirilerin başında eski idarenin tutumları gelmektedir. Eski idareyi din eğitimini ve hissiyatını mekteplerden tamamen kaldırmak istemekle itham eden Eşref Edip, 23 Haziran 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuasında Maarif Nezareti'nin dini, vicdanlara hapsedmek istediğini; din, emir ve vicdanidir, meselesidir; isteyen kılсын istemeyen kılmasın diyerek mekteplerde namaz zorunluluğunu kaldırdığını; bununla da yetinmeyerek namaz kılmak isteyenlere mektebin en pis yerleri mescid olarak gösterdiğini; abdest almak için yapılan lavabolar abdest almaya namüsaıt hale getirildiğini; ders programları hazırlanırken namaz vakitleri görmezden gelindiğini ve yatılı okullarda sabahları gusül imkânı verilmediğini iddia etmektedir.¹¹¹

Eşref Edip Maarif Nezareti'ne yönelttiği eleştirilerine şu şekilde devam etmektedir:

“Evkaf mekteplerinde çocuklara dini terbiye veriliyor, bir memlekette iki türlü tedrisat olmaz” diye maarif nezareti bütün mekâtib-i vakfiyeyi sed etti. Kendisi de bir şey yapamadı. Bu suretle her tarafta tahsîl-i ibtidâi buhranı başladı. Maarif nezaretinin ibtidâi mektebi, köy mektebi, sanat mektebi gibi küçük şeylerle uğraşmaya vakti yoktu. Onun pek mühim vazifesi vardı: inkılâb-ı içtimâî yapıyordu. Fransanın yaptığı gibi mektepleri laik bir hale getiriyordu. Milletın köhne içtimâiyâtını değiştiriyordu. Tam garp kafasında gençler yetiştirme için çalışıyordu.”¹¹²

¹¹¹ Eşref Edip, “Maarife Bir İstikamet-i Salime Vermek Zamanı Gelmiştir”, s. 89.

¹¹² Eşref Edip, **a.g.m.**, s. 89.

Dini tedrisat verildiği için vakıf okullarının kapatıldığını ileri süren Eşref Edip'e göre Maarif Nezareti asıl işlerini bırakmış mektepleri laik hale getirmeye; halkın köhnemiş olarak gördüğü değerlerini değiştirmeye çalışıyor ve tamamen Batı kafasında bir nesil yetiştirmeye uğraşıyordu.

Eşref Edip yine aynı makalesinde “İdare-i sâbika mekteplerde dinden eser bırakmadı, yani kendi tabirlerince bu müesseseleri laik -lâdînî- bir hale koymak için bütün mevcudatıyla çalıştı. Tedrisat-ı dîniyyenin ıslahı için ciddi hiçbir teşebbüste bulunmadı.”¹¹³ diyerek din eğitimi için hiçbir ciddi ıslah çalışmasının yapılmadığını ileri sürmüştür.

Eşref Edip'in makalesi üzerinden değerlendirdiğimiz Maarif idaresine yöneltiler eleştirileri, önceki eleştirileri de göz önünde bulundurarak incelediğimizde ele aldığımız yayınlarda Maarif Nezareti'nin bilinçli bir şekilde din eğitimi ihmal ettiği izlenimi verilmiştir. Meclis görüşmelerinde Ankara Hükümeti'nin eğitim politikalarına eleştiriler gelse de süreli yayınlarda Ankara yönetimine yöneltilen bir eleştiriye rastlayamadık. Bu durum aslında bize yeni idareye karşı beslenen güçlü benlentileri göstermesi bakımından önemlidir.

2.2.4. Medreseler

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri devletin temel eğitim kurumu olan medreseler, uzun süre ihmal edilmiş; II. Meşrutiyete kadar ciddi bir ıslah çalışması yapılmamıştır.¹¹⁴ Medreselerde II. Meşrutiyetle beraber bir takım ıslahat çalışmaları yapılmışsa da yapılan ıslahatların yetersizliği ya da yapılan ıslahatların icrasına fırsat bulunamaması gibi nedenlerden dolayı medreseler düştükleri durumdan kurtulamamışlardır.¹¹⁵

Yeni eğitim kurumları olan mekteplerin ortaya çıkmasıyla Osmanlı Devletinde iki türlü eğitim müessesesi birden varlığını sürdürür olmuştu. Bir taraftan Batılılaşma hareketlerinin sonucu olarak ortaya çıkan mektepler; diğer taraftan yüzyıllardır

¹¹³ Eşref Edip, **a.g.m.**, s. 88.

¹¹⁴ Zeki Salih Zengin, “İslâm Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslâm'da Eğitim ve Öğretim, **Din Eğitimi: El Kitabı**, s. 29.

¹¹⁵ Öcal, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi**, s. 70,73.

varlığını devam ettiren medreseler bulunmaktaydı. Bu durum birazdan değineceğimiz üzere ciddi problemlere yol açmış ve eleştirilmişti.

2.2.4.1. Medreseye Bakış/Biçilen Rol

Avrupaî tarzda okulların kurulmaya başlamasından sonra medreseler Hamdullah Subhi Bey'in ifadesiyle ahiret mektepleri olarak zihinlerde yer tutmaya başlamıştı.¹¹⁶ Ancak herkes medreselere ve medreselilere aynı şekilde bakmamakta farklı düşünceler beyan edilmekteydi. Bazı kimseler medreseyi methederken diğer taraftan bazıları yermektedir.

Sebilürreşad'ın 22 Kasım 1922 tarihli sayısında imzasız bir yazıda medreseliler “münevver, çalışkan, asrî malumat ile mücehhez”¹¹⁷ olarak nitelendirilerek bina hususunda haksızlığa uğradıkları iddia edilmektedir. Ancak medrese ve medreseliler hakkında tesbit edebildiğimiz diğer yayınlarda bu derece açık bir şekilde medresenin methedilmesine şahit olamadık. Mesela medresenin içinden biri olan Süleymaniye Medresesi talebelerinden Cevad, Sebilürreşad'ın 19 Şubat 1921 tarihli sayısında medrese talebelerine açılan köşede yaptığı tespitinde bir takım düzenlemelerle medrese hayatında bir intizam meydana geldiğini ancak 1. Dünya Savaşı'yla bu intizamın da bozularak medreselerin acınacak hale geldiklerini söylemekteydi.¹¹⁸ Cevad'a göre medreselilerin hali de medreselerin durumundan farklı değildi. Medreselilerin yıkılmaz imanı, sarsılmaz itikadı, azmi eskidendi.¹¹⁹

Yine medrese içerisinden bir diğer eleştiri de Aksekili Ahmed Hamdi tarafından getirilmiştir. Aksekili, Sebilürreşad Mecmuası'nın 18 Ocak 1923 tarihli sayısında yayınlanan Evkaf Vekâleti'ne Medaris-i İlmiye ve Darülhilafe medreselerinin birleştirilmesi hususunda önerilerini içeren raporunda eskiden en dirayetli devlet adamlarını yetiştiren medreselerin hızla gelişen zamanın şartlarına göre kendilerini

¹¹⁶ “Hamdullah Subhi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları”, s. 91.

¹¹⁷ “Talebe-i Ulûmun Haddi midir?!: İki Üç Katlı Muntazam Binalarda Oturabilmek”, **Sebilürreşad**, C. 23 S. 576, 22 Teşrin-i Sâni 1339, s. 64.

¹¹⁸ Cevad, “Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye”, **Sebilürreşad**, C. 18, S.459, 19 Şubat 1337, s. 202.

¹¹⁹ Cevad, **a.g.m.**, s. 204.

yenileyemediğini ifade etmiştir. Aksekili'ye göre medreselerin sahip oldukları sağlam konumu kaybetmeleri de bu sebeptendir.¹²⁰

Aksekili bu raporda medreselerin amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır:

- “1-İhtiyâcât-ı dîniyye ve dünyeviyelerinde halkımıza rehberlik, mürşitlik edebilecek imamlar, hatipler, vaizler, müderris ve muallimler yetiştirmek;
- 2- Kurra ve hafızlar yetiştirmek;
- 3- Ruh-i şeriata vâkıf, zamanın ihtiyacâtını müdrik fakihler, müçtehidler, müftüler, kadılar yetiştirmek;
- 4- Ruh-i Kur'an'a vâkıf, sünnet-i nebiyyenin tefâsilini âlim müfessirle, muhaddisler yetiştirmek;
- 5- İslâm'ın i'tikâdâtına, ahlak ve içtimâiyatına vuku'bulan her türlü tecavüze karşı müdafaatta bulunabilecek hukema ve mütekellimin yetiştirmek.”¹²¹

Medreselerin halka rehberlik edecek imam, müezzin, vaiz, müderris, muallim, hafız, kurra, müçtehid, kadı, müfessir, muhaddis; İslâm'ı karşı saldırılara karşı savunabilecek felsefeci ve kelamcı yetiştirmeyi amaç edinmesinin beklendiği raporda dikkatimizi çeken husus medreselerin kendi içlerinden de bir meslek okulu olarak görülmesidir.

Ülkedeki fikir cereyanlarını muhafazakâr ve liberal olarak sınıflayan Mehmed Emin Bey, Mihrab Mecmuası'nın 1 Aralık 1923 tarihli sayısında muhafazakârların ülkenin felahını eski kurumların devamında gördüğünü; liberallerin ise memleketi biran evvel medeni ülkeler seviyesine çıkarmak için inkılaplara ihtiyaç olduğunu ve kurtuluşu bunda gördüklerini ileri sürmekteydi.¹²² Aynı derginin 15 Ocak 1924 tarihli sayısında da bu iki zıt fikri bir araya getirmeye çalıştığını iddia eden Mehmed Emin Bey'e göre medreseler ancak tarihi ve dini eserleri tetkik etmekle yetinmelidirler.¹²³ Muhafazakârlarla liberallerin geleneksel kurumlar üzerindeki görüşlerini bu şekilde birleştiren Mehmed Emin Bey, medreseleri birer ihtisas okulları hüviyetine görmektedir.

¹²⁰ Aksekili Ahmed Hamdi, “Yeni İslâm Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor”, **Sebilurreşad**, C. 21, S.522, 18 Kanun-u Sani 1339, s. 12.

¹²¹ Aksekili Ahmed Hamdi, **a.g.m.**, s. 13.

¹²² Mehmed Emin, “Terakki Etrafında Birleşemez Miyiz?”, **Mihrab**, Sene 1 S. 2 1 Kanun-u Evvel 1339, s 34-35.

¹²³ Mehmed Emin, “Medrese”, **Mihrab**, Sene 1, S. 5, 15 Kanun-u Sâni 1340, s. 130.

Yine Mihrab Mecmuası'nın 1 Şubat 1924 tarihli sayısında Mehmed Emin Bey'in medrese hakkındaki eleştirilerine cevap veren Faruk Sıdkı, medreselerin hali hazırda zaten Mehmed Emin Bey'in gösterdiği hedef olan dini ve tarihi eserleri tetkikten ibaret bir hedefe yürüdüğünü ifade etmektedir. Ancak Faruk Sıdkı, medreselerin sadece böyle bir sahada çalışmalarını problemlili görmüştür. Sıdkı Bey'e göre medrese her sahada çalışmalı ve en kâmil usüllerle mücehhez olmalıdır.¹²⁴ Faruk Sıdkı Bey, bunun bir diğer sebebini de şu şekilde açıklamaktadır:

“Hâlbuki bizim için matlûb, böyle mahdûd bir saha değildir. Bir taraftan Darülfünun çalışsın, bir taraftan medrese. Niçin şerefli bir tarihe ve kadîmeden beri yâdkâr kalan muhtelif sermayeye, binalara, evkafa teşkilata mâlik olan bir müessesese heder olsun. Elde mevcut hazır müesseseler ikbale değil de idbâre yahut meseleyi hakkıyla karayamayan bir cereyana uymak için ihmale maruz olsun. Hüner, elde mevcut olan bir şeyden azami istifade etmektedir.”¹²⁵

Faruk Sıdkı Bey'e göre medreseler de darülfünun gibi çalışmalı, medreselerin sahip olduğu şanlı tarihinin yanında binaları, gelirlerinin heba olmamalıdır. Mevcut kurumlarımız ihmal edilmemeli, yüceltilmelidir. Faruk Sıdkı Bey asıl maharetin mevcut kurumlardan azami ölçüde istifade edebilmekte yattığını ifade etmektedir.

Dergâh Mecmuası'ndan Hasan Âlî ise medreselere o kadar da iyimser gözle bakmamaktadır. 20 Haziran 1922 tarihli yazısında medreseleri askeri okullarla aynı düzleme yerleştiren Hasan Âlî, medreseler hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“... gerek medrese ve gerek askeri idadiler muayyen bir enmûzece göre ta'lîm ve terbiye edilen efrâd, eğer o enmûzece uygun olmaz; o gayeye hadim bir fert vaziyetinde bulunmazsa hemen o muhitten harice çıkarılır. Bu ihraç keyfiyetinin hudûs bulmaması için her iki müesseseye dâhil gençler, her iki müessesenin gaye-i mahsusuna göre yoğrulur ve mensuplarının kıymet-i ferdiyesi ancak kıymet-i meslekiyeleriyle ölçülür. Bilfarz askeri idadide her derste muvafık olan bir efendi, iyi tâlîm yapamazsa o mektep dâhilinde tam bir kıymet alamaz. Medresede her okutulan mevâdd-ı dersiyeyi kavrayabilen bir genç, zihnini bazı şüpheler ve eşkâllerle yorar ve bu da o muhitte işitilirse orada dikiş tutturamaz. Her iki müessesenin ellerinde birer kalıp vardır; kendilerine dâhil olan fertleri yoğurup o kalıba dökmek ve arzu ettikleri şekilleri onlara onlara vermek isterler. Bundan dolayı genç yaşında tahsil-i tâlisini gerek askeri mekteplerde ve gerek medresede yapan evlad-ı vatan birer 'dâru't-tedris'ten ziyade bir 'imalathane'ye dâhil olurlar demektir.

¹²⁴ Faruk Sıdkı, “Medrese”, **Mihrab**, Sene 1, S.6, 1 Şubat 1340, s. 186.

¹²⁵ Faruk Sıdkı, **a.g.m.**, s.186.

Diğer cihetten bu gibi müessesat, efradına yine kendi tarafından imal edilmiş bir gözlük vermektedir. Bunların camları renklidir. Gözünüze taktığınız zaman olanı olduğu gibi değil, gözlüklerin gösterdiği gibi görürsünüz.”¹²⁶

Medreseleri askeri okullarla aynı düzleme yerleştiren Hasan Âlî, bu iki kurumun eğitim yeri olmaktan çok birer imalathane hükmünde olduklarını ileri sürmüştür. Hasan Âlî’ye göre medresede bir öğrencinin kıymeti mesleğine intibakıyla ölçülür, eğer öğrenci medrese veya askeri mekteplerin amaçladığı gayeye uygun değilse derhal uzaklaştırılır. Hasan Âlî, bu kurumların öğrencilerine renkli birer gözlük verdiklerini ve bununla gerçekleri değil gözlüğün gösterdiklerini gördüklerini iddia etmektedir.

Medreselerin Tanzimat’tan beri ihmal edilmeleri ve yapılmayan/yapılamayan ıslahatlar neticesinde içinden geçmekte oldukları sıkıntılı sürece rağmen Müslüman toplumda yeri doldurulamaz bir mevkie sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Bu husus Sebülürreşad’ın 14 Mayıs 1921 tarihli sayısında yer verdiği Trabzon vilayetinden müftü, mahalli ulema, müdafa-i hukuk cemiyeti, belediye azası, ticaret odası ve ileri gelenlerin imzalarıyla Büyük Millet Meclisi’ne gönderilen şu telgraftan anlaşılmaktadır:

“Trabzon kasabası derûnunda kâin sekiz bâb-ı medreseden dört adedi istilada imha ve kalanları az çok tahrip edilerek elyevm muhacirlerle meskûn bulduklarından ulûm-u diniyye âdetâ yok olmuş ve hayat-ı İslâmiyemizde büyük boşluklar hâsıla gelmiştir.

Âtî muzlim görünüyor. Medreseler devlet ve inzâr-ı milletten hiçbir ta’tife nail olmamış ve talebe imtihanlarının muafiyeti gibi taltif şeklinde tahriplere uğratılmışken yine neşr-i feyz ederek hayat-ı dinin mayası bulduklarını şu yokluk zamanlarında ruh-i ümmetten çıkan nale-i şekvalarla ispat etmektedir.”¹²⁷

Bir benzeri Tokat ve Ankara vilayetlerinden de gönderilen telgrafta medreselerin tahrip edilmesiyle halkın dini hayatında büyük boşluklar ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Telgrafta bizce asıl önemli olan nokta, medreselerin ihmallere ve tahriplere rağmen halkın gözünde halen bir feyiz kaynağı olarak umut beslenmesidir.

¹²⁶ Hasan Âlî, “Tebîye-5: Tâlî Tahsilde Vahdet”, **Dergâh**, C. 3, S. 29, 20 Haziran 1338, s. 81.

¹²⁷ “Milletin En Büyük İhtiyacı: Munkariz Olan Medreselerin İhyası”, **Sebülürreşad**, C. 19, S. 480, 14 Mayıs 1337, s. 127.

Muallimler mecmuasında Muallim Cevdet, medreselerin mekteplerin sahip olmadıkları sermayeye sahip oldukları halde acınası bir durumda olduklarını vurucu bir cümle ile ifade etmektedir.

“Ya Rabbi! Milyonlarca servet üzerinde yatarken fakr içinde inlemek, ne derin bir gaflet ve su-i idare neticesi...”¹²⁸

Gerek yönetimin ihmali gerekse de medresenin kendi yönetim ve idare şekillerinden dolayı medreselerin çağın gerisinde kaldıkları artık açıkça dile getiriliyordu. Medreseyi savunanlar bile medreseyi bu haliyle değil ya şanlı geçmişiyile ya da ıslah edilmesini arzuladıkları geleceğiyle görmek istiyorlardı. Medreselerin genel olarak din görevlisi yetiştiren ihtisas okulları oldukları neredeyse tespit edebildiğimiz tüm yayınların ortak nokrasını oluşturmaktadır.

2.2.4.2. Medreseye Yöneltilen Eleştiriler

Medreselerin içinde buldukları durum ve yukarıda zikrettiğimiz medreseye biçilen roller medreseye yöneltilecek eleştirileri kaçınılmaz kılmaktaydı. Zira medreseler henüz hiçbir kesimin arzularını tam olarak karşılamamaktaydı.

2.2.4.2.1. Müfredata Yönelik Eleştiriler

Medreseler’de II. Meşrutiyet döneminde yapılan ıslahatlarla müsbet ilimlere de yer verilmişti.¹²⁹ Ancak yapılan bu ıslahatlar da eleştirilmişti. Medreselere eklenen bu yeni derslerle medreselerin mekteplere benzetildiğini ileri süren Muallim Cevdet, Muallimler Mecmuası’nın 23 Mart 1923 tarihli sayısında mekteplerin hali hazırdaki programlarının da zaten iyi olmadığını, dolayısıyla medreseleri mekteplere benzetmenin iyi sonuçlar doğurmayacağını iddia etmektedir. Muallim Cevdet’e göre müfredatın bu derece kabarık olması, bu kadar dersin hazmedilmesini zorlaştıracaktır.¹³⁰

¹²⁸ Muallim Cevdet, “Halk Karşısında Medrese ve Mektep”, **Muallimler Mecmuası**, Sene 1, S.7, 23 Mart 1923, s. 124.

¹²⁹ Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, s. 261-263.

¹³⁰ Muallim Cevdet, a.g.m., s. 122.

Mehmed Emin Bey ise Mihrab Mecmuası'nın 1 Şubat 1924 tarihli sayısında eleştirilerini şu şekilde dile getirmektedir:

“Sonra bir taraftan böyle tedrisat devam ederken yanında ulûm-i müsbete okutturmaktan ne faide olabilir? Talebe-i ulûmun kafası yekdiğerinden ayrı iki parça değildir ki birinde bir nevi' diğerinde başka nevi' usul yerleşsin ve bunlar kat'an birbirini tekzip eylesinler. Medresede okunması lazım gelen asar-ı insaniyyeyi bu asrın anladığı tarzda tedkik ettirmezsensiz ulûm-u müsbete okunmakla büsbütün talebeyi burhan hissi ve kalbi içinde bırakırsınız. Eski hayratı yıktıktan başka yenisini de elde edemezsiniz.”¹³¹

Mehmed Emin Bey müfredat meselesini, tedris usulüyle beraber ele almaktadır. Mehmed Emin Bey'e göre müsbet ilimlerin bu hal üzere okutulması, öğrencinin zihninde tezat bir durum oluşturmakta ve öğrenciyi hissî buhranlara sevketmektedir. Dolayısıyla Mehmed Emin Bey'e göre usul değiştirmeksizin müsbet ilimlerin okutulmasının faydasında çok zararı olacaktır.

Müfredat eleştirisiyle alakalı olarak tesbit edebildiğimiz bu iki görüşün ortak noktasını medreselerde okutulmaya başlanan müsbet ilimler oluşturmaktadır.

2.2.4.2.2. Müderrislere Yönelik Eleştiriler

Medreseler hakkında eleştirileri daha çok tedris usulü ve medreselerin konumu üzerinde yoğunlaşan Mehmed Emin Bey, Mihrab Mecmuası'nın 1 Şubat 1924 tarihli sayısında eleştirilerine müderrisleri de dâhil etmektedir. Mehmed Emin Bey, medreselerin ıslahı için yapılan çalışmaların gayesine ulaşamamasının önündeki engellerden birisini de müderrisler olarak görmektedir.

Bu makalede Mehmed Emin Bey'e göre medreselerde öğretim usulünden önce eleştirilmesi gereken konu müderrislerin ilimden anladıkları manadır. Tedris usulünü müderrislerin ilimden anladıkları manaya bağlayan Mehmed Emin Bey'e göre müderrislerin ilimden anladıkları mana değişmedikçe tedris usulü de değişmeyecek ve dolayısıyla medreselerde yapılan ıslahatlardan istenilen sonuç alınamayacaktır.¹³²

¹³¹ Mehmed Emin, “Medreselerde Eksik Olan Usul-u Tedris Midir”, **Mihrab**, Sene 1, S.6, 1 Şubat 1340, s. 161.

¹³² Mehmed Emin, **a.g.m.**, s. 161.

Mihrab Mecmuası'nın yine aynı sayısında Mehmed Emin Bey'in önceki makalelerine cevap veren bir makale kaleme alan Faruk Sıdkı Bey, Mehmed Emin Bey'in bir takım eleştirilerine katılmakla beraber bunların giderildiğinden bahsederken medreselerde yapılacak inkılabın önünde engel teşkil eden müderrislerin emekliye sevk olunduklarını bildirmektedir.¹³³ Bu ifade Faruk Sıdkı'nın da bir takım müderrisleri ıslahatların önünde engel olarak gördüğünü göstermektedir.

Görülmektedir ki bazı kesimler medreselerde yapılacak inkılabın medresenin ruhuna geçmesine müderrislerin engel olduklarını düşünmektedirler.

2.2.4.2.3. Tedris Usulüne Yönelik Eleştiriler

Medreseye yöneltilen eleştirilerin tedris usulüne üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Medreselerde köklü bir inkılabı ihtiyacı duyulduğunu ileri süren Mehmed Emin Bey, Mihrab Mecmuası'nın 1 Şubat 1924 tarihli sayısında medreselerde mevcut öğretim metodunun değişmesi gerektiğini çünkü bu tedris usulünün eserlerin hür düşünceyle tetkik edilmesinin önündeki en büyük engel olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁴ Mehmed Emin Bey eleştirilerine şu şekilde devam etmektedir:

“Medrese müderrislerinden bir zat-ı muhterem bana dedi ki “hukuk fakültesinden çıkan efendiler nisbeten az bir müddet fıkıh okudukları halde medrese-i mütehassisinde mütemadiyen üç sene fıkıh okuyan talebe-i ulûm derecesinde hatta daha fazla malumat sahibi olduklarını Şer’iyye Vekâleti bittetcrûbe anlamış ve hayret edilmiş.” Bunun böyle olması gayet basittir. Hukuk fakültesi talebesine fikir hukuku veriliyor. Hukuk-i medeniye nedir. Menşei nedir? Düşündürülüyor. Hâlbuki medrese-i mütehassisinde mütemadiyen kitaptan mesele belletiliyor. Bittabi’ bu ikinci tarzda ders gören talebe için hukuk-i medeniyyeyi hatta fikhî bugünkü manasıyla anlamaya imkân yoktur. Meğerki mesâ’î-i şahsiyesiyle bu malumatı edinmiş ola. Böyle iken Hidaye şerhinden “beş sayfa yerine yüz elli sayfa okunacak” demekten ne çıkar?”¹³⁵

Medrese-i Mütehassisîn’i Hukuk Fakültesi’yle karşılaştıran Mehmed Emin Bey, medresede daha fazla fıkıh okuyan öğrencinin, hukuk fakültesinde çok daha az bir

¹³³ Faruk Sıdkı, “Medrese”, **Mihrab**, Sene 1, S. 6, 1 Şubat 1340, s. 185.

¹³⁴ Mehmed Emin, “Medrese”, **Mihrab**, Sene 1, S. 5, 15 Kanun-u Sâni 1340, s. 130.

¹³⁵ Mehmed Emin, “Medreselerde Eksik Olan Usul-u Tedris Midir”, s. 162.

süre fıkıh okuyan öğrenciden daha az bilgiye sahip olduğunu söylemektedir. Bunun sebebini medresede tatbik olunan tedris usulüne bağlayan Mehmed Emin Bey'e göre sürekli kitaptan fikhî mevzuların okutulması suretiyle yürütülen tedris usulü öğrenciyi fikhî tam manasıyla öğrenmesine engel teşkil etmektedir.

Mehmed Emin Bey, medreselerdeki bu tedris usulünü medresede ilimden anlaşılan mana ile bağdaştırmaktadır. Emin Bey'e göre fıkıh öğretmekten amaç sadece müçtehit imamların görüşlerinin ezberletilmesiyle mevcut olan satır satır okumak usulü en iyi yoldur. Emin Bey, müderris fıkıh okutmayı imamların görüşlerinin aktarılmasının yanında İslâm medeni hukukunu, kaynaklarını öğretmek olarak ele alırsa o vakit mevcut usulü kendiliğinden terk edeceğini iddia etmektedir.¹³⁶

2.2.4.2.4. Yapılan İslahatlara Yönelik Eleştiriler

Yıllarca ihmal edilen medreselerde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra köklü değişiklikler yapılmaya başlanmıştır.¹³⁷ Ancak görülmektedir ki yapılan bu ıslahatlar herkesi memnun etmemektedir.

Mehmed Emin Bey, Mihrab Mecmuası'nın 15 Ocak 1924 tarihli sayısında medrese ıslahatında izlenen usulü eleştirmiş, bazı derslerin ilavesiyle medreselerde bir inkılabın hâsıl olacağını zannedildiğini ancak medreselerin faydalı birer eğitim müessesesi olması için esaslı bir inkılabı ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir. Mehmed Emin Bey'e göre medreselerde yapılan ıslahatlar şekilde kalmış, medrese teşkilatının ruhuna sirayet etmemiştir.¹³⁸ Mehmed Emin Bey benzer fikirleri yine Mihrab Mecmuası'nın 1 Şubat 1924 tarihli sayısında da şu şekilde ifade etmektedir:

“Öteden beri işitiriz ki medrese tedrisatında eksik olan iki şeydir. Biri tedris usulü, diğeri ‘ulûm-i arabiyye’ denilen dersler yanında hikmet, cebir, kimya gibi müspet ulûmun tedris olunmamasıdır. Bir kere tedris usulü ıslah edilsin. Eskiden beri okutulan malumat yanında “‘ulûm-i cedide’ denilen birkaç ders de programa idhal olunsun. Artık medreseler münbi‘ feyz ve kemal olurlar. Bütün gerilik bu iki noksanıdır.”

¹³⁶ Mehmed Emin, **a.g.m.**, s. 162-163.

¹³⁷ Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, s. 261.

¹³⁸ Mehmed Emin, “Medrese”, s. 130.

İşte medrese ıslahatına pişvâ olanları idare eden iki fikir esası... Hâlbuki medreselerde eksik olan dar manasında “usul-i tefris” değildi ve halen değildir...”¹³⁹

Mehmed Emin Bey’e göre medreselerdeki noksanlıklar yanlış analiz edilmiş dolayısıyla yanlış ıslahat çalışmaları yapılmıştır.

Diğer taraftan Muallim Cevdet de Muallimler Mecmuası’nın 23 Mart 1923 tarihli sayısında medrese ıslahatlarını eleştirmektedir. Ancak Muallim Cevdet, Mehmed Emin Bey’den farklı bir pencereden bakmaktadır. Yapılan ıslahatlarla medreselerin mekteplere benzetilmeye çalışıldığını ifade eden Muallim Cevdet’e göre zaten pek de iyi olmayan mektep programlarının medreselere ithal edilmesi anlaşılır gibi değildir. Cevdet Bey, bu hususta problem çıkaran yaklaşımın her yeninin peşinden bir ihtiyacı giderip gidermediğine bakmadan körü körüne gitmekte görmektedir.¹⁴⁰

Muallim Cevdet, yapılan ıslahatlarla medresenin diğer eğitim kurumlarında olmayan bir takım üstün özellikleri de elinden alındığını da şu şekilde ifade etmektedir:

“Nazar-ı dikkat-i devletlerine arzederim ki medreseyi mektebe uydurmak isterken; medresenin bütün mekteplere değışilmemek lazım gelen meziyetini mahvediyoruz. Halkla temas... Mekteplerimiz bu’ d-i mücerredde yaşarlar. Onların tefrisat ve tatil müddetince halk ve köylü ile temasları yoktur. Ziraat, tıp, baytar mektepleriyle bütün kız ve erkek muallim mekteplerinin, üniversitenin haiz olamadığı bu ananevi meziyeti; medreselerimiz kendilerinde toplarlar. Her sene Recep, Şaban, Ramazan aylarında İstanbul’dan en azından iki bin sarıklı talebe Anadolu, Rumeli köylerine, Erzurum ve Kafkasya’ya, Bulgaristan’a giderler; muhtelif lehçeleri ve örf ve adetleri öğrenirler, vaaz ederler, para alırlardı. Bu tabii bir hakttır. Köylüler de verirlerdi. İkincisi, medrese usulü, tahsil müddeti ve gündelik meşgaleler arasında bile; ticaret yapmağa müsait bir program takip ediyordu. Talebeyi hayattan ve piyasadan tecrit etmiyordu. Şimdi bu âdeti kaldırılıyorsunuz. O halde İstanbul medreseleri mekteplerimiz gibi olacak. Yani halkın içinde değil, dışında yaşayacak; ticaret, sınaat ile alakayı derhal kat eyleyecek. Köyleri bilgisiyle aydınlatması mukabilinde ve almanın teri ile para kazanan talebe-i ulum, bundan böyle Anadolu’yu terk edecek; sekiz on sene halkla teması kesilecek. Mektepten

¹³⁹ Mehmed Emin, “Medreselerde Eksik Olan Usul-u Tefris Midir”, s. 161.

¹⁴⁰ Muallim Cevdet, “Halk Karşısında Medrese ve Mektep”, s. 122.

çıkınca da hükümete el açacak ve yalnız müstehlik kalacak, halka gitmeği de aşığılık bir davranış kabul edecektir.”¹⁴¹

Muallim Cevdet, yeni medrese programlarında medrese talebelerinin Recep, Şaban, Ramazan aylarında Anadolu’ya ve sair vilayetlere giderek hem halka hizmet götördükleri hem bölgenin örf ve adetlerini öğrendikleri hem de para kazandıkları cer usulünün kaldırılmasıyla medrese talebesinin halkla olan ilişkisinin koptuğunu iddia etmektedir. Muallim Cevdet’e göre mektep ve diğere eğitim kurumlarında olmayan bu özellik medreselere halkın içinde olmalarını sağladı. Fakat bu usulün kaldırılmasıyla mektepliler gibi halktan kopuk kalacak olan medreselilerin Anadolu ile irtibatı tahsil müddetince kesilecek, mezuniyetlerinden sonra da devlete el açacak, halka gitmeyi de aşığılık bir durum olarak addedeceklerdi.

Görölmektedir ki ömrü asırlarla ifade edilen eğitim kurumları olan medreseler artık kendi içlerinden bile genel eğitim kurumu olabilecek vasıfta görölmemektedir. Mazisi şan ve şerefle dolu, dirayetli devlet adamları yetiştirmiş eğitim kurumları olan medreseler sadece din hizmetleri yürütecek ve dini ve tarihi eserleri tetkik edecek eğitim kurumları olarak görölmekteydiler.

2.2.5. Medrese-Mektep İhtilafı ve Kökenleri

Meclis görüşmelerinde medrese-mektep ihtilafının kökenleri üzerinde tartışmalar yaşanmıştı. İhtilafın kökeni genel olarak Tanzimat’a bağlanmış ve medrese mektep arasındaki bu ihtilafın toplumsal ayrışmayı da körüklediğı ifade edilmişti. Benzer düşüncelerin süreli yayınlarda da zikredildiğini müşahade etmekteyiz. Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey Sebilürreşad Mecmuası’nın 23 Nisan 1921 tarihli sayısına verdiği beyanatta şu şekilde dile getirmektedir:

“Mektep ve medrese ihtilafı iki büyük iki büyük hatadan tevellüt etmiştir. Medreseler ihtisas mektepleridir. Tıbbiye, harbiye, mühendis mektepleri gibi. Burada diğere ulüm ile beraber bilhassa ulüm-i şer’iyye okutulur. Hâlbuki her nedense zihinlerde garip bir delalet neticesi olarak mektepleri dünya medreseleri ahret mektepleri telakki ettik. Evvelkilerde dini terbiyeyi büsbütün

¹⁴¹ Muallim Cevdet, **a.g.m.**, s. 123.

ihmal ettik. İkincilerde ise hayatî bir kıymeti haiz olan ulûmu bir kenara bıraktık.”¹⁴²

Hamdullah Subhi Bey, günümüz tartışmalarına benzer bir şekilde medreseleri tıp, harbiye, mühendislikler gibi daha çok şer’î ilimlerin okutulduğu bir mesleki okul addederek medrese mektep ayrışmasını, mekteplerde din eğitiminin; medreselerde ise pozitif bilimlerin ihmaline bağlamıştır.

Sebilurreşad Mecmuası’nın 14 Haziran 1923 tarihli sayısında Hasan Hikmet, Hamdullah Bey’in fikirlerine paralel fikirler serdederek Tanzimat’tan sonra kurulan mekteplerle beraber dînî ve ilmî mekteplerin ayrıldığını ve ihtisas mekteplerinin ortaya çıktığını belirtmiştir.¹⁴³ Hasan Hikmet, fikirlerine şu şekilde devam etmektedir:

“Eslafımız hatanın hocalıkta değil, belki medrese usul-u tedrisinin sekâmetinde olduğunu idrak etmemişler olacak ki: ortaya bir mektep medrese tasnifi çıktı. Ve denildi ki: “medreseden çıkanlar turûk-i ilmiyeye intisab etsinler, diğer sunûf-i içtimaiyemizi mekteplerden yetiştirelim.” Hâlbuki bu meselede medrese tarzına ait hata yine tekrar edildi. Bu sefer mekteplerde diniyât ve terbiye-i dîniyye esâsı ikinci dereceye bırakılarak ulûm ve fûnuna bir mevki bahşedildi. Fakat bununla mühim bir inkılap yapılmış olmadı. Belki medresede tahsil görenler fûnundan, mekteplerdekiler de dînîyâtta matlûb derecede malumatdâr olmadılar. Binnetice İslâmiyet arzu edildiği ulemadan, dindar mütefenninlerden mahrum kaldı.”¹⁴⁴

Meseleyi daha derinden incelemeye devam eden Hasan Hikmet’e göre medrese ve mektep ayrışmasının bir diğer nedeni de ıslahatlar yapılırken yanlış teşhis konmasıdır. Bu yanlış teşhis sonucunda medreselerde fen bilimleri; mekteplerde ise din bilimleri ihmal edildi. Hasan Hikmet’e göre İslâm dünyası bu ayrışmadan dolayı arzu ettiği dindar bilim adamlarında mahrum kaldı.

Darülfünun Tarih-Felsefe Muallimi Mehmed Emin Bey ise Mihrab Mecmuası’nın 15 Ocak 1924 tarihli sayısında kaleme aldığı makalesinde eskiden başlıca irfan müessesemiz olan medreselerin bu hale gelmesinden ve ortaya çıkan ihilaftan yine medreseleri sorumlu tuttuğunu şu şekilde ifade etmektedir:

¹⁴² “Hamdullah Subhi Beyefendi’nin Maarife Müteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları”, s. 91-92.

¹⁴³ Hasan Hikmet, “İçtimâiyatta Garbçılık ve Bozgunculuk: Derecât-ı Tahsiliyede Mektep, Medrese Farkı”, s. 125-126.

¹⁴⁴ Hasan Hikmet, **a.g.m.**, s. 126.

“Eskiden belli başlı irfan müessesemiz medreselerdi. Eğer medresede tedriste bulunanlar onaltıncı asırdan beri “ilim”den anlaşılan manayı kavramış olsalar, dünyada vucuda gelen intibahtan haberleri bulunsaydı, mekteplerimizin ifa eyledikleri hizmeti çoktan görebilirlerdi. Hâlbuki böyle olmadı. Medrese ilmi hocanın talebeye bazı kitapları öğretmek şeklinde eylemekte devam ve ısrar etti. Tam skolastik şekilden çıkamadı. Bu yüzden hergün bir parça daha gerileyerek son zamanlardaki halini aldı.”¹⁴⁵

Mehmed Emin Bey’e göre eğer medreseler XVI. yüzyıldan beri ilimden anlaşılan manayı kavrayabilip, dünyada yaşanan gelişmeleri takip edebilselerdi bugün mekteplerin yerine getirdiği hizmetleri de yerine getirebilirlerdi. Dolayısıyla mekteplerin kurulmasına gerek de kalmazdı.

Medrese mektep arasında ortaya çıkan ayrışmanın sebeplerinden birisini de taassup sahibi zihniyetlere bağlayan Muallim Cevdet ise Muallimler Mecmuası’nın 23 Mart 1923 tarihli sayısında meseleyi şu şekilde ifade etmektedir:

“İhtiyaca uygun gelmeyen tarz ve usullerin; yenisi de eskisi de zararlıdır. Bunu her nevi müesseselerimizde müşahede etmekteyiz. Bilhassa pek aceleye gelen yeniliklerde, fazlasıyla bu hale tesadüf ediyoruz. Şurasını unutmamalıdır ki, mesele bir işin eskiliğinde veya yeniliğinde değil; iyi ve uygun oluşundadır. Fakat biz iyilik ve uygunluk hassalarını bir araya getiremeyen yenilere, çok defa körü körüne esir oluyoruz. Daha garibi, her eskiyi fena veya iyi ve bunun aksi olarak her yeniyi fena veya iyi görenler vardır. Bu zihniyet sahiplerinin memlekete hizmet etmeleri mümkün olamaz. “dâru’l-halife medreseleri teşkilat-ı cedidesi” on sene evvel mevzubahs olurken rast geldiğim bu iki zıt kanaati, hala geçerliliğini devam ettirdiği bu esnalarda mevzubahs etmek faydalı olacaktır zannındayım.”¹⁴⁶

Muallim Cevdet meselenin eski-yeni ayrışması olarak değil de ihtiyaca uygun olup-olmama durumuna göre tartışılması gerektiğini ifade etmektedir. Muallim Cevdet’e göre asıl ihtilaf çıkaran yaklaşım her yeninin kötü veya iyi yine her eskinin de kötü veya iyi olarak değerlendirilmesidir. Bizler çoğu zaman uygunluğuna bakmadan bir ihtiyacı giderip gidermediğine bakmadan körü körüne yeni olanın peşinden gitmekteyiz. Cevdet, bu durumu makaleyi kaleme aldığı tarihten on sene evvel medreselerin ıslah çalışmaları sırasında gördüğünü ve bu halin halen devam ettiğini müşahade ettiğini ifade etmektedir.

¹⁴⁵ Mehmed Emin, “Medrese”, s. 129.

¹⁴⁶ Muallim Cevdet, “Halk Karşısında Medrese ve Mektep”, s. 121.

2.2.6. Eğitimde Birlik Arayışları

Dönemin süreli yayınlarında mekteplerde din eğitiminin ve medreselerin tartışıldığı mecrada öne sürülen görüşlerden bir diğeri Tevhid-i Tedrisat kanunuyla gerçekleştirilen eğitimin tek çatı altında birleştirilmesiydi.

Süreli yayınlarda meclis tutanaklarından farklı olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla eğitimde birliğin sağlanması hep mektepler üzerinden tartışılmış, bu tartışmalarda medreseler sadece dini yüksek tahsil görülecek ihtisas okulları olarak öngörülmüştür.

Degah Mecmuası'nın 20 Haziran 1922 tarihli sayısında medreseleri okuldan çok tek tip taassup sahibi insan yetiştiren imalathane olarak gören Hasan Âlî, medeniyet yolunda ilerlemeye mecbur olan milletimizin bütün toplumlardan daha fazla birleşmeye mecbur olduğunu bu yüzden bütün ayrılıkların nereden hâsıl olursa olsun giderilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴⁷

Hasan Âlî, tâli tahsilde birliğin nasıl olacağını da şu şekilde ifade etmektedir:

“Serbest cami derslerinin lağvinden sonra 1330 senesinde neşr edilen ıslah-ı medâris nizâmnamesiyle tesis olunan dâru'l-hilafeti'l-aliyye medresesinin program tetkik edilsin. Tâli kısımlardaki mevâdd-ı dersiyye aşağı yukarı sultânîlerin aynıdır. Sekiz sınıfta(n) ibaret olan kısım-ı tâlide umumiyetle 41 ders var. Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, fıkıh, usul-i fıkıh, kelam, siyer-i nebi gibi yedi, lisan dersi ve funûn-u hazıraya ait 27 ders var. Bunların hepsi tefsir ile hadis ve fıkıh müstesna sultânî programlarında dâhildir. İyi bir hoca olmayı kavramış herhangi bir genç sultânîde lâzım-ı veçhile çalışır ve edebiyat kısmından şehadetname almaya muvaffak olursa medresenin âlî kısmını pek güzel takip edebilir. Çalışmayacak olursa ha daru'l-hilafe tâlisinde okumuş ha vefa sultânîsinde okumuş hepsi müsavidir.

Burada sadece nazar-ı dikkate alınacak bir mühim nokta var. Darulhilafe aksam-ı tâlîyesinde ihtimam edilen sarf, lugati nahv, mantık, belagat-ı arabiye, vaz', adâb, mükâleme ve tatbikat ve kitâbet-i arabiyye gibi lisan-ı Arabi hususunda vaz' edilen derslerin sultânîlerde ne derece muvaffakiyetle okutulduğudur. Eğer sultânî tedrisatı layık olduğu derecede dikkat-i mazhar olursa sultânî programlarında lisan-ı arabiye tahsis olunan derslerin gerek mevâddı ve adedi Araççada muvaffak olmak için kâfidir. Bilhassa sultânîlerin âlî kısmında edebiyat şubesi bu ihtiyaca tekabül edebilecek mâhiyettir.

Herneyse; mesrûdât ve tahlîlâtımız inzâr-ı insafa isbat etmiştir ki tahsil-i tâlideki bu ayrılıkları icab ettiren esbab, tevhide saik olacak avamil karşısında

¹⁴⁷ Hasan Âlî, “Tebîye-5: Tâli Tahsilde Vahdet”, s. 81.

pek hafif kalır. Ayrı kalmanın tevliid ettiği mudarrât, vücuda getirdiği fevâid yanında pek çoktur. Tevhid edilirse husula gelecek fevâid tasavvurumuzun fevkinde müsemmir netâic meydana getirecektir.

Tâlî tahsilde vahdet-i tedrisât her nokta-i nazardan müfid ve ale'l-husus memleketin âtîsi namına lâzımı'l-icra bir vâsita-i tevhiddir.”¹⁴⁸

Konuya mekteplerin müfredatlarını inceleyerek giren Hasan Âlî, mektep müfredatların gereği gibi idare edilmesi halinde medreselerin tâli kısımlarının verdiği bilgileri verebileceğini ifade etmektedir. Buradan hareketle medreselerin dini yüksek tahsil verecek bir müesseseye dönüşmelerini arzu etmekte olan Hasan Âlî bunun için de medreselerin tâli kısımlarında verilecek malumata talebenin ihtiyacının olmadığını iddia etmektedir. Âlî'ye göre yeni teşkilatıyla Darülhilafe medreselerinin tâli kısımları zaten sultani mekteplerinin programlarına benzetilmiştir. Dolayısıyla özellikle sultanilerin edebiyat şubesinden hakkıyla mezun olan bir genç medreselerin âlî kısmına devam edebilir. Arapça öğretimi hususunda bir eksiklik olup olmayacağını da düşünen Âlî'ye göre her ne kadar medreselerle sultanilerin Arapça öğretmek hususunda aralarında bir fark olduğu görünse de sultanilerin edebiyat şubesinde programa özen gösterilirse sultanilerin Arapça öğretiminde de yeterlidir. Hasan Âlî'ye göre eğitimin müesseselerinin tâli kısımlarının birleştirilmesini gerektiren gerekçeler, ayrı olmalarını gerektiren gerekçelerden çok daha kuvvetlidirler. Yine Âlî'ye göre tâli tahsilde birlik, memleketin geleceği adına hayata geçirilmesi gereken bir düşüncedir. Medresleri birer ihtisas okulları olarak gören Mehmed Emin Bey de Mihrab Mecmuası'nın 15 Ocak 1924 tarihli sayısında daha önce değindiğimiz üzere medreseleri tarihi ve dini metinlerin tetkiki sahasında çalışmaya davet ederken bu vazifelerinin âlî kısımlarında başlayacağını dolayısıyla tâli kısımlarının mektepler gibi olması gerektiğini belirtmektedir.¹⁴⁹ Böylece medreseler sadece yüksek tahsil müesseseleri olarak devam edeceklerdir.

Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey, Sebilurreşad Mecmuası'nın 23 Nisan 1921 tarihli sayısında verdiği beyanatta eğitimde birliğin önemine değinmektedir. Hamdullah Subhi Bey, memleketin içinden geçtiği durumdan kurtulmak için ortak hareket eden farklı fikirler nasıl bir noktada birleştilerse; mektep ve medresenin de birleşeceğini iddia etmektedir. Hamdullah Subhi Bey'e göre

¹⁴⁸ Hasan Âlî, a.g.m., s. 82.

¹⁴⁹ Mehmed Emin, “Medrese”, s. 130.

mekteplerden yetişenler de artık medreseliler gibi aslımıza sadık kalmamızı, kendimize dönmemizi istemektedirler. Nasıl orduda yeni ile eski birleştiyse eğitimde de bu birleşme olacaktır. O'na göre Tanzimat'tan beri devam eden Frenkleşme modası geçmiş, artık mekteplilerde kalplerin de olanı göremeye başladığına göre artık arada ayrılığı gerektirecek bir durum kalmamıştır.¹⁵⁰

Yine Hamdullah Subhi Bey, beyanatının devamında vakıf mekteplerinin kapatılması hususuna değinirken, bu mekteplerin kapatılmasının amaç bakımından isabetli bir karar olduğunu, eğitim ve öğretimde yönetim, metot ve idare hususlarında bir birliğin olmasının gerektiğini ifade etmektedir. Hamdullah Subhi Bey'e göre memleketin bütün mektepleri hükümetin çizdiği istikamette yürümeye mecburdurlar.¹⁵¹

Eğitim de birliğin sağlanması gerektiği hususunda öne sürülen görüşlerde yapılan ıslahat çalışmalarıyla beraber medreselerin özellikle tâli kısımlarının sultanilerin programlarına benzetildiği iddiaları öne sürülmektedir. Bu durumun medreselerin miadını doldurduklarını iddia edenler için bir eleştiri zemini hazırladığını müşahede etmekteyiz. Eğitimde birliğin sağlanması gerektiğini savunanlar birliğin adresi olarak mektepleri göstermişlerdir. Medreselerin de tâli kısımlarının mekteplere benzetmeye çalıştıklarını ileri sürerek artık tâli tahsil de bir birliğe gidilmesi gerektiğini iddia edilmektedir. Dolayısıyla tali tahsilde birlik sağlanacak ancak medreseler sadece yüksek tahsil eğitim kurumları olarak hizmet vermeye devam edeceklerdi. Bu aynı zamanda Tevhid-i Tedrisat'tan daha farklı bir formül anlamına gelmekteydi.

¹⁵⁰ "Hamdullah Subhi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları", s. 91-92.

¹⁵¹ "Hamdullah Subhi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları-2", **Sebilurreşad**, C. 19, S.479, 7 Mayıs 1337, s. 108.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ İDAREDEN BEKLENTİLER ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüne kadar meclis görüşmeleri esnasında, I. İcra Vekilleri Heyeti programında ve Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey'in basına verdiği demeçlerde din eğitiminin hatta genel olarak eğitimin dini olması gerektiği bir önceki bölümde ifade edilmişti. Aynı zamanda din eğitimi hususunda yaşanan sıkıntılar üzerine şikâyetler dile getirilmiş, medreselerin ihmal edildiği, mekteplerin ise toplumun ruhuna, dinine mugayir bir hale geldikleri vurgulanmıştı.

Büyük Millet Meclisi din eğitimi alanında adımlar atmaya başlamış, Mayıs 1921'de Anadolu medreselerine Darülhilafe medreselerinin modelini uygulamak üzere Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi hazırlanmıştı.¹ Ağustos 1923'de toplanan Heyet-i İlmiye toplantısında da eğitimin genel sorunları içerisinde mekteplerde verilen din eğitimine ilişkin problemler görüşülmüş ve yapılacak düzenlemelerde dönemin Şer'îye Vekâleti Eğitim Genel Müdürü Aksekili Ahmed Hamdi Bey'in sunduğu raporun esas alınması kararlaştırılmıştı.²

Bütün bu gelişmeler ışığında kamuoyunda yeni idareden bir takım beklentiler oluşmuş ve yapılacak ıslah çalışmalarına katkı sunacak öneriler ortaya konulmuştu.

3.1. Yeni İdareden Beklentiler

Hükümetten yüksek beklentileri olan Eşref Edip, Sebilürreşad Mecmuası'nın 23 Nisan 1921 tarihli sayısında hükümetin en önemli ve öncelikli işinin, önceki idare döneminde pek çok tahribatın meydana geldiği mektepleri düşmüş oldukları buhrandan kurtarmak olduğunu beyan etmiştir.³ Eşref Edip, bu durumda Maarif Vekâleti'ne büyük görevler düştüğünü şu şekilde ifade etmektedir:

¹ Zengin, "İslâm Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslâm'da Eğitim ve Öğretim, **Din Eğitimi: El Kitabı**, s. 31.

² Abdurrahim Güzel, "İlk Heyet-i İlmiye Çalışmaları, Alınan Kararlar ve Dinî Tedrisât", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1987, sayı: 4, s. 346.

³ Eşref Edip, "Maarife Bir İstikamet-i Salime Vermek Zamanı Gelmiştir", s. 88.

“İstanbul maarif nezareti bu memleketin ilim ve irfanına ne kadar zarar yapmak mümkünse belğan ma beleğ hepsini icraya muvaffak oldu. Bugün Anadolu’da gördüğümüz umumi cehalet bunu pek güzel ispat eder. Bunun için bizce en müşkil ve ağır vazife Maarif Vekâletinin omuzlarındadır. Bütün bu dertlere o çare bulacaktır: mekteplerde bozulan maneviyatı takviye edecek, milletin ruhuna uygun bir terbiye verecek, tedrisatı ıslah edecek, halkta maarife karşı büyük bir rağbet uyandıracak, mekteplerden siyaseti kaldıracak, yeknesak İslâmî bir terbiye verecek, köy mektepleri, sanat mektepleri açacak, fenni ilerletecek, maneviyatı vezkûr müstahsiller yetiştirecek, hâsılı mekteplere maddi manevî memleket için müfîd olacak anasır yetiştiren bir istikâmet-i sâlime verecek...”⁴

Anlaşıldığı üzere Eşref Edip’e göre Önceki hükümet tarafından verilen zararlar neticesinde cehalet karanlığında kalan Anadolu’yu bu cehaletten kurtaracak olan Maarif Vekâleti, mekteplerde bozulan maneviyatı düzeltecek; milletin ruhuna yabancı unsurları izale edecek; eğitimi düzene sokacak; halkı mekteplere çekecek; mekteplerde siyasi çekişmeleri bitirecek; İslâmî bir terbiye verecek; köy, sanat mektepleri açacak; kısacası maarife salim bir istikamet verecek icraatlar ortaya koymalıdır.

Hasan Hikmet ise Sebilürredad Mecmuası’nın 14 Haziran 1923 tarihli sayısında şu şekilde ifade etmektedir:

“Senelerden beri cihan-ı küfür ve ilhada karşı nur-i İslâmî yalnız imanıyla, vicdaniyle Kur’aniyle müdafaa ve en nihayet hukuk-u meşruamızı fiilen istihsâle muvaffak olan muhterem hükümetimizin inşallah sulhun tahakkukundan sonra mektep programlarını esaslı surette ıslah, terbiye-i diniyye ve milliyeyi derecât-ı tahsiliyede yegâne gaye telakki, mektep kitaplarını ruh ve ‘an‘ânâtımıza muvafık bir şekilde tecdid ve İslâmiyet-i içtimaiyatını, ilmiyatını yükseltecek tedâbiri ittihaz ve bu suretle bütün İslâm âleminin ilim ve irfan sahasında da pişvâsı olmak saadetini ihraz edeceğine şüphe yoktur.

Ruh-i milletin tercümanı olan muhterem milletvekillerimizin bu noktaları asla ihmal etmeyeceklerine i‘timadımız ise bir kemâldir.”⁵

Savaş döneminin bitmiş artık yeni devletin kurumlarının inşası devri başlamıştır. Söz konusu süreçte hükümetin yapması gereken en mühim icraatın dini ve milli terbiyenin bütün tahsil derecelerinde yegâne gaye kılmak olması gerektiğini ifade eden Hasan Hikmet’e göre İslâm’ın toplum ve ilim hayatını yükselterek âlem-i İslâm’a örnek olacak olan meclisimize halkın bu hususta güveni tamdır.

⁴ Eşref Edib, **a.g.m.**, s. 89-90.

⁵ Hasan Hikmet, “İçtimaiyatta Garbçılık ve Bozgunculuk: Derecât-ı Tahsiliyede Mektep, Medrese Farkı”, s. 127.

Aksekili Ahmed Hamdi de 17 Temmuz 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuası'nda Maarif Vekili Hamdullah Bey'in Sebilürreşad'a verdiği mülakattan büyük memnuniyet duyduğunu ifade ederken bu beyanatın memleket meseleleriyle meşgul olanları büyük ümitlere sevk ettiğini açıkça ifade etmektedir.⁶

Beklentileri belki en güzel şekilde Ali Suad, Sebilürreşad Mecmuası 24 Temmuz 1921 tarihli sayısında Maarif Vekili Hamdullah Bey'e ithafen şu şekilde dile getirmektedir:

“Biz eski maarifi beğenmiyorduk. Çünkü mekteplerde dini tedrisata, dini terbiyeye ehemmiyet verilmiyordu. Bilakis mektepleri “lâik-lâdîni bir hale sokmak istiyorduk. O yolda hayli geniş adımlar atılmıştı. Şimdi onları burada teşrihe hacet yoktur. Herkesçe malum olan bu hakikatler nazar-ı âli-i kiyâsilerinden elbette dür kalmamıştır. Binaen aleyh bugün Anadolu'nun göbeğinde kurulan maarif müessesesinin bütün bu eski dalâletlere nihayet vererek maarife, halkın arzusunu, hissiyatını tamamıyla tatmin edecek bir istikamet-i sâlime vermesi en birinci vazifesidir. Hâlbuki muallimin kongresinde herşeyden evvel din derslerinin azlığı nazar-ı dikkate çarptı. İbtidai mektepleri müdüriyeti bu meseleyi layıkıyla ihata edemediği, zât-ı âlîlerinin tedrisât-ı terbiye-i dîniyyeye atfettiğiniz ehemmiyeti iyice kavrayamadığı görülüyor. Rica ve temenni ederiz ki henüz programlar kesb-i katiyet etmedi. İbtidai müdüriyetinin bu hatasını zât-ı âlîiniz tashih etmek lütfunda bulunursunuz.”⁷

Burada dikkat çeken husus, Ali Suad'ın mektep programlarında gördüğü eksiklikten dolayı İbtidai Mektepleri Müdüriyetini Hamdullah Bey'in din eğitime verdiği ehemmiyeti kavrayamadığını ileri sürmesidir. Beklentileri bu kadar yüksek olan Ali Suad Bey'in Maarif Vekili'ne dolayısıyla yeni hükümete din eğitimi hususunda güveninin tam olduğu anlaşılmaktadır.

Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey'in beyanatlarından aldığı feyzle maarif hakkında öneriler getiren Ali Suad, eski maarif sistemini eleştirirken yeni hazırlanan programlarda da din derslerinin az kaldığını belirtmekte ve bu suçu ibtidai mektepleri müdüriyetine atmaktadır. Bununla beraber müdüriyetin Vekil'in beyanatları tam olarak anlamadığını zikrederek Maarif Vekili'nin bu hatayı düzeltmesini beklemektedir.

⁶ Aksekili Ahmed Hamdi, “Mekteplerde Tedrisat ve Terbiye-i Dîniyye Meselesi Hakkında –Maarif Vekil-i Muhteremi Hamdullah Subhi Bey Efendi'ye-”, s. 215.

⁷ Ali Suad, “Mekteplerde Din Dersleri ve Fransızca Tahsili: Maarif Vekil-i Muhteremi Beyefendi'ye”, s. 229.

Görüldüğü üzere yeni idareden beklentiler üst seviyede tutulmaktadır.

3.2. Çözüm önerileri

Çözüm arayışına dair beslene ümit ve oluşan beklentiler bir takım çözüm önerilerini de beraberinde getirmektedir.

İncelediğimiz materyallerden meclis görüşmelerinde çözüm önerileri daha çok eğitimde birliğin sağlanması üzerinden bahsedilmekteyken detaylı çözüm önerileri süreli yayınlarda kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Bu yüzden çözüm önerilerini süreli yayınlardan ele almak durumunda kaldık.

3.2.1. Mekteplerde Verilen Din Eğitime Yönelik Çözüm

Önerileri

Mekteplerdeki din eğitimi hakkında sunulan çözüm önerilerinin eğitim politikaları, müfredat ve öğretmenler başlıkları altında toplandığı anlaşılmaktadır.

3.2.1.1. Eğitim Politikalarına Yönelik Öneriler

Kazım Nami, Sebilürreşad Mecmuası'nın 7 Mayıs 1921 tarihli sayısında idarenin mektepler hakkında yapması gereken çalışmaları şu şekilde ifa etmiştir:

“... mekteplerimizde dini terbiyeyi, dini tedrisatı yoluna koymak, çocukların akıllarını ilimlerle kuvvetlendirirken, kalplerini de dinî duygularla müteheyyc kılmak lazımdır. Mekteplerimizi harsî hususlarda garba benzetmekten şimdiye kadar hep zarar gördük, bundan sonra ise bu zararlar, telafisi kâbil olmayacak derecede ziyadeleşecektir. Dinimiz, harsımızın en çok kuvvetli, en baştaki birer rüknüdür. “laik” tabirinin Müslümanlıkta yeri yoktur, demiştim. Zaten “laik” demek “dinsiz” demek değil; “gayri rûhânî” daha doğrusu, “gayri ruhbanî” demektir. Bizde ruhbanlık olmadığına göre laik kelimesinin de yeri olmamak lazımdır.”⁸

Mekteplerde dini eğitim ve öğretimi yoluna koyarken çocukların akıllarını ilimle; kalplerini de dini duygularla doldurmak lazım geldiğini ifade eden Kazım

⁸ Kâzım Nâmi, “Dini Terbiye ve Dini Tedrisat”, s. 111.

Nâmi'ye göre bunu yaparken en temel taşı din olan kültürümüzü batıya benzetmekten kaçınılmalıdır. Kazım Nami'ye göre lâik sisteme de ihtiyaç yoktur. Kazım Nami, laiklik ruhbanlık sınıfı olan cemiyetler için geçerli olabilir fakat bizde ruhbanlık olmadığı için laikliğe de ihtiyaç yoktur şeklinde değerlendirmektedir.

Yozgat Sultanisi müderrislerinden Mehmed Nuri Bey Sebilürreşad Mecmuası'nın 26 Şubat 1922 tarihli sayısında şunları ifade etmektedir:

“Öyle ise bu yeni teşkilat programı tesbit olunmadan evvel behemehâl şer’iyye vekâletinden müntehab-ı erbâb-ı ihtisâsından müteşekkil bir heyetinde müzakerede bulunması zaruridir. Tâki müdâddeme-i efkârdan barika-i hakikat tezahür edebilsin. Medresede eksik olanları medreseye, mektepte eksik olanları mektebe ilave ederek Tanzimat cereyanının Frenkleştirme modasına artık nihayet vermelidir.”⁹

Milletin ruhuna yabancı kalan eğitim sisteminin yeni bir yapılanmaya ihtiyacı olduğunu ifade eden Nuri Bey'e göre mekteplerin yeniden yapılandırılması için kurulacak heyete Şer’iyye Vekâleti'nden de alanında mahir bir grup eşlik etmelidir. Nuri Bey, bunu talep ederken eğitimde Batılılaşmanın nihayet bulması gerektiğini de ifade etmektedir. Batılılaşma gayretinden vaz geçilmesini talep eden bir diğer kişi olan Aksekili Ahmed Hamdi ise Sebilürreşad Mecmuası'nın 17 Temmuz 1921 tarihli sayısında Maarif Vekili Hamdullah Bey'e ithafen eğitim politikaları hakkında şunları söylemektedir:

Hamdullah Bey! Emin olunuz ki ancak su satırlar içinde mündemiç âmâlmız tahakkuk ettiği gün bu millet bütün manasıyla kurtulmuş, hürriyet ve istiklale nail olmuştur. Kör bir taklit ile frenkliğin uzantısından kurtulmadıkça bu millet için katiyen hayat ve istiklal yoktur. Ananâtına yan bakan, halkın sevdiğini sevmeyen –kim olursa olsun- hiçbir zaman bu millete nâfi' bir unsur olamaz. Onun ilminden, irfanından –eğer varsa- bu millet istifade edemez. Ne kadar şâyân-ı teessüf ki İstanbul gençlerinin kısm-ı küllîsi halen bunu idrak etmekten çok uzak bulunuyor. Felaketlerimizin en büyük sâiki körü körüne taklittir. Frenkliğin uzantısıdır. Artık bu modaya nihayet verilmelidir. Yoksa emeklerimiz yine boşunadır.”¹⁰

Aksekili eğitim politikalarında Batılılaşma gayretlerinden vazgeçilmediği takdirde yapılacak bütün çalışmaların boşa geçeceğini ifade etmektedir.

⁹ Mehmed Nuri, “Maarif Buhranı: Ancak Esaslı Tedâbir ile İzâle Edilebilir”, s. 273.

¹⁰ Aksekili Ahmed Hamdi, “Mekteplerde Tedrisat ve Terbiye-i Dîniyye Meselesi Hakkında –Maarif Vekil-i Muhterem Hamdullah Subhi Bey Efendi'ye-”, s. 216.

3.2.1.2. Müfredat ve Tedris Usûlüne Yönelik Öneriler

Bu hususlarda zikredilen önerilerin Sebilürreşad Mecmuası'nın 23 Ağustos 1923 tarihli sayısında yer verdiği Aksekili Ahmed Hamdi Bey'in çözüm önerileri hakkında daha detaylı değerlendirmeleri yaptığı ve I. Heyet-i İlmiye'de sunduğu raporda toplandığını görmekteyiz. Çoğunluğunun müfredat ve tedris usulü hakkındaki önerilerin oluşturduğu maddel şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1- Din derslerine ait programlar esaslı bir surette ıslah edilmeli,
- 2- Talebede din muhabbeti uyandıracak bir tarzda din kitapları vücuda getirilmeli,
- 3- Ulûm-u dîniyye tedrisatında İslâmın ferdi olmaktan ziyade içtimaî ve ahlakî bir din olduğu nazar-ı dikkate alınmalı ve mebahis bir takım istilâhât ve ta'birât-ı fıkhiyye ve kelâmiyye ile iğlâk edilmemeli;
- 4- Mebâhis-i fıkhiyye ve i'tikâdiyye tedris edilir iken mütehassısların bilmesi icap eden tafsilattan sarf-ı nazarla zarûriyyât-ı diniyye mikdarı talim edilerek rûh-u mes'eleye çok ehemmiyet verilmeli ve talebede dine karşı aşk ve muhabbet uyandırmak için ibâdâtın ahlâkî ve içtimaî hüküm ve mesâlihi de mümkün mertebe izah edilmelidir.
- 5- Her dersin sahası ayrı olmakla beraber her muallim sırası geldikçe talebede din hissinin inkişafına çalışmalıdır. Ve hiçbir muallim talebenin dine karşı laubalîyane bir vaziyet almasını intâc edecek sözlerde bulunmamalıdır.
- 6- Dinî edebiyata ehemmiyet verilmelidir;
- 7- Mevlid-i şerif vesaire gibi resmi günlerden azami istifade olunmalı;
- 8- Din ulularının terâcim-i ahvalinden bilhassa hayata taalluk edenlerin faaliyetlerinden sık sık bahsolunmalı;
- 9- Hazreti Peygamber efendimiz'in siyer-i celilelerinden, ahlak ve içtimâiyâta taalluk eden menakıb-ı seniyyelerinden daima bahsolunmalı;
- 10- Ulûm-i diniyye muallimlerinin menşe'lerine çok dikkat olunmalı ve bunun için medresetü'l-mütehassısınin felsefe şubesi mezunları esas ittihaz olunmalıdır.”¹¹

Aksekili raporunda programların esaslı bir şekilde ıslah edilmesi, derslerin lüzumsuz ayrıntılara boğulmaması, din büyüklerinin hayatlarından örnekler verilmesi, siyerden sıklıkla bahsedilmesi, çocuklarda dini muhabbeti arttıracak kitapların hazırlanması gibi müfredatı ve tedris usulünü ilgilendiren öneriler sunmaktadır.

¹¹ Aksekili Ahmed Hamdi, “Mekteplerde Din Tedrisatı”, s. 55.

3.2.1.3 Din Dersi Öğretmenlerine Yönelik Öneriler

Aksekili Ahmed Hamdi Bey'in bir önceki bölümde zikrettiğimiz öneri paketinde din dersi öğretmenlerini de ilgilendiren iki madde bulunmaktaydı. Öğretmenlerle alakalı olan 5 ve 10. maddelerde öğretmenin öğrenci de din hissini oluşması için gayret sarf etmesini ve öğretmenlerin Medresetü'l-Mütehassısın'ın Felsefe şubesi mezunları arasından seçilmesini önermektedir.¹²

Aksekili Ahmed Hamdi yine aynı raporunda din dersi öğretmenin çevresinden özellikle de fen dersleri öğretmenlerinden yardım alması gerektiğini ifade etmektedir.¹³

3.2.2. Medreselere Yönelik Çözüm Önerileri

Medreseler için sunular çözüm önerilerini kurumsal yapı ve müfredata yönelik çözüm öneri olmak üzere iki başlık altında inceledik.

3.2.2.1. Kurumsal Yapıya Yönelik Öneriler

Ne liberaller gibi medreselerin kapatılmasını ne de muhafazakârlar gibi mevcut hali üzerine kalmasını arzu etmediğini söyleyen Darülfünun müderrislerinden Mehmed Emin Bey, Mihrab Mecmuası'nın 15 Ocak 1924 tarihli sayısında üstlendiği görev itibarıyla kıymetli olan medreselerin şeklen değil ruhen bir inkılâba tabi olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bunun için müderrislerden ve âlî mektep hocalarından bir heyet kurulmasını öneren Mehmed Emin Bey'e göre medreselerin usul ve eğitim tarzında aralarında bir birlik sağlanmalıdır.¹⁴

Medreselerde daha önce uygulanan cerr usulünün geri getirilmesini teklif eden Muallim Cevdet, Muallimler Mecmuası 23 Mart 1923 tarihli sayısında şu şekilde dile getirmektedir:

“Eski medrese talebesi, halkla teması yalnız fıkıh meselelerine hasrediyorlardı: Şimdi o talebe, bu çizdiğimiz yeni plan dairesinde tenvir edilirse; sıhhi, zirai, medeni fikirlerin de nâşiri olacaklardır. Hâlbuki mektepliler, talebe-i ulum gibi seyahate ve köylerle temasa alışmamışlardır;

¹² Aksekili Ahmed Hamdi, **a.g.m.**, s. 55.

¹³ Aksekili Ahmed Hamdi, **a.g.m.**, s. 54.

¹⁴ Mehmed Emin, “Medrese”, s. 131.

hatta o nevi temastan ekseriyetle kaçarlar. Mademki elimizde bu teması asırlardan beri yayıp duran talebe-i ulum vardır; niçin bu usulü ref' etmeli?

Bu sarıklı efendiler, imamları da tenvir edebilirler. Hâlbuki maarif dairelerinin, köylerde, kasabalarda müstekarran yaşayacak ve imamlarla geçinebilecek muallim bulmaları da uzun müddet mümkün olamayacaktır.”¹⁵

Muallim Cevdet'e göre eskiden beri devam ettirilen bu cer sistemi medreseliler için büyük bir şanstır. Çünkü mektepliler köylere gitmeye pek alışık değillerdir. Dolayısıyla önerilen bu yeni sistem ile medreseliler köylerde muallim olarak görev alabilecek köyleri aydınlatabileceklerdir.

Sebilürreşad Mecmuası'nın 18 Ocak 1923 tarihli sayısında yer verilen ve Aksekili Ahmed Hamdi Bey'in Darulhilafe ve Medaris-i İlmiye medreselerinin birleştirilmesi ile ilgili Evkaf Vekâleti'ne sunduğu raporunda medreselerin kurumsal yapısıyla alakalı detaylı öneriler sunmaktadır. Bu raporda ifade edilen hususlar kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Medreselerde yapılacak ıslahatlarda Darulhilafe Medreseleri esas alınmalı,
- 2- Bütün medreseler Dâru'l-Hilafeti'l-Milliyeye Medresesi adı altında birleştirilmeli
- 3- Birden fazla medresenin oldu yerlerde gelirler ortak bir havuzda toplanmalı ve gerekli olanlara harcanmalı,
- 4- Medreseler ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kısma ayrılmalı,
- 5- Her köyden bir kaç öğrencinin eğitim masrafı köylüler tarafından karşılanmalı,
- 6- Medreseden mezun olan öğrencilerin devam edebilecekleri bir İslâm Darülfünunu kurulmalı,
- 7- Medreseden mezun olanlara istihdam alanları açılmalıdır.¹⁶

¹⁵ Muallim Cevdet, “Halk Karşısında Medrese ve Mektep”, s. 123.

¹⁶ Aksekili Ahmed Hamdi, “Yeni İslâm Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor”, s. 15-16. Raporunda sunulan önerilere daha geniş bilgi için bkz.: EK-1.

3.2.2.1. Müfredata Yönelik Öneriler

Mihrab Mecmuası'nın 15 Ocak 1924 tarihli sayısında müfredata yönelik çözüm önerileri sunan Mehmed Emin Bey'e göre hazırlanacak medrese programlarında birbirlerini tekzip edecek fen bilimleri ve dini bilimler bir arada verilmemelidir. Zira talebenin zihni karışır ve asrın manasını idrake nail olamaz.¹⁷

Medrese ile ilgili önerilerini müfredat üzerinde yoğunlaştıran Muallim Cevdet, Muallimler Mecmuası'nın 23 Mart 1923 tarihli sayısında görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir kere talebeyi mektepliler gibi, yumuşak ve şık hayata alıştırmamalı. İkinci olarak, mekteplilerin toprakla, ziraatla zerre kadar alakası yoktur.

Malumdur ki medreselerde salı günleri öğleden sonra tatil, eski bir esastır. Yeni medresede bu zamanı derse değil; Edirnekapısı, Topkapı haricindeki vakıf tarla ve bostanlarda ziraat işçiliğine mevsime göre aşuya, en maruf nebati hastalıkları teşhis ve tedaviye tahsis etmeli. Bu kadarlık bir ziyan, yeni medreselerde ne büyük inkılap yapacaktır. Talebeyi, cumartesi öğleden sonra da Gülhane Tatbikat Mektebi'ne yollamalı. Bu sınıf sınıf ve nöbetle olur. Köylere dağılan Rum, Sırp, Romen papazlarının bildiği kadar ve daha fazla olmayarak; ameli tıp meseleleri, dezenfekte usulü, aşı tarzı, ufak yaralara deva tarzları öğretilmelidir.”¹⁸

Muallim Cevdet'e göre medreseliler, mektepliler gibi şık ve rahat hayata alıştırılmamalıdır. Halkı irşada dolayısıyla halka birlikte yaşamaya mecbur olan medreseliler halkın işine yarayacak basit ziraat, baytarlık ve tıp bilgilerini öğrenmelidirler. Eskiden beri süregelen Salı ve cumartesi günleri tatil olan öğleden sonraları derslerle değil bu gibi işleri öğrenmekle doldurulmalıdır. Muallim Cevdet önerilerine şu şekilde devam etmektedir:

“Başka derslere gelince; bir köy hocasına, bir cami imamına ilh. lazım sıhhi ve kanuni bilgileri dini musikiyi, onlara lazım derecenin üstünde ve altında olmamak üzere Arabça, Farsça, cami vaazlarında söylenecek menakıb-ı celile-i Muhammediye, İslâm ve Türk tarihinde onlara lazım kısımlar, coğrafya, Türk muharrirlerinin halk için faydalı parçalarından seçilmiş bir kıraat, medeni cihanda halk ve köy teşkilatı, halk ve köy mecmuaları üzerine malumat, halk için sade gazete ve mecmualar, mizahi şekilde fıkralar, zirai ve askeri hikayeler, ameli hesap ve feraiz meseleleri, fikhın ibadetlerden başka nikah, ırs kısmı ve "Mecelle-i Ahkam-ı Adliye" metni...

¹⁷ Mehmed Emin, “Medrese”, s. 131.

¹⁸ Muallim Cevdet, “Halk Karşısında Medrese ve Mektep”, s. 122.

Umumi teknik malumat verecek; eşya dersi, resim, halkı resimle eğlendirmek meselesi, bilhassa kaydedilmeğe değer. Psikolojinin terbiyeye tatbiki, misyonerler teşkilatı...

Halka lazım olacak ayet ve hadisleri gösteren bir ders, Avrupa medeniyeti tarihçesi, İslâm medeniyeti.”¹⁹

Cevdet Bey, her bir köy imamına lazım olacak derecede musiki, hukuk, vaazlarda kullanılacak menkıbeler, İslâm tarihi, coğrafya, sağlık, çağdaş köy kurumları, Türk yazarlarından seçme metinler, mizahi fıkralar, matematik, feraiz, Arapça, Farsça, el işleri, resim gibi derslerin de olmasını gerekli görmektedir. Benzer önerileri getiren Aksekili Ahmed Hamdi Bey ise Sebilürreşad Mecmuası'nın 18 Ocak 1923 tarihli sayısında halkı dini ve dünyevi cihetten aydınlatmaya talip olan medreselilerin bunun için gerekli şartları haiz olmaları gerektiğini belirterek medreselerde tarih, coğrafya, İslâm tarihi, İslâm coğrafyası ve bunların yanında eğitim ve sağlık bilgisi gibi ilimlerin öğretilmesini zaruri görmektedir.²⁰

Görüldüğü üzere hem mektep programlarındaki din eğitimine hem de medreselere yönelik yüzeysel çözüm önerilerinin yanında kapsamlı çözüm önerileri de sunulmuştur. Bunun yanında yeni idareden beklentilerin ise hep üst seviyelerde olduğunu görmekteyiz.

¹⁹ Muallim Cevdet, **a.g.m.**, s. 122-123.

²⁰ Aksekili Ahmed Hamdi, “Yeni İslâm Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor”, s. 14-15.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU

Buraya kadar meclis görüşmeleri ve süreli yayınlarda medrese-mektep bağlamında din eğitimi tartışmalarını ve yeni idareden beklenti ve sunulan çözüm önerilerini ele aldık. İfade edilen görüşlerin Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ne derece örtüştüğünün görülmesi açısından kanun ile ilgili ayrı bir bölüm oluşturmayı uygun gördük.

4.1. Kanunun Yasalaşması ve Uygulanması

TBMM'nin II. dönem 2. yasama başında hemen 2. oturumda Hilafet, Şer'iyye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye vekâletleri kaldırılmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu kabul edilmişti.¹

Tevhid-i Tedrisat Kanunu teklifini sunan milletvekillerinin başında yer alan Vasıf Bey, tekliften beş gün önce yine mecliste yaptığı konuşmasında “Bütün müessesatı ilmiyenin mercii Maarif Vekâletidir. Bundan sonra mektep, medrese meselesi yoktur”² diyerek kanunun işaretini vermişti.

Kanun teklifinin gerekçesinde Tanzimat'la beraber ortaya çıkan ikiliğin millete zarar verdiği; milleti bir fikir, bir gaye etrafında birleştirmeye mani olduğu dile getirilmiştir. Kanun teklifinin gerekçesinde göze çarpan bir diğer husus da Tanzimat-ı Hayriye döneminde de maarifin birleştirilmesinin amaçlandığı fakat bunda başarılı olunamadığı gerekçesinde şöyle dile getirilmektedir:

“Riyaseti Celileye

Bir devletin irfan ve maarifi umumiye siyasetinde milletin fikir ve hissî itibarıyla vahdetini temin etmek için tevhidi tedrisat en doğru, en ilmî ve asrı ve her yerde fevayit ve muhassenatı görülmüş bir umdedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunundan sonra açılan Tanzimatı Hayriye Devrinde saltanat münderisei Osmaniye tevhidi tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilâkis bu hususta bir ikilik bile vücuda gelmiştir. Bu ikilik vahdeti terbiye ve tedris noktai nazarından birçok mızır neticeler tevlidetti. Bir millet efradı ancak

¹ TBMM ZC, II. Dönem, c. 1, s. 17-18

² TBMM ZC, II. Dönem, c. 6, s. 416.

bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdeti his ve fikir ve tesanüt gayelerini külliye muhildir.

Teklifi kanunimizin kabulü takdirinde Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde ve bilûmum irfan müessesatının mercii yegânesi Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bilcümle mekâtipte bundan böyle Cumhuriyetin irfan siyasetinden mesul ve irfaniyatımızı vahdeti his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekâleti müspet ve müttehît bir maarif siyaseti tatbik edecektir. Teklifimizin bugün derakap ve müstacelen müzakeresiyle kanuniyet kesbetmesini Heyeti Celileden rica ederiz.”³

Gereğe göre Tanzimat’la beraber eğitimde de birliğin sağlanması amaçlanmış ancak bunda başarılı olunamamış bu da menfi neticeler ortaya çıkarmıştır.

Bozok (Yozgat) milletvekili Süleyman Sırrı Bey’in 5. maddeye eklenmesini istediği fakat kabul edilmeyen “Ziraat, ticaret, sınai mektepleri gibi mektepler müstesnadır.”⁴ itirazı dışında hiçbir itiraz edilmeden kabul edilen kanun teklifinin maddeleri şu şekildedir.

“Tevhidi tedrisat hakkındaki teklifi kanuni

Madde 1. — Türkiye dâhilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde 2. — Şeriye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3. — Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medarise tahsis olunan mebalîğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4. — Maarif Vekâleti yüksek dinayat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hutebet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşadedecektir.

Madde 5. — Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müştagil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliyeye merbut olup askerî rüştü ve idadilerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan darüleytamlar bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüştü ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları âtiye aidolacağı vekâletler arasından tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensubolan muallimler orduya nisbetlerini muhafaza edecektir.

Madde 6. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren muteberdir.

Madde 7. — İşbu kanunum icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”⁵

³ TBMM ZC, II. Dönem, c. 7, s. 25.

⁴ TBMM ZC, II. Dönem, c. 7, s. 26.

⁵ TBMM ZC, II. Dönem, c. 7, s. 25-26. Kanunun Resmi Gazetede yayımlanan orijinal metni için bkz.: Ek-2.

Kanun 6 Mart 1340 tarihli Resmi Ceride’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş,⁶ Kanunla beraber Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki tüm eğitim müesseseleriyle beraber Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’ne bağlı bütün mektep ve medreseler Maarif Vekâleti’ne bağlanmıştır.

İlk etapta medreselerin sadece idarelerinin değişeceği anlaşılrsa da kanunda geçen Maarif Vekâleti’nin yüksek din tahsili için bir İlahiyat Fakültesi; imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı mektepler kuracağı ile ilgili kanun maddesinde medreselerin ifa ettiği hizmetlerin yerine başka mekteplerin kurulacağı görülmektedir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu teklifini elli yedi milletvekiline öncülük yaparak meclise sunan Vâsıf Bey, kanunun Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdiği gün veya 8 Martta Maarif Vekili olarak atanmış ve kanunun aynı zamanda uygulayıcısı da olmuştur.⁷

Kanun, yürürlüğe girdikten sonra çok hızlı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Tevhîd-i Tedrisat Kanunu’nun da kapatılmasını öngören bir madde bulunmamasına rağmen 11 Mart’ta vilayetlere gönderilen genelgede medreselerin kapatılması emredilmiştir.⁸ Vilayetlere gönderilen genelgeye göre İlmiye Medreseleri hemen kapatılacak, öğrencileri mekteplere, müderrisleri de isterlerse mekteplere din dersi öğretmeni olarak nakledilecek; Darulhilafe Medreseleri’nin ibtidai dâhil ve hariç kısımları İmam ve Hatip Mekteplerine dönüştürülerek buldukları yerin adını alacak; İlmiye Medreseleri iptidai dâhil ve hariç talebeleri de istedikleri takdirde bu mekteplere nakledileceklerdir.⁹

⁶ Resmi Ceride, Sene 2, S.63, s. 6.

⁷ Öcal, **100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913-2013)**, Ensar Neş., İstanbul, 2013, s. 27; Halis Ayhan, “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bakış”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 75. Yıl özel sayısı, (237-254), 1999, s. 248.

⁸ Öcal, **a.g.e.**, s. 28-31; Zeki Salih Zengin, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S.13, Mayıs-Ağustos 2002, (81-106), s. 85.

⁹ Öcal, **100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913-2013)**, s. 30-31; Zengin, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi”, s. 85; Abdunnasır Süt, Ercan Çağlayan, “Tek Parti Dönemi Din Eğitimi Politikaları (1923-1950)”, **Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)**, 1. C., Bingöl Üni. Yay., 2013, s. 202.

4.2. Kanun Sonrası Türkiye’de Din Eğitimi

Tevhîd-i Tedrisat Kanunu’nun kabulünden hemen sonra medreselerin kapatılmış ve Türkiye’de Maarif Vekâleti’ne bağlı din eğitimi kurumları oluşturulmuştu. Bu kurumlar medreselerin yerine açılan İmam ve Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi’ydi.

4.2.1. İmam ve Hatip Mektepleri

Yukarıda metnini verdiğimiz Tevhîd-i Tedrisat Kanunu’nun 4. maddesi Maarif Vekâleti’ne din hizmetlerini yerine getirecek İmam ve Hatip Mektepleri ve yüksek din mütehassısları yetiştirecek bir İlahiyat Fakültesi açma yetkisi vermişti.

Bu hüküm gereğince Maarif Vekâleti’nce Mart 1924’te İmam ve Hatip Mektepleri açılmaya başlanmıştı. Vileyetlere gönderilen genelgede de mevzubahis olduğu üzere bu okullar Darulhilafe medreselerinin İmam ve Hatip Mekteplerine dönüştürülmesi suretiyle açılmışlardı. İlk açıldıklarında sayıları 29 iken bu sayı 34 veya 38’e kadar çıkmıştı.¹⁰

Beş yıllık ibtidai mekteplerinden mezun olan öğrencilerin kabul edileceği dört yıllık bir eğitim süresi öngörülen İmam ve Hatip Mekteplerinin ilk öğrencileri, medreselerin kapatılmasını sağlayan genelge gereği medreseden nakledilen talebelardı.¹¹ Medreselerin hazırlık sınıfı öğrencileri İmam ve Hatip Mektebi birinci sınıfına; ibtidai birinci sınıfı bitirenler İmam ve Hatip ikinci sınıfa; ikinci sınıfı bitirenler üçüncü sınıfa; üçüncü sınıfı bitirenler ise dördüncü sınıfa kayıt yaptırıldılar. İbtidai dâhil birinci sınıf ve yukarı sınıf mezunları ise İmam ve Hatip Mekteplerinden mezun sayılıp kendilerine birer diploma verilmesi kararlaştırılmıştı.¹²

İmam ve hatip yetiştirmek üzere açılan İmam ve Hatip Mektepleri açılmalarından hemen sonra kapatılmaya başlanmışlardır. Hatta bu okullardan beş tanesi açılmalarının üzerinden henüz iki üç ay geçmesine rağmen kapatılmışlardır.¹³

¹⁰ Öcal, **100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913-2013)**, s. 43.

¹¹ Öcal, **a.g.e.**, s. 44,50.

¹² Zengin, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi*, s. 90; Öcal, **a.g.e.**, s. 53.

¹³ Öcal, **a.g.e.**, s. 64.

1923-24 eğitim yılında açılmış kabul edilen İmam ve Hatip Mekteplerinin açılışından henüz iki sene geçmişken 1926-27 eğitim öğretim senesinde İstanbul ve Kütahya hariç bütün imam ve hatip mektepleri kapatılmıştı.¹⁴ Son iki İmam ve Hatip Mektebi de 1930 senesinde kapatıldı.¹⁵

İmam ve Hatip Mekteplerinin kapatılmalarına sebep olarak gösterilen öğrencilerin rağbet etmemesi dolayısıyla öğrenci sayılarının az olması hususlarına değinen Öcal, öğrenci sayıları ile ilgili verilen rakamların o dönem için İmam ve Hatip Mekteplerinin kapatılmasını gerektirecek rakamlar olmadığını ifade etmektedir. Son kalan iki imam hatip mektebinden ve şehirdeki iki okuldan biri olan Kütahya İmam ve Hatip Okulunun öğrenci sayılarını veren Öcal, İmam ve Hatip Mektebi öğrencilerinin sayılarının diğer mektep öğrenci sayılarından az olmadığını hatta oldukça fazla olduğunu rakamlarla ortaya çıkarmıştır.¹⁶

Diğer mekteplere ayrıldığı halde imam hatip mekteplerine devlet tarafından tahsisat ayrılmaması, mezunlarına istihdam olanakları sunulmaması¹⁷, okulların orta mektep seviyesinde tutulup mezunlarının İlahiyat Fakültelerine bile gidememeleri¹⁸ gibi uygulanan bir takım uygulamalar bu mekteplerin kapanmaya terkedildiği izlenimi vermektedir.

4.2.2. Darülfünun İlahiyat Fakültesi

Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'nun Maarif Vekâleti'ne vermiş olduğu bir diğer vazife Darülfünun'da bir dini yüksek ihtisas eğitimi verecek bir İlahiyat şubesi açmaktır.

¹⁴ Ankara İmam Hatip mektebinin kapatılış nedeni Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuasında istenilen gayeye ulaşamadığı ve mevcut on dokuz talebesiyle devlete ciddi yük (!) getirdiği için kapatıldığı ifade edilmiştir. *“İlim ve terbiye sahasında attığı mütereddit adımlarla tesis ve küşadından matlub gayeyi vermediği ve mevcut ondokuz talebesiyle devlet bütçesine hakiki bir yük teşkil etmekten başka bir semere vermediği anlaşılan Ankara imam hatip mektebinin lağvına mevcut muallimlerden iktidar ve ehliyeti olanların kız ve erkek liselerinde ki münhallere tayinine karar verildi.”* **Maarif Vekaleti Tebliğler Mecmuası**, C. 1, S. 6, s. 32.

¹⁵ Zengin, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi*, s. 94.

¹⁶ Öcal, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913-2013)*, s. 65.

¹⁷ Öcal, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁸ Zengin, *Medreseden Daülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, s. 147.

Darülfünun'un 1900 senesinde üçüncü defa açılışında Ulûm-u Âliye-i Diniye adında bir yüksek ihtisas din eğitimi verecek bir şube tesis edilmiş¹⁹ ancak 1914 senesinde Dârü'l-hilâfeti'l-âliye medreselerinin açılmasıyla bu şubeye duyulan ihtiyaç kalktığından şube kapatılmıştır.²⁰ Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüyle beraber Darülfünunda tekrar açılması öngörülen İlahiyat Fakültesi Nisan 1924 başlarında açılmıştır.²¹

Öğrenim süresi üç yıl olarak açılan İlahiyat Fakültesi'ne medreselerin âlî kısımlarından ve darülfünunun diğer şubelerinden mezun olanlar kabul edilmişlerdi. Sonraki senelerde ise yüksek mekteplerden, diğer fakültelerden ve imam hatip mekteplerinin lise kısımlarından²² mezun olanların Arapça ve Farsçadan sınava tabi tutulmak suretiyle²³ fakülteye kabul edilecekleri açıklanmıştır.²⁴

Açıldıktan kısa bir süre sonra alanında yaptığı neşriyatlarla methedilen²⁵ fakülteye ilk açıldığı yıl gösterilen talep sonraki yıllarda gösterilmemiş ve talebe sayısı tedricen azalmıştır.²⁶ Darülfünun'da reform yapma ihtiyacı duyan hükümet İsviçre'den getirdiği Albert Malche'ye hazırlattığı rapor²⁷ istikametinde 1933'te Darülfünun'da yeniden yapılanmaya gitmiş; adı İstanbul Üniversitesi olarak değiştirilmiş, ancak yeni programlarda İlahiyat Fakültesi'ne yer verilmemişti.²⁸ Kapatılan İlahiyat fakültesinin yerine Edebiyat Fakültesi'nde bir şube olarak açılan

¹⁹ Zengin, Tevhid-i Tedrisat Kanunu' nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi, s. 97; Ayhan, **Türkiye'de Din Eğitimi**, s. 38.

²⁰ Zengin, **Medreseden Daülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi**, s. 78.

²¹ Zengin, **a.g.e.**, s. 96.

²² İmam hatip mektepleri orta mektep sayıldıklarından lise kısımları bulunmamaktaydı. Ancak Öcal, o dönemde sonuçsuz kalan bir çalışmanın varlığından bahsetmekte ve bu yüzden kabul şartlarına bu madde konulduğunu belirtmektedir. (Öcal, **Osmanlı'da Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi: Mukaddime Kitap**, s. 375-376)

²³ Zengin, **Medreseden Daülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi**, s. 101

²⁴ Öcal, **Osmanlı'da Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi: Mukaddime Kitap**, s. 375

²⁵ Darülfünun hocalarından Mehmed Ali Ayni, fakültenin henüz üç yıllık olmasına rağmen yaptığı çalışmalar ve neşrettiği yayınlarla adından söz ettirdiğini ve ilerisi için ümit verdiğini ifade etmiştir. (Mehmed Ali Ayni, **Darülfünun Tarihi**, yay. Haz.: Aykut Kazancıgil, Kitabevi Yay. İstanbul, 2007, s. 91-92)

²⁶ Zengin, **Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi**, s. 103; Ayhan, **Türkiye'de Din Eğitimi**, s. 45.

²⁷ Rapor için bkz.: Albert Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Maarif Vekilliği Ana Programı Hazırlıklar, Seri B, No.: 5, İstanbul, 1939.

²⁸ Ayhan, **Türkiye'de Din Eğitimi**, s. 47-49; Öcal, **Osmanlı'da Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi: Mukaddime Kitap**, s. 385.

İslâm Tetkikleri Enstitüsü'nün ise bir araştırma enstitüsü olduğu gerekçesiyle öğrenci almasına müsaade edilmemiştir.²⁹

Böylelikle imam hatip mekteplerinden sonra bir diğer din eğitimi kurumu olan İlahiyat Fakültesi'nde de öğrenim hayatı nihayet bulmuştur.

Din eğitimi kurumlarının hali böyleyken devlet okullarında verilen din eğitimi de gittikçe gözden düşmekteydi. Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'ndan hemen sonra 1924'te lise; 1927'de ise ortaokulların programlarından din dersleri kaldırıldı.³⁰ 1926 yılına kadar ilkokul 2, 3, 4, 5. sınıflarda haftada iki saat olan din dersleri, 1926 yılında hazırlanan programla 3, 4 ve 5. sınıflarda haftada bir saate düşürülmüş, 1927 tarihinden itibaren ise ebeveynlerin isteğine bırakılmıştır. 1930'da sadece 5. sınıflara haftada yarım saat verilmesi kararlaştırılan din dersleri, 1931 de öğretmen okullarından, 1935'te ise ilkokullardan, 1939'da ise köy okullarından tamamen kaldırıldı.³¹

Medreselerin kapatılmasından sonra açılan İmam Hatip Mekteplerinin ve İlahiyat Fakültelerinin de kapatılmasıyla dini eğitim verebilecek bir kurum kalmamıştı. Okullarda ki din derslerinin de kaldırılmasıyla beraber çok partili hayata geçişle beraber yeniden din derslerinin getirilmesi ve imam hatip ve ilahiyat fakültesinin kurulmasına kadar olan sürede sadece belli şartlar dâhinde Kur'an eğitimi veren ve hafız yetiştiren Kur'an Kursları kalmıştı.³²

²⁹ Ayhan, **Türkiye'de Din Eğitimi**, s. 49; Zengin, **Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi**, s. 144-145.

³⁰ Mustafa Öcal, **15. Milli Eğitim Şurası ve Okullarımızda Din Eğitimi ve Öğretimi: Rapor**, TGTV Yay., İstanbul, 1996, s. 3.

³¹ Akın, **Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi**, s. 199-204

³² Akın, **a.g.e.**, s. 257.

SONUÇ

Batı'da başlayan bir takım yenileşme hareketleri sonucunda Avrupa'nın gelişmesi Osmanlı Devleti'ne karşı askeri ve ekonomik alanlarda üstünlük kurması kendisini Avrupa'dan üstün gören Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın üstünlüğünü kabu etmesi sonucunu doğurmuştur. Diğer taraftan Kanuni devrinden sonra devlet kurumlarında yaşanan bir takım sıkıntılar konuşulmaya başlanmıştır.

Sıkıntıların ve çözümlerin sıklıkla görülmeye başladığı kurumlardan birisi de hiç şüphesiz eğitim kurumları olan medreselerdi. Batının üstünlüğünün kabul edilmesi devlet kurumlarında Batı tarzı oluşumlara gidilmesi eğitim alanında da kendisini göstermişti. Ancak eğitim alanında yapılan yenileşme çalışmalarında mevcut eğitim kurumları olan medreselerin ıslah edilmesi yoluna gidilmemiş bu kurumlara alternatif oluşturacak yeni okulları açılmıştı. Açılan bu yeni okulların müfredetları Batıdan örnek alınarak hazırlanmaktaydı. Mekteplerde Kur'an-ı Kerim ve Ulûm-i Diniye gibi isimlerde din dersleri de okutulmaktaydı. Ancak eğitim sisteminde tamamen dini eğitim verilen medreselerden din eğitimi verilen mekteplere geçilmesi din eğitimi tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Öte yandan ortaya çıkan medrese-mektep ihtilafı geniş taban bulmuş medreseli mektepli iki farklı zihin yapısını temsil eder olmuştur. Cumhuriyet'e de intikal eden ikiliğe Tevhid-i Tedrisat kanunuyla son verilmiş, Maarif Vekâleti'ne bağlanan medreseler kapatılmıştı.

Biz de çalışmamızda Büyük Millet Meclis'nin kurulmasından Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar geçen süreçte mecliste görüşmelerinde ve kamuoyunda yaşanan tartışmaları mektep ve medrese bağlamında incelemeye çalıştık.

Tespit edebildiğimiz materyalleri incelediğimizde genel olarak şu sonuçların çıktığını görmekteyiz:

- 1- Eğitim dini ve milli olmalıdır;
- 2- Din eğitimine gereken ehemmiyet verilmelidir;
- 3- Eğitimde ihtisaslaşmaya gidilmeli ve tali tahsilde birlik sağlanmalıdır;

4- Medreselere de gereken önem verilmeli ve ıslah çalışmaları yapılmalıdır.

Üzerinde çalıştığımız iki materyalde konuların birbirlerine benzer şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır. Din eğitimi, mecliste daha genel ele alınırken süreli yayınlarda daha geniş olarak ele alındığı da görülmektedir. Ancak farklı yaklaşımların varlığı da dikkat çekmektedir. Örneğin mecliste eğitimde birliğin sağlanması için getirilen öneriler arasında medreselerin sayılarının artırılması hatta maarif işlerinin Şer'îye encümenine devredilmesi gibi iddialı öneriler yer alırken süreli yayınlarda tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda herhangi bir görüşün ifade edilmediğini görmekteyiz.

Meclis görüşmelerinde II. Mecliste milletvekili profillerinin değişmesiyle din eğitimi ve medreseler hakkındaki ifadelerin sadece eğitimin tevhidî üzerinden yürütüldüğünü görmekteyiz. Yani II. Meclisin açılmasında beraber Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar geçen süreçte meclis görüşmelerinde eğitimde birliğin sağlanması daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. I. Mecliste din eğitiminin gerekliliğini, medreselerin ıslah edilmesini savunan milletvekillerinin neredeyse tamamının medrese çıkışlı olması da dikkat çeken bir diğer husustur. II. Mecliste medreselilerin temsil oranlarının azalması da II. Meclis görüşmelerinde eğitim hakkındaki görüşmelerin şekillenmesinde etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Süreli yayınlarda da ilgili görüşlerle özellikle İslâmî bir çizgide yayın yapan Sebilürreşad Mecmuası'nda yoğun olarak karşılaşılması dikkat çekicidir. Süreli yayınlarda dikkatimizi çeken bir diğer husus ise medreseleri savunanların bile medreseleri din hizmetlerini karşılayacak görevlileri yetiştiren meslek okulları olarak görmeleridir. Diğer taraftan süreli yayınlarda din eğitimi alanında karşılaşılan problemlere geniş bir şekilde çözüm önerileri getirilmiş olduğunu görmekteyiz.

Çalışmamız Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun öncesini ele almaktadır. Bununla beraber çalışmamızda öncesinde yapılan tartışmaların kanunda kendisine ne kadar yer bulduğunu görebilmek için Tevhid-i Tedrisat Kanun'u ve sonrasında Türkiye'de din eğitimi alanında yaşanan gelişmeleri kısaca ele aldığımız bir bölüm eklemeyi uygun gördük. Ancak öncesinde yapılan tartışmaların kanunda çok kısıtlı bir şekilde

kendisine yer bulduğunu görmekteyiz. Diğer taraftan kanunda din dersleriyle ilişkili bir ifade geçmiyor olsa da kanundan sonra görülen uygulamalarda din derslerinin tedricen mektep programlarından kaldırıldığını görmekteyiz. Bu durumda Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun öncesi ile sonrasının ayrıntılı bir şekilde karşılatırılacağı bir çalışmanın yapılması gerektiği de anlaşılmaktadır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun belki de toplumsal hafızamıza yerleştirdiği en önemli ve bizce acı olan husus Selçuklular'dan miras olarak alınan ve ömrü asırlarla ifade edilen, bir geleneği ve birikimi olan medreselerin hızlı bir şekilde ortadan kaldırılmasıdır.

KAYNAKÇA

- “Buhran Ahlakı”, **Sebilurreşad**, Cilt 21, Sayı 536-537, 14 Haziran 1339.
- **Devletimizi Kuranlar: Birinci TBMM 65. Yıl**, t.y., y.y.,
- **el-Mu'cemü'l-Veciz**, Mecmaü'l-Lugati'l-Arabi, Mısır, 1980.
- **Fatih Sultan Mehmed Han Vakfiyeleri**, yayına Haz.: Orhan Çeker, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul, t.y.
- “Hamdullah Subhi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları”, **Sebilurreşad**, Cilt 19, Sayı 477, 23 Nisan 1337.
- “Hamdullah Subhi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları-2”, **Sebilurreşad**, Cilt 19, Sayı 479, 7 Mayıs 1337.
- “İçtimâiyatta Garbçılık ve Bozgunculuk: Derecât-ı Tahsîliyede Mektep, Medrese Farkı”, **Sebilurreşad**, Cilt 21, Sayı, 536-537, 14 Haziran 1339.

Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Haz.: Yaşar Yücel, Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Yayınları No: 307, Ankara, 1981

Kitâb-i Müstetâb, Haz.: Yaşar Yücel, A.Ü. Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Yayınları No: 216, Ankara, 1974

Koçi Bey Risaleleri, Haz.: Seda Çakmakçioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008

Kuran-ı Kerim

Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuası, C. 1, Sayı 6

“Maarifin Hali”, **Sebilurreşad**, Cilt 21, Sayı 536-537, 14 Haziran 1339.

“Maarifi Mudâr ve Müstehlik Olmaktan Kurtarmalı”, **Sebilurreşad**, Cilt 19, Sayı 487, 8 Temmuz 1337.

“Milletin En Büyük İhtiyacı: Munkariz Olan Medreselerin İhyası”, **Sebilurreşad**, Cilt 19, Sayı 480, 14 Mayıs 1337.

Resmi Ceride, Sene 2, Sayı 63

Süleymaniye Vakfiyesi, Haz.: Edib Kürkçüoğlu, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1962

- “Talebe-i Ulûmun Haddi midir?!: İki Üç Katlı Muntazam Binalarda Oturabilmek”, **Sebilürreşad**, Cilt 23 Sayı 576, 22 Teşrin-i Sâni 1339.
- **TBMM ZC**,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0,
Son erişim: 08.08.2105.
- **TBMM Albümü (1920-2010)**, 2. Bs., ed.: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.
- “Terbiye-i Maneviyyenin Ehemmiyeti”, **Sebilürreşad**, Cilt 20, Sayı 509, 13 Temmuz 1338.
- “Terbiye-i Maneviye ve Ahlakiyenin Lüzumu”, **Sebilürreşad**, Cilt 23, Sayı 589, 21 Şubat 1340.
- AÇIKGÖZ, Ömer **Osmanlı Modernleşmesi: İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008,
- ADIVAR, A. Adnan **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991
- AKBIYIK, Yaşar,
ERASLAN, Cezmi “Giriş”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002.

- AKIN, Abdullah **Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi**, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul, 2011.
- Aksekili Ahmed Hamdi “Mekteplerde Din Tedrisatı”, **Sebilurreşad**, Cilt 22, Sayı 553-554, 23 Ağustos 1339.
- Aksekili Ahmed Hamdi “Mekteplerde Tedrisat ve Terbiye-i Dîniyye Meselesi Hakkında –Maarif Vekil-i Muhteremi Hamdullah Subhi Bey Efendi’ye-”, **Sebilurreşad**, Cilt 19, Sayı 488, 17 Temmuz 1337.
- Aksekili Ahmed Hamdi, “Yeni İslâm Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor”, **Sebilurreşad**, Cilt 21, Sayı 522, 18 Kanun-u Sani 1339.
- AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meb’ûsan”, DİA, c. 28, s. 247.
- AKYOL, Hasan, “Osmanlı Devletinde Eğitim Öğretim”, **Türk Eğitim Tarihi**, Otorite Yayınları, Ankara, 2012
- AKYÜZ, Yahya **Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2008**, 13. Bs., Pegem Yay., Ankara, 2008
- AKYÜZ, Ali “Bir Yetişkin Eğitim Kurumu Olarak Suffe”, **Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri**, Ed. M. Faruk Bayraktar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s., s. 23-36
- Ali Suad “Mekteplerde Din Dersleri ve Fransızca Tahsili: Maarif Vekil-i Muhteremi Beyefendi’ye”, **Sebilurreşad**, Cilt 19, Sayı 489, 24 Temmuz 1337.

- ASLAN, Yavuz **TBMM Hükümeti: Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001
- ATAY, Hüseyin **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları İcazetnâmeler Islahat Hareketleri**, 1. Bs., Dergah Yay., İstanbul, 1983
- ATAY, Hüseyin “Medreselerin Gerilemesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1981, cilt: XXIV, s. 15-56.
- AYHAN, Halis **Türkiyede Din Eğitimi**, MÜİFV Yay., İstanbul, 1999
- AYNİ, Mehmed Ali **Darülfünun Tarihi**, yay. Haz.: Aykut Kazancıgil, Kitabevi Yay. İstanbul, 2007
- BAKTIR, Mustafa “Suffe”, **DİA**, c. 37, s. 469-470
- BALTACI, Cahid **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih**, y.y, İstanbul, 1976
- BALTACI, Cahid **İslâm Medeniyeti Tarihi**, MÜİFV Yay., İstanbul, 2005
- BALTACI, Cahid “Mekteb- Osmanlılarda Mekteb”, **DİA**, c. 29, s. 6-7
- BALTACI, Cahit “Türk Eğitim Sisteminde Kur’an Kurslarının Yeri”, **Kur’an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik**, Ensar Neş., İstanbul, 2000, s. 15-18

- BAYRAKTAR, Mehmet “Dâvûd-i Kayserî”, **DİA**, c. 9, İstanbul, s. 32-35
- BEYDİLLİ, Kemal “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun”, **DİA**, c. 31, s. 514-516
- BEYDİLLİ, Kemal “Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun”, **DİA**, c. 31, s. 516-518
- BİLGE, Mustafa **İlk Osmanlı Medreseleri**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1984
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009
- BİNGÖL, Abdülkuddûs “Ebherî, Esîrûddin”, **DİA**, c. 10, s. 75-76
- BOLAY, Süleyman Hayri “Akseki, Ahmed Hamdi”, **DİA**, c. 2, 1989, İstanbul, s. 293-295
- CİHAN, Ahmet **Osmanlı’da Eğitim**, Akademik Kitaplar Yay., İstanbul, 2014
- ÇAKAN, Işıl **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1999
- ÇAĞLAYAN, Yusuf **Tahrif-i Tedrisat: Sistem Eğitiminden Eğitim Sistemine**, Etkileşim Yay., İstanbul, 2105
- ÇATAKOĞLU, Mehmet Şerif **Anadolu Selçuklu Dönemi İlmî Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmî Faaliyetlerine Tesiri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002,(basılmamış yüksek lisans tezi)

- ÇELİK, Esmâ **Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na Kadar Türkiye'de Medreseler (1920-1924)**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000. (basılmamış yüksek lisans tezi)
- ÇETİN, Altan İrfan Ordusunun Temelleri: Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri), **Dini Araştırmalar Dergisi**, c. II, Sayı 5, 1999, s. 177-202
- Cevad “Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye”, **Sebilürreşad**, Cilt 18, Sayı 459, 19 Şubat 1337.
- ÇINAR, Fatih Milli Mücadelenin ve İlk Meclisin Manevi Mimarlarından Sivaslı Bir Âlim: Mustafa Takî Efendi (D.1873 / V.1925), **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, cilt: IX, sayı: 2 [Sivaslı Din Bilginleri Özel Sayısı], s. 169-204, s. 173
- EFE, Adem “Sebilürreşâd”, DİA, c. 36, İstanbul, 2009, s. 251-253.
- Eşref Edip “Maarife Bir İstikamet-i Salime Vermek Zamanı Gelmiştir”, **Sebilürreşad**, Cilt 19, Sayı 477, 23 Nisan 1337.
- Faruk Sıdkı “Medrese”, **Mihrab**, Sene 1, Sayı 6, 1 Şubat 1340.

- DEMİREL, Rukiye **Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Atatürk Dönemi Uygulamaları**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2009. (basılmamış yüksek lisans tezi)
- Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace **Sünenu İbn Mace**, thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, Kahire, 1975, 1. C.
- EMECEN, Feridun "Fodula", **DİA**, c. 13, s. 167-170
- ER, Hamit **Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim**, Rağbet Yay., İstanbul, 1999
- ERBAY, Erdoğan "Mihrab", **DİA**, c. 30, İstanbul, 2005, s. 29-30.
- ERGİN, Osman Nuri **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1939
- ERTUĞRUL, Halit **Kültürümüzü Etkileyen Okullar**, 4. Bs., Nesil Yay., İstanbul, 2002, s. 203.
- es-SAKKÂR, Sami "Muîd", **DİA**, c. 31, s. 86-87
- FAZLIOĞLU, İhsan "Kadıızâde-i Rûmî", **DİA**, c. 24, s. 98-100
- FURAT, Ayşe Zişan **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Eğitim**, Adal Ofset, Konya, 2009
- GELİBOLULU, Mustafa Ali Efendi **Gelibolulu Mustafa 'Alî ve Mevâidü'n-nefâis fi-Kavâ'idü'l-mecâlis**, Haz.: Mehmet Şeker, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997
- GÖLCÜK, Şerafettin, YURDAGÜR, Metin "Gelenbevî", **DİA**, c. 13, s. 552-555

- GÜNDÜZ, Mustafa Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler, Doğu Batı Yay., Ankara, 2013
- HAMİDULLAH, Muhammed **İslâm Peygamberi**, Beyan Yay., İstanbul, 2004
- Hasan Âlî “Terbiye-3: Felsefe Tedrisâtı”, **Dergâh**, Cilt 3, Sayı 25, 20 Nisan 1337.
- Hasan Âlî “Tebîye-5: Tâlî Tahsilde Vahdet”, **Dergâh**, Cilt 3, Sayı 29, 20 Haziran 1338.
- Hasan Hikmet “Asrî Terbiye-1”, **Sebilurreşad**, Cilt 23, Sayı 584, 17 Kanun-u Sani 1340.
- Hasan Hikmet “İçtimâiyatta Garbçılık ve Bozgunculuk: Derecât-ı Tahsîliyede Mektep, Medrese Farkı”, **Sebilurreşad**, Cilt 21, Sayı 536-537, 14 Haziran 1339.
- HEYD, Uriel “III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmalı Uleması”, **İslâm Dünyası ve Batılılaşma: Değişim ve Sorunlar**, Yöneliş yay., İstanbul, 1997, s. 13-56
- HIZLI, Mefail “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, **U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 17, sayı: 1, 2008, s. 25-46
- HİTTİ, Philip K. **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, MÜİFV Yay., Çev.: Salih Tuğ, İstanbul, 2011

- İHSANOĞLU, Ekmeleddin “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, 2. C., İstanbul,1998
- İPŞİRLİ, Mehmet “Dersiâm”, **DİA**, c. 9, s. 185-186
- İPŞİRLİ, Mehmet “Mülâzemet”, **DİA**, c. 31, s. 537-539
- İZGİ, Cevat **Osmanlı Medreselerinde İlim**, c. 1, İz Yay., İstanbul, 1997
- KAÇAR, Mustafa “Tersâne Hendesehânesi’inden Bahriye Mektebi’ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. IX, sayı 1-2, 2007-2008, s. 51-77
- KAFADAR, Osman **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yay. Ankara, 1997
- KÂTİB ÇELEBİ **İslâmda Tenkid ve Tartışma Usulu: Mîzânu’l-Hak fî İhtiyâri’l-Ehak**, sdl.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 1990
- KAYA, Mahmut “Beytülhikme”, **DİA**, c. 6, s. 88-90
- KAZICI, Ziya **Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi**, MÜİFV Yay., İstanbul, 1995
- KAZICI, Ziya “Bir Eğitim Kurumu Olarak Darü’l-Kurra”, **Kur’ân Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik**, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul, 2000, s. 33-39

- KAZICI, Ziya **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, 9. Bs., MÜİFV Yay., İstanbul, 2011
- Kâzım Nâmi “Dini Terbiye ve Dini Tedrisat”, **Sebilurreşad**, Cilt 19, Sayı 479, 7 Mayıs 1337.
- KIRPIK, Güray “İlk Türk İslâm Devletlerinde Eğitim”, **Türk Eğitim Tarihi**, Otorite Yayınları, Ankara, 2012
- KODAMAN, Bayram **Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yay., Ankara, 1988
- KURT, Songül Keçeci **Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refeksi: Özel İslâm Mektepleri**, Yitik Hazine Yay., İzmir, 2013
- M. Besim “Maarif ve Halk”, **Yeni Nesil**, Sene 1, Sayı 21, 17 Teşrin-i Sâni 1337.
- MAKDİSİ, George **Ortaçağda Yüksek Öğretim**, Gelenek Yay., İstanbul, 2004
- MALCHE, Albert **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Maarif Vekilliği Ana Programa Hazırlıklar, Seri B, No.: 5, İstanbul, 1939
- Mehmed Emin “Medrese”, **Mihrab**, Sene 1, Sayı 5, 15 Kanun-u Sâni 1340.
- Mehmed Emin “Terakki Etrafında Birleşemez Miyiz?”, **Mihrab**, Sene 1 Sayı 2 1 Kanun-u Evvel 1339.
- Mehmed Emin “Medreselerde Eksik Olan Usul-u Tedris Midir”, **Mihrab**, Sene 1, Sayı 6, 1 Şubat 1340.

- Mehmed Nuri “Maarif Buhranı: Ancak Esaslı Tedâbir ile İzâle Edilebilir”, **Sebilurreşad**, Cilt 19, Sayı 493, 26 Şubat 1338.
- MEHMEDOĞLU, Yurdagül **Tanzimat Sonrası Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)**, MÜİFV Yay., İstanbul, 2001
- Muallim Cevdet “Halk Karşısında Medrese ve Mektep”, **Muallimler Mecmuası**, Sene 1, Sayı 7, 23 Mart 1923.
- Muallim E. Memduh “Mekteplerimizde Milliyet”, **Yeni Nesil**, Sene 1, sayı 7, 16 Haziran 1337.
- MUTÇALI, Serdar el-Mu’cemu’l-Arabî’l-Hadîs: Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995
- OKUMUŞ, Ejder “Osmanlı Devletinde Modernleşme Süreci”, **Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, Ark Kitapları Yay., İstanbul, 2006.
- ÖCAL, Mustafa **Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi Mukaddime Kitap**, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2011
- ÖCAL, Mustafa **100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913-2013)**, 1. Bs., Ensar Neşriyat Yay., İstanbul, 2013
- ÖCAL, Mustafa **15. Milli Eğitim Şurası ve Okullarımızda Din Eğitimi ve Öğretimi: Rapor**, TGTV Yay., İstanbul, 1996
- ÖZAYDIN, Abdulkerim “Nizamiye Medresesi”, **DİA**, c. 33, s. 188-191

- ÖZCAN, Abdulkadir “Lale Devri”, **DİA**, c. 27, s. 81-84
- ÖZKAN, Salih **Türk Eğitim Tarihi**, Nobel Yay., İstanbul, 2011
- ÖZYILMAZ, Ömer “Medreselerin Bozulma Sebepleri ve Bunların Islahı Yönünde Yapılan Çalışmalara Kısa Bir Bakış”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1993, cilt: V, sayı: 5, s. 133-150
- PEDERSEN, Johs. “Mescid”, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, 8. C., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979
- RASİM, Ahmed **Osmanlı Tarihi**, 1. C., Emir Yay., İstanbul, 1999
- SAKAOĞLU, Necdet **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003
- SARIKAYA, Yaşar **Medreseler ve Modernleşme**, İz Yay., İstanbul, 1997
- SAYILI, Aydın **Ortaçağ İslâm Dünyasında Yüksek Öğretim: Medrese**, Çev.: Recep Duran, y.y., 2002
- SENEMOĞLU, Nuray **Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya**, 3.bs., Gazi Kitabevi Yay., Ankara, 2001
- SOMEL, Selçuk Akşin **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, çev.: Osman Yener, İletişim Yay., İstanbul, 2010

- SÜT, Abdunnasır,
ÇAĞLAYAN, Ercan
“Tek Parti Dönemi Din Eğitimi Politikaları (1923-1950)”, **Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmi İlimler (Uluslararası Sempozyum)**, 1. C. Bingöl Üni. Yay., 2013
- ŞANAL, Mustafa
“Osmanlı Devletinde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 14, yıl: 2003/1, s. 149-168
- TALAS, Esad
Araplarda Eğitim; Nizamiye Medresesi ve Tarihi, Çev.: Doç. Dr. Sadık Cihan, y.y., t.y.
- TAŞDEMİRCİ, Ersoy
“Osmanlı İmparatorluğunda Medreselerin Bozulmaları, Medreseleri Islah Etme Teşebbüsleri ve Kapatılmaları”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1990, sayı: 4, s. 531-554
- UÇMAN, Abdullah
“Dergâh”, **DİA**, c. 9, İstanbul, 1994, s. 172-174.
- UNAN, Fahri
“Mevleviyet”, **DİA**, c. 29, s. 467-468
- UNAN, Fahri
“Sahn-ı Semân”, **DİA**, c. 35, s. 532-534
- UNAT, Faik R.
Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, MEB Yayınları, Ankara, 1964
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı
Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, TTK Yay., Ankara, 1965

- YÜZGEÇ, Ayşegül Demirden **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920–1923)**, Isparta, 2006 (basılmamış y.l. tezi)
- ZENGİN, Zeki Salih **Medreseden Darülfünuna Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi**, 1. Bs., Karahan Kitabevi Yay., Adana, 2009
- ZENGİN, Zeki Salih **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, Akçağ Yay., Ankara, 2002
- ZENGİN, Zeki Salih “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlılarda Medreselerin Islahı Çalışmaları”, **Diyanet İlmî Dergi**, 1998, cilt: XXXIV, sayı: 2, s. 43-52
- ZENGİN, Zeki Salih “Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 13, Mayıs-Ağustos 2002, 81-106
- ZENGİN, Zeki Salih “Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi”, **Din Eğitimi**, ed.: Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2012
- ZENGİN, Zeki Salih “İslâm Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslâm’da Eğitim ve Öğretim, **Din Eğitimi: El Kitabı**, 1. Bs., ed. Recai Doğan, Remziye Ege, Grafiker Yay., Ankara, 20

EKLER

Ek-1

Aksekili Ahmed Hamdi'nin Medreselerin Islahına Yönelik Önerileri³⁹⁴

“1- Medârisi, muntazam ve esaslı bir hâl-i mükemmeliyete ifrâğ edebilmek için dâru'l-hilafe teşkilatı –tadilat-ı mukteziye ile- esas ittihaz olunmalı.

2- Vahdet-i idarenin mücerreb olan menâfi'-i adidesi, ve ayrı ayrı namlarla gayeye hizmet etmesi lazım gelen iki müessesenin yan yana bulunmasının mahzurdan gayr-i salim olması hasebiyle dâru'l-hilafe teşkilatı icra edilmiş olan mahallerde mevcut bilcümle medaris “dâru'l-hilafeti'l-milliyeye medresesi” ünvanı altında tevhid edilerek iktisat olunacak para kasaba, nahiye ve bazı köylerde küşâd edilen medreselere tahsis olunmalı.

3- Müteaddid medrese olan mahallelerde medâris-i mevcuda komisyon-u mahsus marifetiye istibdal olunarak suver-i muhtelif ile bunlardan hâsıl olacak vâridâtı ihtiyaca göre bir veya iki medreseye tahsis ve bu suretle elde kalan medreseyi icâbât-ı asriyyeye göre en iyi bir şekilde ifrâğ ve bu suretle medresenin hayatı idame ve mümkün meretebe talebenin iaşesi temin olunmalı.

4. 337-339 Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'ne göre ahali tarafında küşâd edilecek medreselerde maksad ve gayeye göre bir program takip olunmalı, idare ve intizam itibariyle dâru'l-hilafeler esas tutulmalı ve medârise ait evkaf bittevhid bazı mühim yerlerde medreseler leyli yapılmalıdır.

³⁹⁴ Aksekili Ahmed Hamdi, “Yeni İslâm Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor”, **Sebilurreşad**, C. 21, S.522, 18 Kanun-u Sani 1339.

5- Bir mahallede açılan medrese kaç sınıflı ise müderrisler de ona göre olmalı ve her ne suretle olur ise olsun maaş verilen müderrisler kendilerine tevdi' edilen dersleri oktmaya mecbur tutulmalıdır.

6- Ulûm-u âliye ve 'âliyenin on iki senede tahsili kâbil olabileceğine nazaran medâris-i mezkûre için tam tahsil ile on iki sene olarak kabul edilip hem ulûm ve funûnun envâ' ve derecâtı ve medreseden matlub olan gaye itibariyle taksimine medâr olmak hem de müddet-i k3amileyi itmam eylemeden medreseden mufârakat edeceklerin derece-i tahsillerini tayine ve müktesebât-i ilmiyyeleri mertebesinde nâil-i fuyuzât olmalarını temine esas olabilmek üzere bu müddetin üç devreye ve binaen aleyh Anadolu'da bulunan medârisin üç kısma tefiriki ve bunlara "medrese-i ûla", "medrese-i tâliye", "medrese-i 'âliye" isimlerinin verilmesi her kısma ait programların da o suretle tertip edilmesi münasip görülmüş ve merbut cetvelde o suretle irae olunmuştur.

7- Dâru'lihilafe olmayan mahallelerdeki medreseler de aynı taksime tabi olmak lazımdır. Şu kadar ki her medrese teşkilâtı olan yerde her üç kısmın bulunması yukarıda arz olunan esbab dolayısıya muvafık-ı maslahat değildir.

8- İstitaat ve cesameti nisbetinde her köyden medrese-i ûlâda bir iki talebenin tahsili köylü tarafından deruhte edilmeli ve suret-i intihab ve iaşe köylüye bırakılmalıdır.

9- Şimdiye kadar çıkan medarise ait bilcümle talimat, kavânin ve nizamât yeni baştan tetkik edilerek müderrisîn ve talebenin hukuk ve vezâifi ve medreselerin tekâmül ve terakkisi ile yakından alakadar olacak, usul-u idare ve tedrisini murakabe altında bulunduracak hey'et-i ilmiye esaslı bir surette tesbit olunmalı.

10- On iki sınıf üzerine mürettep olan dâru'l-hilafeti'l-'aliyye medresesinde ikmal-i tahsil eden veya bu derecede kudret-i ilmiyeye malik bulunduğu bilimtihan sabit olanlardan ulûm-u şer'iyye ve lisâniyyenin şu'bâtında kesb-i ihtisas emniyesinde bulunacaklara menşe' olmak ve dört şubeyi muhtevi bulunmak ve ileride adedi üçe iblağ olunmak üzere şimdilik bir medrese-i külliye yani bir İslâm

darülfünunu bulunması tensib ve her sınıfın programları merbut cetvelde gösterilmiş ve teferruât-ı idare ve tedrisiyesine ait talimatnâne-i mahsus derdest-i tezekkür bulunmuştur. Bu “İslâm Darulfunu”nun muhtevi olduğu şu’bât bir veçhe âtîdedir.

- 1) – tefsir ve hadis medresesi
- 2) – fıkıh medresesi
- 3) – kelam medresesi
- 4) – lisan ve edebiyat medresesi

11- Ef’âl-i ibadın muallel bilağrâz olduğunu söylemiştim. Bunda şüphe yoktur. Bir talebe daha başlangıçta iken derecât-ı tahsilin nihayetinde ne gibi maddi mükâfata nail olacağını bilmeli ve ikmal-i tahsil edince bilfiil ona nail olmalıdır. Binaen aleyh medarın (medarisin) her kısmından çıkacak olan efendilere mahsus-u fuyûzât bir nizamname ile tespit olunmalı. Bununla beraber medarisin herhangi derecesini ikmal eden muafiyet ve müsaadât-ı askeriyeye nail olmalı ve buna mukabilde esna-i tahsilde talim ve terbiye-i askeriye mecburi olmalı. Diğer dersler gibi bu da mutahassıslar tarafından muayyen günlerde talebeye gösterilmelidir.

12- Muhtac-ı ıslah görülen şeylerden biri de talebenin kıyafeti meselesidir. İntizam ve vahdetin daha ziyade temini için mesleğe delalet eden yeknesak elbiseye ihtimam olunmak ta icab eder.

...

13- Medarisde okunacak fenlere mahsus kitaplar telif olunmalı. Arapçayı en kısa bir zamanda belleyebilmek için yeni usulde sarf, nahiv ve kıraat kitabı lazımdır. Diğer fenler de böyledir.

14- “Medrese-i ûlâ”da ikmâl-i tahsil etmiş olanlar köylere, nahiyelere müderris, bazı cesim köylerle nahiyelere imam ve hatip, muallim olabilmeli. Ve bu medreseyi ikmal etmedikçe ne imamlık ne de hatiplik yapamamalıdır. Müftü, kadı, vaiz olabilmek için de mutlaka “küllüye-i İslmiye”den mezun olmalı ve medresetu’l-kuzat

ile medresetu'l-irşad bu darülfünunun fıkıh ve tefsir şubelerine ilhak edilmeli. Her ne olur ise olsun başka namlarla muhtelif muhtelif müesseselerin bulunması hem medresenin ehemmiyetinden iskatına bâdi hem de matlûb olan vahdete manidir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Ceride-i Resmiiyye, 6 Mart 1924)

توحيد ندرسات قانوتی

نومرو : ۴۳۰

برنجی ماده — تورکیه داخلنده کی بوتون مؤسسات علمیه و تدریسیه معارف وکالتنه مربوطدر .

ماده ۲ — شرعیه و اوقاف وکالتی ویاخود خصوصی و قفلر طرفندن اداره اولنان بالجه مدرسه و مکتبلر معارف وکالتنه دور وربط ایدلمشدر .
ماده ۳ — شرعیه و اوقاف وکالتی بودجه سنده مکتب و مدارس تخصیص اولنان مبالغ معارف بودجه سنه نقل ایدینه جکدر .

ماده ۴ — معارف وکالتی یوکسک دینیات متخصصلری یتشدیرمک اوزمه دارالفتوننده برالیات فاکولته سی تأسیس وامامت وخطابت کی خدمات دینه تک ایفاسی وظیفه سیله مکلف مأمورلرک یتشمی ایچونده آیری مکتبلر کشاد ایده جکدر .

ماده ۵ — بقانونک نثری تاریخندن اعتباراً تربیه و تدریسات عمومیه ایله مشتغل اولوب شمده یه قدر مدافعه ملیه یه مربوط اولان عسکری رشدی واعدادیلرله صحیه وکالتنه مربوط اولان دارالال-یتاملر، بودجه لری و هیئت تعلیمه لری ایله برابر معارف وکالتنه ربط اولونمشدر. مذکور رشدی واعدادیلرله بولنان هیئت تعلیمه لرک جهت ارتباطلری آتیا تاند اولدینی وکالتلر آراسنده تحویل و تنظیم ایدیله جک واوزمانه قدر اردویه منسوب اولان معلملر اردویه نسبتلری محافظه ایده جکدر .

ماده ۶ — اشبو قانون تاریخ نشرندن معتبردر .

ماده ۷ — اشبو قانونک اجرای احکامنه اجرا وکیللری هیئت مأموردر .

۲۶ رجب ۱۳۴۲ و ۳ مارت ۱۳۴۰